

Zaken rond de troon

Jan Willem Brouwer

In december 1966 verzuchtte Cals in een interview in *Vrij Nederland*:

Het huwelijk van Beatrix en Claus is een zaak die met name de minister-president voortdurend heeft beziggehouden. Ik heb wel eens [...] opgemerkt: wat doet een minister-president wanneer geen prinsessen zich verloven?'

Cals bedoelde het ongetwijfeld als een grapje, maar daarmee was de bewering niet onwaar. Integendeel. Zijn voorganger Marijnen had in 1964 een zware dobber gehad aan de oplossing van de problemen rond de verloving van prinses Irene: complicaties in de contacten met de koninklijke familie, een enorme publieke belangstelling en veel politieke commotie. Cals zelf zag zich in 1965-1966 geconfronteerd met vergelijkbare problemen naar aanleiding van de verloving en het huwelijk van prinses Beatrix. Ongeveer in dezelfde tijd was de premier betrokken bij de voorbereiding van het huwelijk van prinses Margriet, waarvan de – zeer beperkte – complicaties achter de schermen konden worden afgehandeld. Daarnaast kreeg hij te maken met een ingewikkeld staatsrechtelijk en politiek debat over de ministeriële verantwoordelijkheid voor het koningshuis dat gestart was naar aanleiding van de Irene-kwestie en – vooral in de maanden juni-oktober 1966 – met een omstreden wetsontwerp betreffende het inkomen van de Kroon.

In deze kwesties speelde ook de volksvertegenwoordiging een belangrijke rol. Dat was nieuw. Het parlement had zich in de decennia daarvoor altijd terughoudend opgesteld ten aanzien van het Koninklijk Huis.² De laatste keer dat de constitutionele monarchie uitgebreid in de Kamer ter sprake was gekomen, was bij de voorbereiding van de grondwetswijziging van 1922 geweest. Het begrotingshoofdstuk 'Huis der Koningin' bleef meestal onbesproken, waarschijnlijk ingegeven door een zekere eerbied. In de periode 1950-1960 werden in de Tweede Kamer geen vragen gesteld over het Koninklijk Huis, in de Eerste Kamer één. Bij koninklijke huwelijken was de Kamer gedwongen zich uit te spreken. De Grondwet bepaalde immers dat een erfopvolger het recht op de troon verloor als hij of zij een huwelijk sloot 'buiten de bij de wet verleende toestemming'. Maar ook hier stelde de volksvertegenwoordiging zich terughoudend op. In 1900 werd slechts kort gesproken over de toestemmingswet voor het huwelijk van koningin Wil-

helmina met prins Hendrik. In 1936 werd de toestemmingswet voor het huwelijk van prinses Juliana en prins Bernhard zonder beraadslaging aangenomen.³

De uitzondering was natuurlijk de Hofmansaffaire in 1956, de crisis in het huwelijk van koningin en prins die mede veroorzaakt werd door de aanwezigheid aan het hof van de gebedsgenezers Greet Hofmans. Hoewel de golven achter de schermen hoog gingen, werd in het openbaar uiterste terughoudendheid betracht. Een complicatie in deze zaak was de vraag in hoeverre de politiek zich met hofzaken mocht bemoeien. Artikel 25 van de Grondwet stelde immers: 'De Koning richt zijn Huis naar eigen goedvinden in.' In oktober 1956 verklaarde Oud echter dat de kwestie niet kon worden gezien 'als een zaak, die alleen de draagster van de Kroon persoonlijk raakt'.⁴ Indertijd beschouwde men de kwestie nog als een uitzondering. Maar was Ouds oproep een teken dat het tij toen al aan het keren was en de bemoeienis van de politiek met het Koninklijk Huis groter werd?

In de Hofmanszaak betrachtte ook de pers grote terughoudendheid. Die afzijdigheid was gebaseerd op een gentlemen's agreement uit 1954 tussen hoofdredacteuren en het hof. Zij zouden geen berichten publiceren die niet door de Rvd of het hof waren bevestigd.⁵ Drees informeerde tijdens enkele vertrouwelijke bijeenkomsten de hoofdredacteuren over de Hofmanszaak. Vanaf 1964 zou aan de parlementaire en journalistieke terughoudendheid definitief een einde komen.

De Irene-affaire

De Irene-affaire, die speelde van eind januari tot eind april 1964, was verreweg de gecompliceerdste van de vier kwesties. Ten eerste was daar een verliefde prinses die in het geheim katholiek was geworden, geen zin had in de bemoeienis van het kabinet en ruzie maakte met haar ouders. Ten tweede was haar geliefde, prins Carlos Hugo de Bourbon Parma, een pretendent voor de Spaanse troon. Dat zorgde voor constitutionele problemen omdat Carlos' ambities onverenigbaar waren met de Nederlandse staatkundige verhoudingen. Ten derde was er een koningin die de kwestie aanvankelijk beschouwde als een privézaak. Dit leidde tot conflicten binnen de Kroon, dat wil zeggen tussen koningin en ministers. Een zichtbaar gevolg daarvan was de chaotische regeringsvoorzitting. Ten vierde zorgde Irenes geloofsovergang voor spanningen tussen katholieken en protestanten, die ook in het kabinet en de volksvertegenwoordiging tot uiting kwamen. Ten slotte was de Irene-affaire de eerste crisis rond het koningshuis die grotendeels in de openbaarheid kwam. De pers speelde onverwacht een cruciale rol, terwijl het kabinet ook rekening moest houden met de belangstelling van het publiek. Het is niet overdreven te spreken van 'Oranjegekte'. De druk die hiervan uitging, had ook zijn weerslag in het parlement.

Een verliefde prinses wordt katholiek

Na het behalen van haar examen tolk-vertaler Spaans vertrok de 24-jarige prinses Irene begin januari 1964 voor een verblijf van enige weken naar Madrid. Irene was, na haar zuster Beatrix, de tweede in lijn van de troonopvolging. En ze was ongehuwd. Al snel gingen er in de Spaanse pers geruchten over een mogelijke verlovings met een Spaanse edelman. Veel Nederlandse kranten namen deze informatie over. Op 25 januari werden de geruchten tegengesproken in een verklaring van Soestdijk.⁶ Deze officiële ontkenning, die al snel werd gelogenstraft, was het eerste politieke feit in de affaire. De volgende twee weken zouden er bijna dagelijks nieuwe volgen.

Allereerst mengde de prinses zichzelf in de discussie. Op 26 januari gaf zij een interview aan *De Telegraaf* waarin zij niet alleen de verlovingsgeruchten 'volkomen ongegrond' noemde, maar ook uitvoerig sprak over haar persoonlijke indrukken van Spanje. Over dat land bestonden volgens haar in Nederland veel misverstanden; meestal dacht men 'alleen maar aan flamenco en het stierengevecht'. Zij was er echter van onder de indruk 'hoe hard men hier werkt' en zij beklemtoonde de kwaliteit van de sociale zorg.⁷ Het interview, dat in alle Nederlandse kranten stond, kwam Irene op forse kritiek te staan. Zij had met geen woord gerept over het ondemocratische Francoregime. Daarnaast wezen de commentatoren erop dat leden van het Koninklijk Huis niet geacht werden politieke problemen te bespreken. Maar verder gingen de reacties toch niet. Dat kwam waarschijnlijk omdat het de eerste keer was dat een prinses haar mond opendeed. Zo meende de *NRC* dat het ging om een uitzondering 'die wij dan maar moeten beschouwen als een vergissing'.⁸ In de Tweede Kamer stelde alleen de *rsp* een schriftelijke vraag. Niet voor niets merkte Luns twee dagen later in de ministerraad op dat de reacties in de pers hem waren meegevallen. Spoedig bleek dat de kwestie gecompliceerder was omdat de Nederlandse ambassadeur in Madrid, jhr. W. van Panhuys, niet alleen een rol had gespeeld in de totstandkoming van het interview, maar ook had verzuimd zijn minister hierover te informeren.⁹

De prinses zorgde al snel voor de volgende verrassing. Op 29 januari werd zij biddend in een katholieke kerk door een paparazzo gefotografeerd. In Nederland maakte haar secretariaat haastig bekend dat Irene in stilte door kardinaal B.J. Alfrink was opgenomen in de rooms-katholieke kerk (naar later zou blijken op 3 januari in Rome). Dat de geloofsovergang geheim was gehouden en vanuit Spanje bekend werd, riep in Nederland onmiddellijk veel protest op. Maar er was nóg een pijnlijk probleem. Al snel deed het gerucht de ronde dat Irene opnieuw was gedoopt. Alfrink weigerde lange tijd opening van zaken te geven. Pas eind april maakte hij bekend dat hij Irene inderdaad had herdoopt omdat hij er niet zeker van was geweest of de doop van de prinses in 1940 volgens de regels was geschied. De kardinaal vermeldde toen niet dat hij in januari niet naar Soestdijk had durven opbellen om de noodzakelijke informatie te krijgen. Door de herdoop werden de

spanningen vergroot. De kardinaal wekte op zijn minst de indruk dat de katholieke kerk twijfelde aan de geldigheid van de protestantse doop.¹⁰

Binnen de Kroon

In de ministerraad van 29 januari liet voorzitter Biesheuvel – Marijnen was op wintersport en zou spoorwegs naar Den Haag terugkeren – weten dat hij ‘zojuist’ had vernomen van Irenes geloofsovergang. De notulen vermelden niet wat er verder werd gezegd. Duidelijk is dat Biesheuvel zich meteen bewust was van de dubbele portee van de mededeling: de gevoeligheid tussen protestanten en katholieken, en het feit dat de koningin had nagelaten de ministers te informeren. Biesheuvel vroeg oud-premier Drees om raad en liet vervolgens de RVD een persbericht uitvaardigen dat ‘de regering’ niet in staat was onmiddellijk commentaar te geven op het nieuws: ‘U moet ervan uitgaan, dat het besluit van de Prinses voor ons een even grote verrassing is als voor iedereen. De regering heeft enige tijd nodig om over dit besluit een wijs woord te kunnen spreken.’ Het woord ‘regering’, in plaats van ‘kabinet’, was opzettelijk gebruikt om de eenheid van de Kroon te benadrukken. Dat die er niet was geweest, moest verborgen blijven.¹¹

Hoewel de gang van zaken aan het hof niet precies te reconstrueren valt, was de koningin op de hoogte van zowel Irenes wens om katholiek te worden, als van haar relatie met Carlos en diens politieke aspiraties. Marijnen vertelde de ministerraad dat de prinses in de zomer van 1963 had besloten tot de geloofsovergang. Wanneer de mogelijkheid van een verloving werd overwogen, is niet duidelijk, maar zij en Carlos Hugo kenden elkaar al langer. Het was duidelijk dat Juliana de kwestie beschouwde als een zuiver particuliere aangelegenheid en het daarom niet nodig vond het kabinet ervan op de hoogte te brengen.¹²

Na het persbericht te hebben uitgevaardigd liet Biesheuvel het seniorenconvent, de voorzitters van de vijf grote fracties van de Tweede Kamer, bijeenroepen. Wat hij daar gezegd heeft, is evenmin bekend.¹³ Het kan niet veel zijn geweest, al was het maar omdat er op dat moment nog weinig bekend was. Het is niet onmogelijk dat Biesheuvel zich heeft uitgelaten over de vraag of de koningin het kabinet had ingelicht over de geloofsovergang. Na afloop van de bijeenkomst stonden de senioren de pers te woord. Schmelzer (KVP) beklemtoonde het ‘strikt persoonlijk karakter’ van Irenes besluit: ‘Het dient dan ook alle respect te ontmoeten.’ De overige fractieleiders toonden dat respect inderdaad en stelden zich op het standpunt van de geloofsvrijheid, maar zij hekelden de geheimzinnigheid. ‘Een tijdige en zelfstandige berichtgeving vanuit Nederland zou normaal zijn geweest,’ aldus Vondeling (PvdA). Bij de protestants-christelijke coalitiepartijen heerste tevens een gevoel van teleurstelling. De plaatsvervangend CHU-fractievoorzitter Wittevaal van Stoetwegen verklaarde: ‘Als overtuigd protestant ben ik geschokt, want wat is ons tekort, dat deze jonge vrouw in eigen kerk en eigen geloof niet gevonden heeft, wat zij zocht en hiertoe gekomen is?’ Smallenbroek (ARP) onderstreepte dat het huis van Oranje ‘een typisch reformatisch karakter’ had. De reacties van de

kleinere protestantse partijen waren feller. Van Dis (SGP) sprak van 'een klap in het gezicht van het protestantse volksdeel'.¹⁴ Ook in de talrijke perscommentaren ging een algemeen respect voor de persoonlijke keuze van de prinses gepaard met kritiek op de geheimzinnigheid.

Intussen werd het steeds onrustiger op het mediafront. De Irene-kwestie was wekenlang voorpaginanieuws. De manier waarop werd bericht, verschilde – ondanks pogingen tot terughoudendheid – wezenlijk van vroeger, met de Greet Hofmansaffaire als belangrijkste voorbeeld.¹⁵ De kranten gaven ditmaal ruim baan aan alle informatie. Dankzij de moderne communicatiemiddelen konden journalisten snel en internationaal opereren. Ze leken overal tegelijk te zijn: in Rome, Madrid, Parijs, Den Haag, Soestdijk en op Schiphol. Elke tegenspraak in de voorlichting vanwege paleis of kabinet werd genadeloos blootgelegd. Zo liet de RVD op 31 januari weten dat Irene zich die dag bij haar ouders in Innsbruck zou voegen. Journalisten uit Madrid meldden echter dat zij daar niet was ingestapt in het regeringsvliegtuig. Ook de volgende dag wachtte een Fokker Friendship tevergeefs op het Spaanse vliegveld.

Ook op het Binnenhof ontstond nu onrust, al bleef die voorlopig nog verborgen. Op 3 februari schreef Vondeling een brief aan Marijnen met het dringende verzoek 'de communicatie tussen Koningshuis, Kabinet en Volk' te verbeteren: 'Zoals het nu gaat vrees ik vroeger of later ongelukken.'¹⁶

Een privézaak voor de koningin?

Al of niet door Biesheuvel geïnformeerd sloeg Vondeling de spijker op zijn kop: binnen de Kroon bestond op een aantal punten verschil van mening. Op 30 januari sprak Marijnen, na zijn terugkeer in Nederland, met de koningin. Zij vertelde hem allereerst van de verlovingsplannen. Ze was erg op Carlos gesteld en noemde hem 'zeer modern denkend'. De trouwplannen konden echter nog niet worden bekendgemaakt omdat dat Carlos 'om politieke redenen' niet uitkwam. De koningin meende dat een gesprek met de hoofdredacteurs, net als tijdens de Hofmansaffaire, zou volstaan om de berichtgeving de kop in te drukken. Volgens Marijnen was dat uitgesloten. De pers zou zich niet om de tuin laten leiden en er moest dus op korte termijn een bericht uitgaan. Juliana vond dat dat niet kon zonder Irenes toestemming. De premier drong erop aan dat de prinses zo spoedig mogelijk naar Nederland terugkwam om opening van zaken te geven. Hij meende dat de koningin afstand van haar dochter moest nemen als Irene zich zou blijven verzetten tegen een bekendmaking. Een tweede probleem vormden Carlos' politieke aspiraties. Volgens Marijnen zou Irene bij de verloving moeten verklaren dat zij geen toestemming zou vragen aan het parlement tenzij haar aanstaande man afstand van zijn rechten zou doen. De koningin was het daarmee eens. Zij zou tegen indiening van een wetsontwerp zijn als niet vaststond dat tweederde van de Kamer zich voor toestemming zou uitspreken. Ten slotte vertelde de koningin dat ambassadeur Van Panhuys aan Bernhard toestemming had gevraagd

voor het interview. Zij sprak 'wat vergoelijkend' over de inhoud. Haar dochter zou het moeilijk hebben gevonden kritiek op Spanje te leveren.¹⁷ De volgende dag vertrok Juliana naar Innsbruck.

Op maandag 3 februari deed Marijnen verslag van zijn gesprek met de koningin in de ministerraad. Daarin kwamen drie problemen aan de orde. Het eerste – het interview – was het eenvoudigste. Luns had Van Panhuys inmiddels ter verantwoording geroepen. Meer meende hij echter niet te kunnen doen omdat de ambassadeur in verbinding had gestaan met het Koninklijk Huis. Een ontslag of overplaatsing zou daarom gezien kunnen worden als 'een rechtstreekse actie tegen het Koninklijk Huis'. De andere ministers waren het daarmee eens.

Wat betreft het tweede probleem, de verloving, steunde het kabinet de premier in zijn ferme houding tegenover de koningin. De ergernis over het gebrek aan medewerking van de kant van Soestdijk was groot. Irene moest zo spoedig mogelijk terugkomen, anders moest de koningin in een verklaring haar dochter desavoueren. Voor sommige ministers was de maat vol. Alle publiciteit was bijzonder schadelijk voor het aanzien van het Koninklijk Huis. Toxopeus stelde dat er niets meer mocht gebeuren zonder dat het kabinet erin was gekend. Luns meende zelfs dat het kabinet moest aftreden als het 'nog eens voor zo'n situatie komt te staan'.

Ten derde kwam de vraag op tafel of het kabinet een toestemmingswet voor het huwelijk moest indienen. Iedereen was het erover eens dat Irene niet meer in aanmerking kon komen voor troonopvolging wanneer Carlos zijn aanspraak op de Spaanse troon zou handhaven. Maar de ministers waren verdeeld over wat er moest gebeuren als Irenes geliefde zijn pretenties zou opgeven. De katholieke ministers meenden dat het kabinet dan goedkeuring aan het parlement zou moeten vragen. De protestants-christelijke ministers waren het daarmee niet eens. De kwestie werd weliswaar niet expliciet bij naam genoemd, maar het ging natuurlijk om de vraag of een katholiek op de troon kon komen. De CHU- en ARP-ministers vreesden dan, in de woorden van Van Aartsen, 'veel schade voor de eenheid van ons volk en voor de oecumenische gedachte'. Van de liberalen sprak alleen Toxopeus zich over de kwestie uit. Hij waarschuwde: 'Wij zijn ondanks oecumene nog niet zo ver als wij wel eens denken.' De vvd-minister vroeg zich af of zelfs een tweederdemeerderheid in de Kamer voldoende zou zijn. Hij wist niet 'of het kabinet in dat geval de verantwoordelijkheid zou kunnen dragen'.

Marijnen kon niets anders dan concluderen dat 'nader beraad in het kabinet' nodig zou zijn als deze optie zich voordeed. De ministerraad besloot – 'ter voorkoming van een groot aantal extra vergaderingen' – een kernkabinet in te stellen dat zich verder met de kwestie zou bezighouden. De groep, die algaauw het 'Irenekwartier' werd gedoopt, bestond uit Marijnen, vicepremiers Biesheuvel en Toxopeus, alsmede minister van Justitie Scholten.¹⁸

Het 'Irenekwartet'

Uit de notulen van de ministerraad valt op te maken dat de beslissing voor de instelling van het kernkabinet al vóór de vergadering moet zijn genomen. Ook lijkt het alsof de premier er zelf voorstander van was dat hij niet alleen het voortouw zou nemen. In de Kamer zou de PVDA hem dat later voor de voeten werpen: Drees was immers in 1956 bij de Hofmansaffaire wél alleen opgetreden. Maar Drees was toen een ervaren premier. Marijnen daarentegen was nauwelijks een half jaar tevoren beëdigd en kan daarom de behoefte hebben gevoeld aan de steun van een team. Gezien de constitutionele en confessionele problemen was het bovendien van belang dat alle regeringspartijen waren vertegenwoordigd. De behoefte aan een breder overleg blijkt tevens uit de manier waarop Marijnen in het verloop van de kwestie oud-premier Beel consulteerde en daarnaast de beide Kamers op de hoogte hield. Op 7 februari bijvoorbeeld pleitte de premier in de ministerraad voor 'een openhartig gesprek' met de senioren 'om later niet het verwijt te krijgen [...] dat men niet alle wegen, die mogelijk zijn heeft gevolgd'.¹⁹

Over het optreden van het 'Irenekwartet' is weinig bekend. Aan de berichtgeving in de pers valt af te leiden dat de vier ministers minstens drie keer bijeenkwamen. Publiekelijk presenteerden zij zich eenmaal, op de persconferentie aan het einde van de zogenoemde 'Nacht van Soestdijk' van 8 op 9 februari; tweemaal bezochten ze het seniorenconvent. Dat gezamenlijk optreden is stellig van belang geweest. Toch valt het op dat Marijnen vaak alleen handelde. Hij was het die steeds de contacten met de koningin onderhield, telefonisch of door naar Soestdijk te gaan. Vermoedelijk is het viertal slechts één keer op Soestdijk geweest, in de befaamde 'Nacht'. Het lijkt erop of het kwartet vervolgens werd 'onthonden'; de verwikkelingen rond de verloving en de eventuele toestemmingswet waren toen achter de rug. Over het heikele probleem van een katholiek op de troon zou echter pas op 13 en 14 februari een compromis worden gesloten. Hoe het ook zij, vanaf dat moment trad de minister-president alleen op, ook in het vertrouwelijk overleg met de beide Kamers. Toen de kwestie in april plotseling weer de kop opstak, handelde Marijnen opnieuw alleen.

Al met al was de minister-president daardoor de centrale figuur. Beel speelde een rol op de achtergrond en mogelijk werkte Marijnen in het kabinet het meest samen met Biesheuvel, die op 29 januari immers al min of meer de marsroute had aangegeven door de eenheid van de Kroon voorop te stellen, buiten het kabinet advies in te winnen en nauw contact met de Kamer te onderhouden. Marijnen was een aimabele bestuurder, maar was tamelijk stug en onzeker in zijn publieke optreden. In kleinere kring kwam hij beter tot zijn recht. Dat zou hem nu goed van pas komen. Van belang was ook dat hij katholiek was. Dat vergrootte zijn gezag, vooral op het moment dat de KVP moest accepteren dat Irene haar rechten op de troon opgaf zonder dat de vraag of een katholiek koning kon worden, was beantwoord. Dat laatste was immers een theoretisch probleem geworden doordat Carlos zijn politieke ambities niet wilde opgeven. 'Aan de gehechtheid aan zijn

[Marijnens, JWB] kerk viel evenmin te twijfelen als aan zijn trouw aan het Oranjehuis. En juist daarom was hij in staat beide te beschutten,' aldus de historicus G. Puchinger.²⁰

Constitutioneel conflict

Ondanks de ferme opstelling van de ministerraad kwam er voorlopig geen einde aan de problemen. Op 4 februari keerde Juliana 's ochtends terug uit Innsbruck. Irene stapte niet uit het vliegtuig, hoewel de RVD dat wel had aangekondigd. Marijnen ging opnieuw naar Soestdijk. In het verslag dat hij in de ministerraad deed van het gesprek noemde de premier de situatie 'bijzonder ernstig'. Irene wilde niet terugkomen. De particulier secretaris van de koningin, die naar Madrid was gestuurd om de prinses te halen, kwam onverrichter zaken terug. De koningin opperde toen het plan dat zij met prins Bernhard naar Spanje zou gaan. Marijnen meende dat dat alleen mogelijk was als de prinses inderdaad mee terug zou komen. Daarop vroeg Juliana of het dan misschien geen goed idee was dat zij naar Parijs zou gaan om van daaruit door te vliegen als Irene inderdaad wilde terugkomen. Marijnen herhaalde zijn voorwaarde: alleen als het resultaat zeker was. Aan het eind van het gesprek bleek plotseling dat de verloving was afgeblazen.²¹ Met de instemming van de premier zou de koningin 's avonds voor radio en televisie een toespraak houden: 'Nu moeten wij U helaas zeggen dat onze dochter Irene ons vanmiddag heeft medegedeeld dat deze verloving geen doorgang zal vinden.' Het is niet duidelijk waarom Marijnen toestemming gaf voor deze verklaring. Hoopte hij dat het rumoer erdoor zou verstommen? De voorlichtingschaos werd er als het ware mee toegegeven. De mededeling van de koningin was immers in tegenspraak met de eerdere officiële ontkenning van de verloving geruchten. Bovendien zou al snel blijken dat de liefde tussen Irene en Carlos niet voorbij was... Al met al was de verklaring een nieuw politiek feit. Waarschijnlijk was dat de reden waarom Marijnen deze in een brief aan de Kamer zond.²²

De pers volgde de gang van zaken op de voet. De crisistemming op 4 februari was duidelijk voelbaar. 's Ochtends konden de algemene beschouwingen in de Eerste Kamer niet doorgaan omdat de premier naar Soestdijk ging, en 's middags werd een vergadering van de Tweede Kamer afgebroken nadat Toxopeus was weggeroepen 'voor een dringende bespreking' met de andere drie van het kwartet.²³ Het viertal ging om tien uur 's avonds naar een bijeenkomst met het seniorenconvent. Wat daar is besproken, is helaas onbekend. Marijnen vertelde later in de ministerraad dat hij 'de beleidslijn van het kabinet' had beklemtoond, 'het bewaren van de eenheid binnen de Kroon'. De premier zal ook hebben uitgelegd dat de verloving niet doorging. Daarbij zullen stellig de vragen aan de orde zijn gekomen die de premier 's nachts op de persconferentie zou bespreken: eventuele politieke druk op het niet-doorgaan van de verloving en de heikele kwestie van een katholiek op de troon.

Hoezeer was de maatschappij veranderd! Niet alleen kon de verwarring niet verborgen blijven, maar er moest ook een verklaring over worden gegeven. Na middernacht gaf RVD-directeur Lammers een persconferentie in Nieuwspoort. De journalisten mochten geen vragen stellen; Lammers las een lijst met vragen en antwoorden voor die hij met Marijnen had opgesteld. (Vraag: 'Wie is de betrokkene?' – antwoord: 'Het is een man.'). Al snel eisten de ontevreden journalisten dat de minister-president zelf inlichtingen zou komen geven. Zij kregen hun zin. De opgetrommelde Marijnen ontkende dat er politieke druk was uitgeoefend om de verloving niet te laten doorgaan. Volgens hem had het kabinet geen standpunt ingenomen over de mogelijkheid van een katholiek op de troon. 'Die zaak', zei hij, 'is op dit moment niet actueel.'²⁴

De volgende ochtend, 5 februari, barstte de bom. Marijnen kreeg te horen dat koningin en prins naar Parijs waren afgereisd. In de media ontstond voor de zoveelste keer verwarring. Het Agence France Presse meldde dat alleen prins Bernhard uit het vliegtuig was gekomen. Was de koningin wel bij hem? De RVD liet weten dat Juliana en Bernhard daar 'een privé-bezoek' brachten en 's middags weer zouden terugkeren. Dat zou ook de komende dagen het officiële standpunt zijn, ook al klonk het weinig overtuigend. De *NRC* sprak van 'een praatje voor de vaak'.²⁵

Dat was allemaal nog niet bekend toen de premier op 5 februari in de Tweede Kamer verscheen, waar Vondeling de gelegenheid kreeg een vraag over de kwestie te stellen. Net als de pers moesten de Kamerleden zich over enige schroom heen zetten. De PVDA-leider beklemtoonde dat zijn interventie uitdrukkelijk sloeg op de brief over Juliana's radiotoespraak, dat het ging om een 'politiek relevante vraag' en dat 'andere zaken' daarbij niet aan de orde zouden komen'. Hij wilde weten of het de afgelasting van de verloving het gevolg was geweest van 'politieke bemoeienis van het kabinet'. Marijnen antwoordde 'dat de oorzaak van het niet doorgaan van de verloving niet in of mede in de politieke bemoeienis van het kabinet is gelegen en dat deze motieven van louter persoonlijke aard zijn'.²⁶

Diezelfde dag lichtte Luns de vaste Kamercommissie voor Buitenlandse Zaken vertrouwelijk in over de achtergronden van Irenes interview met *De Telegraaf*, inclusief de rol daarbij van prins Bernhard. Net als in de ministerraad legde hij uit dat Van Panhuys fouten had gemaakt, maar dat het bij een berisping moest blijven. De commissie was unaniem verontwaardigd, maar steunde Luns' besluit. Overplaatsing of ontslag zou volgens Klompé (KVP) en C.L. Patijn (PVDA) de zaak inderdaad alleen maar pijnlijker maken. Ook Wttewaall meende dat ontslag 'op dit moment verkeerd zou zijn'.²⁷

Marijnen was intussen naar Soestdijk afgereisd om de koningin om uitleg te vragen over de trip naar Parijs. Op 7 februari deed hij hierover verslag in de ministerraad. Er dreigde een constitutionele crisis. De frustraties in het kabinet bereikten een toppunt. De belangrijkste vraag was of de koningin een afspraak met de minister-president had geschonden door op reis te gaan. Of dat het geval was, is niet duidelijk – volgens de notulen sprak Marijnen zichzelf tegen. In het

eerste deel van zijn uiteenzetting repte hij van een afspraak dat er óók overleg zou zijn als de koningin naar Parijs zou gaan. Verderop in de notulen lijkt de zaak minder duidelijk te liggen. Daar suggereert de premier dat er sprake was van een misverstand en dat de koningin alleen had beloofd niet naar *Spanje* te zullen gaan. Hoe het ook zij, de ministers waren woedend. Het ging om 'de geest van de afspraak', aldus Toxopeus. Hij vond dat er een vreemd spel met het kabinet werd gespeeld: 'Het begint erop te lijken, dat het erom gaat of wij in Nederland nog een constitutionele monarchie hebben.' Toxopeus noemde het onaanvaardbaar dat het kabinet zat te wachten of de prinses al of niet terugkwam. Er moest 'rigoureux' worden optreden. Hij had een en ander tot dan toe wel willen slikken, 'maar nu moet het uit zijn'. Ook andere ministers beklemtoonden dat het niet ging om een intieme familieaangelegenheid. Irene was de tweede in de lijn van troonopvolging en het al of niet indienen van een wet was regeringsverantwoordelijkheid. De verontwaardiging in de ministerraad werd alleen maar groter toen bleek dat Marijnen te horen had gekregen dat de verloving toch door zou gaan. De koningin meende dat haar toespraak had gewerkt als 'een shocktherapie', waardoor de geliefden elkaar weer hadden gevonden. De premier zei dat hij de gang van zaken tegenover Juliana 'ridicuul' had genoemd, vooral gezien de toespraak over het niet-doorgaan van de verloving. De koningin had laconiek geantwoord dat zij dat 'helemaal niet vond en zoiets toch overal wel voorkomt'.²⁸

Intussen waren er hulptroepen op Soestdijk gearriveerd. Marijnen verklaarde dat hij en Biesheuvel 'voortdurend overleg' voerden met Beel. De oud-premier, revens vicepresident van de Raad van State en vertrouweling van de Oranjes, 'maande steeds tot de grootste voorzichtigheid'. Beel wilde koste wat het kost een breuk in de koninklijke familie voorkomen. Daarom mocht de koningin in geen geval de door het kabinet verlangde verklaring afleggen waarin zij Irenes gedrag afkeurde. Naderhand herinnerde de toenmalige vicedirecteur van de RVD, G. van der Wiel, zich hoe Beel 'keer op keer' de ministers had geadviseerd dat zij moesten toegeven: 'Niemand van jullie durft de geschiedenis in te gaan met het verhaal dat dit kabinet een constitutionele crisis heeft doen ontstaan vanwege een balorige dochter, die achter haar vrijer aangaat.'²⁹ Het is aannemelijk dat Beels standvastigheid de gemoederen in het kabinet tot bedaren heeft gebracht.

Koningin en kabinet weer op één lijn

Op 7 februari werd duidelijk dat de koningin geen enkele greep op haar dochter had. Langzamerhand drong de situatie door in de ministerraad. Voorafgaande aan de vergadering had Marijnen nog met Juliana gebeld. Het gesprek was 'moeilijk' verlopen. Halverwege had prins Bernhard de telefoon moeten overnemen. Marijnen had er desondanks op gestaan dat Irene onmiddellijk terugkwam. Het kabinetsberaad werd onderbroken voor een nieuw telefoongesprek. Ditmaal luisterde Biesheuvel mee. Terug in de raad verklaarde Marijnen dat Juliana 'noch als moeder noch als koningin' wist waar haar dochter was. Irene was ondergedoken

en contact met haar was alleen mogelijk via een zuster van Carlos. Biesheuvel beaamde dat het gesprek een 'vrijwel onmogelijke taak' voor de premier was geweest. Vervolgens ontspon zich een vruchteloze discussie wie men naar Madrid zou kunnen sturen om Irene te zoeken. De namen van Beel en Klompé vielen. Daarop merkte minister De Jong nuchter op 'dat men in een onwaardige situatie komt als het hele kabinet nagaat waar een jong meisje is, dat zich wil verloven'. De vergadering eindigde in grote verwarring. De enige conclusies waren dat het seniorenconvent zou worden ingelicht en dat de premier naar Soestdijk moest gaan.¹⁰ Achteraf is de belangrijkste slotsom dat er een einde was gekomen aan de spanningen binnen de Kroon. Vanaf dit moment waren er geen meningsverschillen meer tussen koningin en kabinet.

's Avonds kwam er een verklaring uit Spanje namens Irene. De prinses zou 'de moeilijkheden [...] die zij geestelijk ondervond' overwonnen hebben en 'binnen korte tijd' vreugdevolle familiegebeurtenissen bekendmaken. De volgende ochtend, zaterdag 8 februari, maakten zowel Carlos als zijn ouders via de Spaanse radio de verloving bekend; het huwelijk zou eind april of begin mei plaatsvinden. Die voortijdige mededelingen werden de Bourbons in Nederland niet in dank afgenomen. Ze werden algemeen uitgelegd als een onbeleefdheid jegens de koningin. Maar Irene was inmiddels eindelijk op weg naar Nederland.¹¹

's Middags lichtte het ministeriële viertal het seniorenconvent in over het goede nieuws. Het was de derde bijeenkomst in de Irene-kwestie. Dankzij de aantekeningen van Schmelzer en Geertsema (vvd) weten we dat vooral Marijnen er het woord voerde. Hij vertelde dat Irene en de koningin die avond de verloving zouden aankondigen. Vervolgens zou hij een brief aan de Kamer sturen om uit te leggen waarom het kabinet geen toestemmingswet indiende. Daarover zou een debat plaatsvinden. De premier sprak van 'mallotig handelen' van de prinses. Hij beklemtoonde overigens dat het voor Irene vaststond 'dat zij zelf geen recht meer op de troon wilde'. Gevraagd naar de achtergrond van de 'affaire Parijs' zette Marijnen, net als in de ministerraad, uiteen dat het was gegaan om een misverstand tussen hem en de koningin: 'Maar zij vatte het zo op dat er "toestemming" was. Marijnen dacht dat vóór ze definitief ging zij hem nog zou bellen.' Hij verzuchte: 'Alternatief van niet-slikken is aftreden. Redden monarchie betekent heel veel slikken.' Na afloop van de vergadering nam Toxopeus Schmelzer nog even apart: 'Oppassen dat wij HM in parlem. debat in geding brengen [...]. Reis naar Parijs was een soort noodoplossing.' In de CHU-fractievergadering van 11 februari vertelde Beernink dat Marijnen ook nog had gezegd: 'HM [...] steunde het kind, wilde graag alles privé houden.'

Voorzover de aantekeningen over het beraad dat toestaan, moet worden geconcludeerd dat de senioren tamelijk openhartig werden geïnformeerd. Interessant is het slot van de vergadering toen Kamervoorzitter Van Thiel (kvp) vroeg of de 'kleine fracties' ook ingelicht zouden worden. Daarop was het antwoord van de ministers: 'geen precedent scheppen. Seniorenconvent is staatsrechtelijke conventie

geworden voor raadplegen parlement in vertrouwelijke zaken.’³² In de Kamer zou Marijnen een ander standpunt innemen.

De Nacht van Soestdijk

Zaterdagavond 8 februari arriveerden Irene en Carlos in Nederland. De publieke belangstelling bereikte een hoogtepunt. Voor Paleis Soestdijk speelden zich bizarre taferelen af. Duizenden mensen trotseerden de kou in blijde afwachting van de komst van de prinses en haar geliefde. Toen de auto, bestuurd door prins Bernhard, arriveerde, werd die onmiddellijk ingesloten. ‘Petten van agenten vliegen door de lucht,’ aldus een ooggetuigenverslag, ‘Camera’s worden beschadigd. De antenne van de auto breekt af. Er is een chaos ontstaan die volkomen onwerkelijk is voor Nederland.’ Nadat de prins zijn auto ten slotte binnen de hekken van de paleistuin had gemanoeuvreerd, braken honderden door het politiekordon heen en renden door de tuinen naar het bordes. *Trouw* sprak van een ‘vreedzame bestorming’ van het paleis.³³

Korte tijd later arriveerden de vier ministers. Tot diep in de nacht voerden zij besprekingen met het verloofde paar. De ministers staken niet onder stoelen of banken dat zij Irenes optreden afkeurden. Dat had ertoe geleid dat het Koninklijk Huis ‘een warboel moest gaan lijken, terwijl toch de woorden van de Koningin onaantastbaar moeten zijn’. De meeste tijd werd in beslag genomen door de formulering van de aankondiging van de verloving. Carlos wilde steun van het kabinet krijgen voor zijn aanspraken op de Spaanse troon. ‘Dit gesprek heeft tot zeer moeilijke momenten geleid,’ aldus Marijnen later in de ministerraad.³⁴ Pas om drie uur in de ochtend kon het ANP de verloving aankondigen. Ook werden er verklaringen van Irene en de koningin voorgelezen, evenals de tekst van de brief die Marijnen inmiddels aan de Tweede Kamer had gestuurd. Daarin verklaarde hij dat de ‘regering’ [NB niet ‘kabinet’ JWB] had besloten geen toestemmingswet voor het huwelijk in te dienen. Die beslissing was ingegeven door drie motieven. Allereerst had Carlos laten weten ‘dat hij ieder beroep, dat op hem als prins van zijn Huis zal worden gedaan, zal opvolgen met alle consequenties daarvan’. Ten tweede zou Irene zich na haar huwelijk in het buitenland vestigen en ten derde had zij te kennen gegeven dat het haar wens was dat er geen wetsvoorstel zou worden ingediend.³⁵

Hierna vertrokken de vier ministers van Soestdijk. Om vier uur kwamen ze aan op het Binnenhof, waar ruim tweehonderd journalisten hen voor de persconferentie opwachten. ‘De ogen van mr. Marijnen staan bijna glazig,’ schreef *Het Vrije Volk*, ‘Hij probeert zich uit alle macht te concentreren op wat hem te wachten staat. Hij weet dat hij het niet gemakkelijk zal krijgen. [...] Hij zuigt vuur in het ene sigaartje na het andere.’ De premier hield de kaarten stevig tegen de borst. Op de vraag waarom de koningin had meegedeeld dat de verloving niet zou doorgaan, antwoordde hij dat er ‘particuliere motieven’ waren geweest ‘die aanvankelijk een verloving leken te verhinderen. Ze zijn opgelost.’ Marijnen zei het

Chaotische taferelen op Paleis Soestdijk bij de aankomst van prinses Irene en Carlos Hugo de Bourbon Parma, 8 februari 1964. Op de voorgrond koningin Juliana en prins Bernhard.
[Spartanstad]

te betreuren dat de voorlichting gebrekkig was geweest, maar ontkende dat er grote fouten waren gemaakt: 'Onder heel moeilijke omstandigheden is de zaak goed behandeld.' Gevraagd naar de lange duur van het gesprek met Carlos antwoordde Biesheuvel dat de ministers het 'op prijs' gesteld hadden 'eens goed kennis met hem te maken'.³⁶

Op 11 februari lichtte Marijnen de fractievoorzitters van de Eerste Kamer vertrouwelijk in. Het was de eerste keer dat hij in de kwestie alleen optrad. Het Irenekwartet was kennelijk ontbonden. Zoals gezegd was voor het kabinet de kwestie van de verloving en de toestemmingswet de belangrijkste. Uit de aantekeningen die de griffier van deze bijeenkomst maakte, valt af te leiden dat voor Marijnen 'het behoud van de constitutionele Monarchie in Nederland' steeds voorop had gestaan. De berichtgeving uit het buitenland tastte de 'naam en positie' van het koningshuis aan. Verder gaf de premier dezelfde informatie als aan de senioren. Opvallend was dat hij zijn irritatie over Carlos' optreden niet verhulde. Hij sprak over hem als 'deze meneer' en stelde: 'Wij hebben géén boodschap aan zijn aspiraties en activiteiten'.³⁷

Dat Carlos met zijn optreden in de nacht van 8 op 9 februari het respect van Marijnen had verspeeld, bleef nog binnenskamers. Maar dat de verloving vanuit Madrid was aangekondigd, deed de Bourbons in de Nederlandse publieke opinie geen goed. Het was snel duidelijk dat zij hun dynastieke belangen lieten prevaleren boven 'in Nederland geldende normen van fatsoen'. De wenkbrauwen werden nog meer gefronst toen het bezoek van de verloofden aan Den Haag en Amsterdam op 11 februari moest worden ingekort omdat Carlos op audiëntie bij Franco werd verwacht. De volgende dag bleek dat dit onderhoud slechts drie minuten had geduurd.³⁸

Godsdienstige gevoeligheden en politieke consequenties

Vanaf het moment dat Irenes bekering bekend werd, speelden godsdienstige gevoeligheden een rol. Was er sprake van een 'antipapistische hetze', zoals veel katholieken meenden?³⁹ Het is moeilijk de intensiteit ervan vast te stellen. Felle reacties uit protestantse hoek waren er zeker. Het probleem werd evenwel gecompliceerd door de geheimhouding van de geloofsovergang en de zwijgzaamheid van kardinaal Alfrink over zijn handelen. In april kwam daar nog bij de ontdekking dat Irene en Carlos in het geheim een bezoek aan de paus hadden gebracht.

Op 24 februari peilde het NIPO de meningen over de vraag of een koningin of troonopvolger die katholiek werd, moest aanblijven of niet. Van de respondenten antwoordde 73% 'aanblijven', 23% 'moet afstand doen', terwijl 4% geen oordeel had. 'Afstand doen' was de mening van 46% van de aanhangers van de protestants-christelijke partijen, 30% van de vvd'ers en 29% van de pvda-stemmers. Bij kvp-stemmers kwam 'afstand doen' niet voor. Terecht concludeert de historicus Jan Bank dat een katholieke koningin weliswaar in Nederland verdeelde reacties

zou oproepen, maar dat de oppositie toch niet zo groot was als veel katholieken meenden.⁴⁰

Op 7 februari vroeg het moderamen van de synode van de Nederlandse Hervormde Kerk in een brief aan Alfrink waarom de geloofsovergang geheim was gehouden en of het waar was dat hij de prinses opnieuw had gedoopt. Op 11 februari liet de kardinaal weten dat zijn ambtsgeheim hem verhinderde daarop te antwoorden. De kwestie bleef daardoor doorsudderen, maar in steeds bredere kring werd duidelijk dat de geruchten juist waren. Op 15 maart vertelde Marijnen Schmelzer dat Irene was herdoopt. De premier vond dat Alfrink 'onjuist' had gehandeld; de kardinaal had volgens hem openbaarheid moeten eisen. Schmelzer doorzag de politieke en maatschappelijke consequenties: 'Groot risico bij publicatie, van diepe verontwaardiging bij protestanten.'⁴¹

Natuurlijk zorgde het feit dat Carlos niet bereid was zijn pretenties op de Spaanse troon prijs te geven voor uitkomst. Daardoor verdween de politieke urgentie uit de pijnlijke geloofskwestie. In 1968 stelde de politicoloog A. Lijphart dat, wanneer het niet mogelijk geweest zou zijn de kwestie te vermijden, kabinet en parlement, inclusief CHU en ARP, uiteindelijk de mogelijkheid van een katholiek op de troon wel zouden hebben aanvaard, zij het met tegenzin.⁴² Dat was natuurlijk uiterst speculatief, maar het lijkt er inderdaad op alsof ARP en CHU de kwestie niet op de spits wilden drijven. Op 20 februari stelde *Trouw* dat een tweede 'Aprilbeweging' – het protest in 1853 tegen het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland – moest worden voorkomen, want die was uitgelopen op 'een grote kater'.⁴³ Tegenzin was er natuurlijk wel. Toen Van Gelder, partijsecretaris van de CHU, begin februari opmerkte dat Nederland heel goed een katholieke vorst zou kunnen hebben, ging dit tolerante standpunt veel partijleden te ver. In de Eerste Kamer zou J.W. Beerekamp hun gevoelens vertolken. Hij zei te vrezen dat voor veel CHU'ers de spanning te groot was tussen een katholieke koning en het beginselprogramma van de partij, waarin immers sprake was van het protestantse karakter van de Nederlandse natie.⁴⁴ Maar overigens waren de protestants-christelijken niet uit op een confrontatie met de katholieken. 'Echte antipapistische geluiden' naar aanleiding van Irenes geloofsovergang waren 'alleen aan de periferie van de samenleving' te vinden, aldus historicus Bert Wartena.⁴⁵

Aan katholieke zijde stoorden velen zich aan de protestantse reserves en wilde men de geloofsvrijheid erkend zien. De kvp-leiding weigerde echter vanaf het begin het probleem hoog op te spelen. Irenes geloofsovergang moest zo veel mogelijk ontdaan worden van zijn politieke lading. In mei 1964 onderstreepte Klompé in een vergadering van het kvp-bestuur dat als de constitutionele monarchie in het geding was, het landsbelang voor het partijbelang kon gaan. Marijnen maakte de eenheid van de Kroon tot zijn grootste prioriteit: het voorkomen van schade aan de monarchie.

Ook voor Schmelzer was de 'staatsraison' belangrijk, maar voor hem speelden ook andere factoren een rol. Hij was nauw betrokken bij het ontluikende overleg tussen de christendemocraten. Bovendien streed hij tegen misplaatste katholieke

minderwaardigheidscomplexen. In zijn dagboek vatte Schmelzer op 18 februari zijn houding samen: 'En vanwege verhouding protestant-katholiek én i.v.m. hechtheid regeringscombinatie is voor ons de lijn waardigheid, geen krampachtige emancipatiebehoefte maar vanzelfsprekendheid m.b.t. onze rechten.' Deze twee elementen werden nog belangrijker toen hij vernam dat Alfrink de prinses had herdoopt.⁴⁶

Steun voor het kabinet

Op 11 februari besprak de Tweede Kamer de brief van Marijnen over de verloving. De zaal was stampvol: er zaten 138 Kamerleden, tien ministers en negen staatssecretarissen. Ook de publieke belangstelling was groot. Radio en televisie zonden het Kamerdebat rechtstreeks uit. Het debat zou zes uur duren, veel langer dan verwacht.⁴⁷ Kenmerkend was dat alle woordvoerders zich min of meer verontschuldigen dat zij het onderwerp aansneden. Marijnens brief was echter een 'politiek feit', zoals Schmelzer zei, en wellicht kon het debat ertoe bijdragen 'dat problemen, die nu voor ons volk waren gerezen, in de toekomst zo goed mogelijk kunnen worden vermeden'. Met uitzondering van de kvv'er hekelden de fractieleiders de geheimzinnigheid van de geloofsovergang en het feit dat die door onthullingen in Spanje was geopenbaard. Algemeen was de instemming met de door het kabinet bewerkstelligde uitkomst.⁴⁸

Eensgezindheid was er eveneens over twee andere, nauw met elkaar verbonden zaken: de openbaarheid rond het koningshuis en de ministeriële verantwoordelijkheid. De Kamerleden accepteerden zonder meer de grote publieke belangstelling voor de Oranjes. 'De opvattingen in het Nederlandse volk over datgene, ten aanzien waarvan het een recht van informatie heeft, zijn geëvolueerd en de voorlichting zal mee moeten evolueren,' aldus Geertsema. Ook de ontwikkeling van de moderne media werd als een gegeven geaccepteerd. Bovendien aanvaardden de woordvoerders de gevolgen ervan. Zoals Geertsema betoogde, was 'het volstrekt particulier gebied van het Koninklijk Huis' uiterst klein geworden. Dat was een zware last voor de leden van het Koninklijk Huis, maar die last dienden zij te accepteren, anders kon de constitutionele monarchie 'in deze tijd' niet functioneren.

Overigens ontdekten de Kamerleden dat er nóg een factor was die het privéterrein van de Oranjes inperkte: de verkleinde afstand tussen het vorstenhuis en de bevolking. 'Het verkeer tussen vorstelijke personen en burgers wordt normaler, ongedwongener en frequenter', aldus Beerekamp een week later in de Eerste Kamer. De Kamerleden juichten deze ontwikkeling toe als behorend bij het 'moderne' koningschap. Zo werd van verschillende zijden met instemming aangehaald wat prins Bernhard in 1963 in een interview met *Elseviers Weekblad* had gezegd over een mogelijk huwelijk van zijn dochters: 'Zij zullen trouwen uit liefde. Het enige, waar wij op staan (en wat het land zelf ook vereist), is, dat de bruidegoms

onverdacht en onbesproken zijn, dat zij ons besef van plicht jegens het land delen en hard kunnen werken.’⁴⁹

Als het privéterrein van het Koninklijk Huis was teruggedrongen, dan moest de ministeriële verantwoordelijkheid navenant worden uitgebreid. De regeringspartijen waren echter terughoudend om deze conclusie uit hun redenering te trekken. Het was Vondeling die de kat de bel aanbod: ‘De Minister-President behoort alles te weten van het Hof wat staatsrechtelijke of politieke kanten kan hebben. Anders kan hij zijn verantwoordelijkheid niet dragen.’ Het hele Koninklijk Huis moest daaraan meewerken, aldus de PVDA-leider. Storingen in het verkeer tussen vorstenhuis, ministers en volk moesten worden voorkomen. Hiermee lijkt Vondeling hardop te hebben gezegd wat in de regeringsfracties werd gedacht. Mogelijk wilden de coalitiefracties het kabinet er niet te hard over vallen, maar het was veelbetekenend dat zij Vondeling niet tegenspraken. Geertsema en Schmelzer plaatsten intussen interessante kanttekeningen. De VVD-leider noemde de ministeriële verantwoordelijkheid een ‘staatsrechtelijke fictie’. Er konden zich immers situaties voordoen, waarin een minister-president die verantwoordelijkheid niet kon waarmaken. De uiterste consequentie was dan zijn aftreden. Maar dan was er sprake van een constitutionele crisis die wel eens onoplosbaar zou kunnen blijken. ‘Juist een Minister-President moet zich [...] honderdmaal bedenken voor hij op die gronden aftreedt, want dat zou gemakkelijk het einde van de constitutionele monarchie kunnen betekenen.’ Een minister-president kon in kwesties rond de troon dus eigenlijk niet aftreden. ‘In deze situatie geen fouten maken was welhaast een onmenselijke taak,’ zo omschreef Geertsema hét grote dilemma in het verkeer binnen de Kroon. Schmelzer waarschuwde dat Marijnen, gezien de bijzondere aard van de betrekkingen binnen de Kroon, geen openheid van zaken zou kunnen geven. De Kamer moest vertrouwen in de minister-president hebben.⁵⁰

De regeringspartijen waren vol lof over het optreden van het kabinet, en speciaal voor het Irenekwartet. Geertsema zei ‘de Regering’ dankbaar te zijn dat zij de zaak had weten op te lossen zonder constitutionele crisis. Ook de PVDA steunde het resultaat, al had Vondeling veel kritiek op het feit dat de minister-president niet alleen had gehandeld. Het optreden van de vier ministers wekte volgens hem twijfel aan de homogeniteit van het kabinet. Vertrouwden de ministers de premier niet of wensten de vier partijen elkaar niet uit het oog te verliezen, zo vroeg hij zich af. Ook had deze ‘gemengde bemanning op een schip in nood’ niet bijgedragen aan de noodzakelijke rust. Het hinderde bovendien het ontstaan van een vertrouwelijke persoonlijke band met de koningin. Contact over constitutionele kwesties moest volgens Vondeling voorbehouden zijn aan de minister-president. Een week later zou Van Riel (VVD) in de Eerste Kamer Marijnens keuze voor een viermanschap billijken: ‘Mijn inziens kan een ieder hier naar bevind van zaken handelen. De Nederlandse Minister-President is nu eenmaal geen Prime Minister of geen Bondskanselier en wij, liberalen, hebben geen voorkeur voor een ontwikkeling in die richting.’⁵¹

De kleine partijen maakten bezwaar dat zij waren buitengesloten van het vertrouwelijk overleg met de senioren. Van Dis vond dat onaanvaardbaar: 'Het betreft hier toch een bij uitstek nationale aangelegenheid.' In de Eerste Kamer was wél overlegd met alle fractievoorzitters. CPN en PSP hadden eigen thema's. Bakker noemde de kwestie 'geen nationale zaak, maar een nationale bijzaak'. Volgens hem moest Nederland snel overgaan tot de orde van de dag: tot 'vraagstukken van lonen en prijzen, van oorlog en vrede, die duizend maal belangrijker zijn'. Lankhorst hield de Kamer voor dat binnen zijn partij overwegend republikeins werd gedacht. Toch kwam de vraag of de monarchie moest worden afgeschaft hem 'op het ogenblik' niet opportuun voor. Wel had de gang van zaken volgens hem de vraag nieuw leven ingeblazen of de monarchie nog paste 'in deze tijd'. Ten slotte was er nog de kwestie van de ambassadeur in Madrid. Alleen Vondeling en Geertsema pleitten nadrukkelijk voor diens overplaatsing. De andere woordvoerders zwegen. Kennelijk had Luns' uiteenzetting in de Kamercommissie effect gehad.⁵²

Marijnen bewaart het geheim van Soestdijk

Marijnen begon zijn antwoord met een uiteenzetting over de ministeriële verantwoordelijkheid en de eenheid van de Kroon. Het kabinet werd, zoals Schmelzer al had aangegeven, inderdaad in het debat 'geremd' door zijn constitutionele positie: 'Niet om daarmee mij te verschuilen [...] maar eenvoudig als feitelijke constatering.' Hij kon daarom geen antwoord geven op de vraag op welk moment het kabinet op de hoogte was gebracht van Irenes geloofsovergang 'juist omdat dit behoort tot het verkeer binnen de Kroon'. Ook over de reis naar Parijs deelde de premier alleen mee dat koningin en prins naar Parijs waren vertrokken en samen waren teruggekomen. Van constitutionele crises wilde de premier al helemaal niet spreken: 'Het enige bewijs van de eenheid binnen de Kroon is het feit, dat het kabinet hier zit. De eenheid van de Kroon is een essentiële van de constitutionele monarchie in Nederland.' Marijnen wees erop dat de ministeriële verantwoordelijkheid betrekking had op de woorden en daden van de Koningin. Daarnaast bestond er volgens hem 'een afgeleide verantwoordelijkheid' voor de leden van het Koninklijk Huis. Hij beklemtoonde dat het kabinet rekening had te houden met de menselijke belangen van de leden van het Koninklijk Huis: 'Het is duidelijk, dat de leden van het kabinet een zekere schroom moeten betrachten, wanneer het gaat over zaken, die diep indringen op het terrein van het eigen leven.' Al met al nam Marijnen een terughoudender standpunt in dan de Kamer. Het probleem lag om twee redenen gevoelig. Ten eerste vanwege de constitutionele vrijheid van de koningin om haar huis in te richten. Ten tweede omdat de ministeriële collegialiteit het moeilijk maakte dat de minister-president zich op de voorgrond zou plaatsen.

Om dezelfde redenen was Marijnen ook terughoudend over de maatregelen inzake de voorlichting over het Koninklijk Huis. De premier sprak van 'een

bijzonder precaire zaak'. Hij erkende dat bij twijfel de voorzichtigheid moest voorgaan en dat het dan gewenst zou zijn dat er een oordeel kon worden gegeven over de vraag of er publieke aspecten aan de zaak zaten. Maar concrete maatregelen kondigde de premier niet aan. Hij zou met de koningin, 'als hoofd van haar Huis', nader bezien hoe de coördinatie tussen de verschillende hofsecretariaten kon worden verbeterd.

Wat de andere zaken aanging, zei Marijnen allereerst dat hij Vondelings bezwaren tegen het viermanschap niet deelde: 'Wat is er praktischer en wat is er organisatorisch moderner dan dat men met zekere equipes werkt.' De premier veroordeelde het optreden van de ambassadeur, maar meende desondanks dat een terechtwijzing volstond. Ook herhaalde hij dat er geen politieke druk was uitgeoefend om de verlovings te annuleren; het doorgaan ervan was dus ook niet het gevolg geweest van het wegvallen van bepaalde politieke druk. De huwelijksvoltrekking, zowel burgerlijk als kerkelijk, zou in Nederland plaatsvinden. Over plaats en datum was nog niet beslist.⁵³

Vondeling vond dat Marijnen zich duidelijker moest uitdrukken over de ministeriële verantwoordelijkheid: 'Is het eigenlijk niet zo, dat de Minister-President, gezien zijn functie en gezien de politieke verantwoordelijkheid, die hij draagt, alles behoort te weten van hetgeen op het Hof geschiedt, wat politieke kanten heeft of wellicht op korte termijn kan hebben?' Dat Marijnen de kwestie van de voorlichting nader zou bezien, was eveneens onvoldoende. Ook Geertsema had niet op alle vragen antwoord gekregen, maar zei er begrip voor te hebben 'dat dat waarschijnlijk ook niet in alle gevallen mogelijk was'.⁵⁴

Taboes in de Kamer

In een nabeschouwing over het debat in de Tweede Kamer concludeerde de *NRC* dat 'de taboes van het Vorstenhuis' niet waren ontzien.⁵⁵ Vergeleken met het stilzwijgen rond de Hofmansaffaire was er inderdaad veel gezegd. Maar taboes waren er wel degelijk geweest. Zo werd er opvallend weinig gezegd over de ambities van Carlos en het gebrekkige democratische gehalte van de carlistische beweging. Volgens Geertsema was de kwestie 'onder de huidige omstandigheden' niet meer relevant. Alleen Jongeling betreurde publiekelijk dat de Oranjes aan de beweging geparenteerd zouden worden. Het lijkt erop of de kwestie die in april een rol zou spelen – namelijk de locatie van het huwelijk en de vraag of de koninklijke familie daarbij aanwezig kon zijn – geen rol speelde in de discussie. Taboe was intussen wel de Hofmansaffaire. Dat was opvallend omdat die kwestie toch in ieders geheugen gegrift moet zijn geweest en er veel raakvlakken met de Irene-kwestie waren. Desondanks werd er in de debatten slechts tweemaal terloops aan gerefereerd.⁵⁶

Het grootste taboe was echter wat zich binnen de Kroon had afgespeeld. Het bleef duister wat nu precies de moeilijkheden waren geweest waarvoor de ministers hadden gestaan. Beernink liet het bij de constatering dat het kabinet had moeten

laveren tussen 'goede constitutionele verhoudingen en factoren van menselijke aard'. Ook Smallenbroek had een cryptische verwijzing: 'Ook het kabinet is voor verrassingen gesteld [...] mogelijk ook de Regering.' Vondeling en Geertsema stelden nog de meeste vragen op dit terrein. Marijnens ontkenning dat er politieke bezwaren tegen de verloving waren, overtuigde Vondeling niet. Waarom waren de gevoelens daarna dan zo snel omgeslagen? Waarom waren er dan 'aan de lopende band' kabinetszittingen nodig geweest? Geertsema had begrepen dat er vanaf het begin 'een volledige overeenstemming heeft bestaan tussen Koningin en Regering [sic]' en hij zei te hopen dat Marijnens dat duidelijk naar voren zou brengen. Ook verlangden beide woordvoerders inlichtingen over de reis naar Parijs. Toen leek er sprake te zijn van een constitutionele crisis. Volledige openbaarheid was volgens hen daarom noodzakelijk.⁵⁷ Zelfs de kleinere oppositiepartijen hielden zich aan de 'spelregels' en lieten zo veel mogelijk in het vage. Zo vroeg Lankhorst, via de omweg van een verwijzing naar 'sommige bladen', of het kabinet niet 'opzettelijk voor voldongen feiten geplaatst' was.⁵⁸

De discretie over het verkeer binnen de Kroon contrasteerde met de uitgebreide aandacht die de voorlichting kreeg. Die had volgens Vondeling 'volstrekt gefaald'. De RVD kreeg veel kritiek. Uiteenlopende voorstellen voor verbetering werden naar voren gebracht. Geertsema wees op de gespleten functie van de directeur van de RVD: voor de regeringsvoorlichting werkte hij onder verantwoordelijkheid van de minister-president en voor die voor het Koninklijk Huis onder de koningin. Met Smallenbroek pleitte Geertsema voor een centralisatie van de voorlichting onder de minister-president. Beernink dacht aan de benoeming van een staatssecretaris voor voorlichting. Maar ook in deze discussie werd duidelijk dat de Kamerleden niet alles konden zeggen en slechts bedekt op de rol van Soestdijk konden wijzen. Zo stelde Geertsema dat 'wel het een en ander' had ontbroken bij de openhartigheid van het hof. Volgens Smallenbroek moest de kritiek op de RVD 'mild' zijn, maar hij verduidelijkte deze stelling niet.⁵⁹

Op 8 februari kopte *Het Parool* voorpaginabreed: 'Rijksvoorlichtingsdienst weer zondebok. Onmogelijke taak als regering en hof met elkaar overhoop liggen.' Uit het bericht bleek dat de RVD de klappen opving om de werkelijke toedracht te verbergen: 'Dat is beter dan dat ons constitutioneel bestel gevaar loopt.'⁶⁰ Dat bericht geeft te denken. De Kamerleden moeten er immers van hebben geweten. In hoeverre moet de goede verstaander hun kritiek op de RVD dan ook niet zien als verkapte kritiek op de hofdiensten, ja op de koningin zelf?⁶¹

Katholiek op de troon

Vondeling zorgde intussen voor ophef in het debat door een ander taboe wél aan te snijden. Voor de PVDA stond het de koning vrij om tot de katholieke kerk te behoren. Maar deelde het kabinet dat standpunt? Hij meende dat de andere fracties – ARP en CHU voorop – zich ook op dit punt moesten uitspreken: 'Hier zijn zaken

in het geding, die van wezenlijk belang zijn voor de toekomst.' Hij zei verbaasd te zijn dat de KVP dat punt niet met meer kracht naar voren bracht.⁶²

Schmelzer legde uit dat hij Marijnen niet had gevraagd of een katholiek de troon zou kunnen bestijgen omdat dat 'een vanzelfsprekendheid' was. Volgens Geertsema mocht niet worden gediscrimineerd ten aanzien van de godsdienst. Maar de VVD'er maakte een voorbehoud: het kabinet zou zich voor indiening van een toestemmingswet altijd moeten afvragen of deze wet 'met praktisch algemene stemmen' zou worden aangenomen. Was, om welke reden dan ook, een belangrijke minderheid tegen, dan kon er aanleiding zijn 'om zich nog eens ernstig te bezinnen', aldus Geertsema. Smallegenbroek en Beernink lieten zich echter niet door Vondeling uit de tent lokken. De PVDA'er stelde daarom aan het einde van het debat de vraag nogmaals aan de orde. Hij noemde hun stilzwijgen 'uitermate teleurstellend en een volkomen negeren van de regels van dit huis'. Maar ook toen gaven de ARP'er en de CHU'er niet thuis. Smallegenbroek zei dat hij geen behoefte had aan theoretische beschouwingen: het probleem hing volgens hem af 'van tijd, van de omstandigheden, van het geval, van de casus'. Beernink stelde kortweg dat elk Kamerlid voor zichzelf moest uitmaken 'of hij al dan niet aan de replieken zal deelnemen'.⁶³

Marijnen kon zich niet aan de vraag onttrekken. Hij verklaarde dat de kwestie niet in het kabinet aan de orde was geweest. En: 'Wanneer echter wordt gesproken over discriminatie, dan kan men van mij niet anders verwachten dan dat ik zeg, dat ik tegen discriminatie ben.' Vondeling interrompeerde: 'Dat zegt de Minister-President namens het gehele kabinet?' Waarop Marijnen antwoordde: 'Ik kan moeilijk namens het kabinet spreken, want wij hebben in het kabinet er niet over gesproken.' Hierop volgden nog enkele interrupties van jhr. M. van der Goes van Naters, Vondeling en Suurhoff, maar de premier hield vol: 'De vraag is niet actueel [...] omdat ik uitdrukkelijk verklaar, dat de overweging van de religie geen enkele, maar dan ook geen enkele rol heeft gespeeld bij het nemen van de beslissing.'⁶⁴

Compromis tussen katholieken en protestants-christelijken

Op 18 februari zou de Eerste Kamer de begroting van Algemene Zaken behandelen. Dan zou Marijnen de vraag of een katholiek vorst van Nederland kon zijn, niet nog eens kunnen ontwijken. Bovendien was het voor de KVP onaanvaardbaar als de premier niet namens het hele kabinet verklaarde dat katholieken niet van de troon gehouden konden worden.

Op 14 februari zou de ministerraad erover spreken. De dag ervoor vond druk overleg plaats tussen de fractieleiders van KVP, CHU en ARP. Ook was er contact tussen protestantse ministers en hun fracties – de protestanten wilden een gezamenlijk standpunt – alsmede een speciale fractievergadering van de KVP. Over dit overleg is helaas geen informatie beschikbaar. Volgens *de Volkskrant* werd de kans op een crisis 'gering geacht. Het gevaar is er wel geweest en nog niet geheel verdwenen.' Het katholieke dagblad nam aan dat er wel een formule te vinden zou zijn die aanvaardbaar was voor alle betrokkenen.⁶⁵ Die compromistekst werd

uiteindelijk gevonden. Op 14 februari ging de ministerraad akkoord. In de senaat zou Marijnen uiteenzetten dat een rooms-katholiek op gelijke wijze als een Nederlander van andere levensbeschouwing tot de troon geroepen moest kunnen worden. Bij de behandeling van een toestemmingswet dienden kabinet en parlement 'rekening te houden met alle dan relevante omstandigheden. De levensovertuiging kan daarbij ook een relevante omstandigheid zijn [...] maar dat geldt dan ook voor elke levensovertuiging; daar kan ook zeer bepaald niet worden gediscrimineerd.'⁶⁶

Zoals verwacht was de Irene-kwestie op 18 februari het hoofdpunt in de Eerste Kamer. Het kabinetsoptreden kreeg opnieuw brede steun en er was weer veel kritiek op de voorlichting. Opvallend was verder dat alle woordvoerders eisten dat de ambassadeur in Madrid overgeplaatst of ontslagen zou worden; het was duidelijk dat *zij* niet door Luns waren geïnformeerd zoals hun collega's aan de overzijde van het Binnenhof. Marijnen wilde niet weten van maatregelen, maar de kwestie die iedereen bezighield, was natuurlijk de vraag of een katholiek op de troon mocht komen.⁶⁷

De emoties laaiden nog even hoog op toen Beerekamp aan het begin van het debat de hakken in het zand leek te zetten. Hij erkende weliswaar dat de Grondwet vrijheid van godsdienst kende, maar bij een toestemmingswet speelden ook allerlei andere relevante zaken een rol. Bovendien was 'Oranje' voor de CHU 'verweven met de vaderlandse kerkgeschiedenis'. Zoals gezegd wees hij daarbij op de spanning tussen het CHU-beginselprogram en een katholieke koning.⁶⁸

H.M. van Lieshout (KVP) zei dat Beerekamps verklaring hem 'zeer teleurgesteld' had. Dat een rooms-katholieke vorst niet het symbool van de natie zou kunnen zijn, had hij anno 1964 niet voor mogelijk gehouden. Hij wilde weten welk standpunt het kabinet in dezen innam. Daarop las hij de compromistekst voor die de confessionele partijen met elkaar waren overeengekomen. Berghuis (ARP) was bereid die te accepteren, maar helemaal van harte ging dat niet. Hij erkende weliswaar dat een katholiek de troon kon bestijgen, maar daarmee was 'niet voor alle tijden en alle omstandigheden alles gezegd'. Gevoeligheden en politieke rust konden een rol spelen bij het vermijden van een koningsstrijd. De opvattingen van de overige fracties waren bekend. Van Riel stelde zich op het standpunt van de godsdienstvrijheid, maar zei begrip te hebben voor de aarzelingen bij ARP en CHU. Vos (PvDA) meende dat de woorden van Marijnen in de Tweede Kamer de indruk hadden gewekt 'dat de geloofsovergang weleens de wezenlijke oorzaak van veel moeilijkheden zou kunnen zijn geweest'. Misschien kon de premier ditmaal wel namens het kabinet spreken?⁶⁹

Marijnen liet weten dat het kabinet inmiddels gesproken had over het probleem. De ministers waren het 'volledig eens' geweest met het door hem ingenomen standpunt. Daarop las hij de eerder geciteerde verklaring voor. Hierna kwam ook Beerekamp over de brug. Hij verklaarde kortweg dat hij het regeringsstandpunt onderschreef. Voor Van Lieshout was dat kennelijk voldoende; hij dankte de minister-president en zei dat hij 'geen behoefte meer [had] aan verdere repliek'.⁷⁰

De Volkskrant meende dat het debat niet 'volledig bevredigend' was geëindigd. Daarvoor waren de reserves bij vvd, arp en chu te groot geweest. *De Tijd-Maasbode* was teleurgesteld in de eigen kvp die de kern van de zaak had geofferd om de christendemocratische samenwerking te redden. *Trouw* onderstreepte nog eens dat godsdienstvrijheid voor het koningschap geen 'simpel automatisme' was: 'Men denke zich eens in als een prinses een mohammedaans huwelijk zou willen sluiten.' *Het Vrije Volk* zag nog veel obstakels voordat katholieken en protestanten zich zouden verenigen in een christendemocratische partij, zoals in Duitsland. 'Het zal nog wel een tijd duren voor alle gevoeligheden zijn verdwenen', meende ook het *Algemeen Handelsblad*.⁷¹

Definitieve breuk

Vanaf medio februari was het geruime tijd rustig rond het verloofde paar. Tot de bom opnieuw barstte. Op 7 april zou de koninklijke familie vertrekken voor een staatsbezoek aan Mexico. Op het allerlaatste moment besloot prinses Irene niet mee te gaan. Iedereen stond al klaar op Schiphol. Andermaal was de pers getuige van grote verwarring. Koningin Juliana stapte 'met rood omrande ogen' in het vliegtuig, aldus *de Volkskrant*. Via haar secretaris liet de prinses weten dat zij had besloten te delen in het werk van haar aanstaande echtgenoot, 'met alle consequenties van dien'. Haar huwelijk zou buiten Nederland worden voltrokken. Koningin en prins maakten daarop bekend dat zij 'met leedwezen' kennis hadden genomen van de beslissing van hun dochter. Hiermee was duidelijk dat de breuk in de familie een feit was, al mocht dat officieel niet zo heten.⁷²

Ongeveer op hetzelfde moment werd bekend dat Irene en haar verloofde de dag ervoor op audiëntie bij de paus waren geweest. Koninklijke familie noch kabinet was daarvan op de hoogte gebracht. Het bericht, dat van buitenlandse persbureaus kwam, zette de rvd opnieuw in zijn hemd. Uit de notulen van de ministerraad blijkt overigens dat Irene van haar moeder had verlangd dat zij aan de paus zou vragen het huwelijk in te zegenen. De koningin antwoordde dat dit niet mogelijk was, waarop Irene zou hebben aangekondigd dat zij dan niet meeding naar Mexico.⁷³

In de nieuwe crisis bleek opnieuw hoe gevoelig de zaken op het Binnenhof lagen, althans voor de vvd. Geertsema stelde Kamervragen op. De teneur ervan was dat het kabinet geen verantwoordelijkheid meer kon dragen voor het handelen van de prinses en dat het daarover een verklaring moest afleggen. Geertsema overhandigde de tekst aan Schmelzer met de mededeling dat hij alleen bereid was de vragen in te trekken als het kabinet 'spontaan' zou aanbieden ze te beantwoorden. 'Maar anders stelt G. ze,' noteerde Schmelzer op het concept.⁷⁴ Bestond er dan toch onvoldoende vertrouwen in de minister-president? De vvd wilde in elk geval een einde aan het probleem-Irene. Het is intussen niet duidelijk in hoeverre deze interventie effect heeft gehad. Ook voor Marijnen moet de maat vol zijn geweest.

Dat bleek op 8 april, toen het seniorenconvent – voor de vierde maal in de Irene-affaire – bijeenkwam. De vergadering – met Marijnen opnieuw alleen – duurde bijna drie uur. Uit Schmelzers aantekeningen blijkt dat de premier openhartig vertelde over de breuk in de koninklijke familie ('Irene ging eenvoudig haar weg'). Niemand was op de hoogte geweest van het bezoek aan de paus. Daarnaast beklemtoonde hij de invloed van de Bourbons. Carlos en Irene hadden geen garanties willen geven voor de afwezigheid van politieke manifestaties bij het huwelijk.

Intussen lijkt Marijnen in de vergadering één element te hebben achtergehouden. Hij vertelde weliswaar dat Irene en Carlos erop hadden aangedrongen dat de paus het huwelijk zou inzegenen, maar *niet* dat de koningin had geweigerd een verzoek hiervoor aan de paus te richten en dat dit de aanleiding voor de breuk was geweest. Op de vraag of de koninklijke familie bij het huwelijk aanwezig zou zijn, beklemtoonde Marijnen ten slotte dat dat alleen mogelijk was als politieke demonstraties uitgesloten waren. 'Practisch zal het wel zo zijn dat noch HM noch lid Kon Huis noch lid Reg[ering] aanw[ezig] kan zijn,' noteerde Schmelzer. De senioren steunden het kabinetsbeleid. Marijnen kondigde aan dat hij een brief aan de Kamer zou sturen waarover een debat zou kunnen worden gehouden. Hij bezwoer de senioren wel dat dan de 'chronique scandaleuse' niet naar buiten mocht komen.⁷⁵

Op 7 april had Marijnen de fractievoorzitters van de Eerste Kamer al ingelicht. Ook daar kreeg zijn optreden steun. Van Riel was opgelucht: 'Tot nu toe was 't moeilijk: je mocht niet waarheid spreken zonder prestige Koningin aan te tasten. Dat is nu voorbij.' Ook vroeg de liberale senator naar de kansen van Carlos om koning te worden. Het antwoord van Marijnen: '0,001%'.⁷⁶

Vervolgens stuurde Marijnen zijn brief naar de Tweede Kamer. Hij liet weten dat het kabinet van mening was geweest dat prinses Irene, zolang zij niet gehuwd was, zich diende te onthouden van politieke activiteiten. Daarom betreurde hij de houding van de prinses en trok hij daaruit de staatkundige consequenties. Met betrekking tot 'hetgeen Prinses Irene doet en gaat doen' kon de afgeleide ministeriële verantwoordelijkheid niet meer werken: 'Haar woorden en handelingen kunnen derhalve het kabinet niet meer worden toegerekend.' Marijnen sprak zich niet uit over de vraag of het huwelijk al dan niet in Nederland zou plaatsvinden. Hij beklemtoonde wel dat de koningin in geen geval het risico mocht lopen betrokken te raken in politieke acties.⁷⁷

Intussen sloeg de stemming in de publieke opinie tegenover de verloofden om. Vooral Carlos verloor alle sympathie. Volgens de *NRC* was het duidelijk dat de Bourbons de prinses wilden betrekken in hun pogingen de Spaanse troon te bestijgen. Geen goed deden ook de oproepen uit de carlistische beweging om van het huwelijk een politieke demonstratie te maken.⁷⁸

De Tweede Kamer weer aan zet

Op 14 april vond het Kamerdebat plaats. De publieke belangstelling was wederom groot; radio en televisie zorgden voor directe uitzendingen.⁷⁹ Kort daarvoor was de KVP-fractie nog bijeengekomen. Schmelzer schreef in zijn dagboek dat hij in die vergadering veel kritiek te verwerken kreeg. Hij bespeurde 'een sterke stroming in het katholieke kamp om het voor de katholieke Irene op te nemen'. Het carlisme zou een voorwendsel zijn om haar buiten Nederland te laten trouwen en de koningin bij een huwelijk in een katholieke kerk weg te houden. Schmelzer wist desondanks de steun van de fractie te behouden. Als compensatie zou hij extra benadrukken dat Irene 'ook een eerlijk conflict in plichten gekend heeft' en – het belangrijkste – 'dat het van de feiten zal moeten afhangen, die wij nu nog niet voldoende kennen, of HM inderdaad niet bij huwelijk kan zijn'.⁸⁰

De toon van het Kamerdebat was bij tijd en wijle luchtig en de interrupties waren bijna studentikoos. De politieke spanning was dan ook definitief uit de lucht sinds het debat in de Eerste Kamer. Bovendien hadden Irene en vooral Carlos hun eigen glazen ingegoooid. Vondeling gaf aan waarom de opluchting terecht was. Hij citeerde een NIPO-enquête over het Koninklijk Huis waarin slechts 8% zich had uitgesproken voor een republiek. De PVDA'er concludeerde dat de schade van de Irene-affaire beperkt was gebleven en dat het Koninklijk Huis en de monarchie al met al tegen een stootje konden.⁸¹

Het kabinetsstandpunt kreeg brede steun. Geertsema prees de ministers, 'maar bovenal de Minister-President', voor 'de uitnemende wijze waarop deze zaak is behandeld'. Zelfs Vondeling was positief over Marijnens optreden, dat bevorderlijk voor de rust was geweest, waar 'het optreden met zijn vieren' onnodige onrust had gewekt. Alle fracties drongen wel aan op een nader onderzoek naar de ministeriële verantwoordelijkheid. Schmelzer vond het verstandig dat het kabinet zich nog eens dieper bezon 'op de vragen, die in de toekomst nog zouden kunnen rijzen'. Opnieuw was het Vondeling die zich het duidelijkst uitdrukte, en hij werd opnieuw niet tegengesproken. Hij herinnerde eraan dat Juliana bij haar inhuldiging had gezegd dat haar taak als moeder even belangrijk was als voor andere Nederlandse vrouwen. De koningin moest volgens de PVDA-leider aanvaarden dat dat niet altijd zo was: 'De plichten van de Koning wegen zwaarder dan de rechten van de moeder.' Opnieuw was er enige kritiek op de voorlichting, maar kennelijk gingen alle woordvoerders ervan uit dat dit probleem ook aan de orde zou komen bij het gewenste onderzoek. In vergelijking met het vorige debat kwam er nu van alle zijden uitgesproken kritiek op het carlisme. Die beweging was, aldus Schmelzer, 'geheel vreemd [...] aan de democratische opvattingen van ons volk'. Bakker nam zelfs het woord 'fascistisch' in de mond. PVDA, PSP en CPN beklemtoonden dat de koninklijke familie beschermd moest worden tegen ongewenste invloeden. Met uitzondering van de KVP vreesden alle fracties dat het huwelijk een politieke demonstratie zou worden en dat de koninklijke familie daarbij niet aanwezig kon

zijn. Ten slotte protesteerden de kleine partijen opnieuw tegen het seniorenoverleg. Bakker sprak van een 'sinjeurenconvent'.⁸²

Marijnen erkende dat de ministeriële verantwoordelijkheid voor het handelen van de leden van het Koninklijk Huis 'een van de belangrijkste staatsrechtelijke en staatkundige problemen' was. Hij deelde mee dat het kabinet Drees en Oud, ministers van Staat, gevraagd had om advies. De premier wees de klachten over het seniorenconvent van de hand. Dat was volgens hem 'een zaak die voor alles de Kamer zelf aangaat'. Hij zei een bespreking met de senioren niet te beschouwen als een bespreking met de Kamer. Een openbare behandeling werd er niet door gefrustreerd. Ten slotte stelde hij dat zijn brief duidelijk was geweest over de vraag of de koningin het huwelijk zou kunnen bijwonen. Hij kwam Schmelzer tegemoet door te verklaren dat uiteindelijk 'de feiten' de doorslag moesten geven. Marijnen eindigde met een oproep aan diegenen die bij de terugkeer van Juliana uit Mexico hun aanhankelijkheid wilden betuigen. Allerlei comités hadden daartoe opgeroepen. Hij maande 'tot een zekere gematigdheid' omdat in deze zaak persoonlijke verhoudingen een rol speelden.⁸³

Het koninklijk gezelschap keerde op 18 april om half acht 's ochtends terug op Schiphol. De kranten spraken van een 'rustige ontvangst'. Volgens *De Tijd-Maasbode* viel de publieke belangstelling zelfs tegen. De politie had inderdaad grotere aantallen verwacht en was massaal uitgerukt om een herhaling van de woelige avond van Soestdijk te voorkomen. Toch verkocht de luchthaven maar liefst 5000 entreekaartjes.⁸⁴

Katholieke frustraties

Op 20 april werd bekend dat de vader van Carlos de dag ervoor de koningin 'met een simpel telefoontje', aldus *de Volkskrant*, had laten weten dat het huwelijk op 29 april in Rome zou plaatsvinden: 'Het en passant [...] gedane voorstel aan de koninklijke familie om het huwelijk te komen bijwonen, werd terstond door de vorstin afgewezen.' Diezelfde dag sprak Carlos met de pers. Hij uitte allerlei beschuldigingen aan het adres van het kabinet-Marijnen dat zijn romance zou saboteren en de koningin zou hebben verboden naar het huwelijk van haar dochter te gaan.⁸⁵

Ondanks de nieuwe carlistische bokkensprongen bleef binnen de KVP de onvrede over de uitkomst bestaan. Marijnen en Schmelzer deden hun best de frustraties te bestrijden. Op 22 april gaf de premier op het KVP-partijbureau vertrouwelijk uitleg aan enkele katholieke journalisten. Hij vertelde Schmelzer naderhand dat hij met name had gesproken 'over het onbehoorlijke gedrag jegens ons Koninklijk Huis van de familie Bourbon-Parma'. Uit een ander verslag van deze bijeenkomst, mogelijk van de hand van een van de journalisten, blijkt dat de premier ook voorzichtig kritiek op de koningin had geuit: 'Naar mijn smaak heeft de koningin in die fase te veel lankmoedigheid getoond, onder het beding, dat men met een verliefd meisje te maken had.'⁸⁶ Op 24 april stelde Schmelzer zich fel te weer op

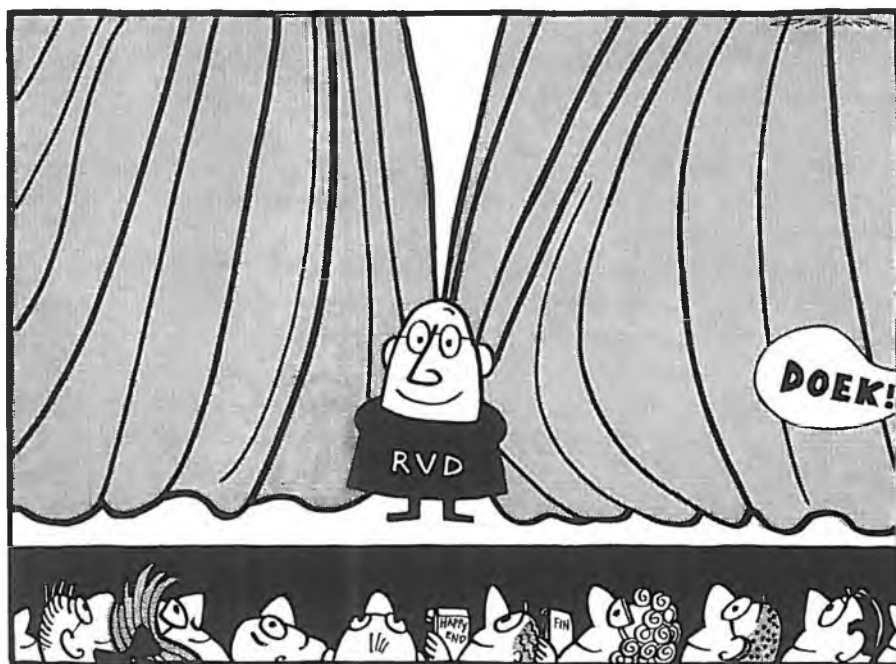
een kvp-gespreksavond in Tiel. Hij beroogde dat de katholieken zich waardig moesten opstellen en niet de indruk moesten wekken 'dat we ons bedreigd achten'. Bovendien moesten de katholieken blij zijn dat de protestanten in de politiek afzagen van klachten over herdoop van prinses Irene. 'Laten we die klachten niet uitlokken!'⁸⁷ Begin mei werd ook een vergadering van het partijbestuur aan het onderwerp gewijd. Daarna was de kous af in de partij, zo meent de kvp-historicus J.A. Bornewasser terecht.⁸⁸

De wederzijdse gevoeligheden maakten duidelijk dat het nog geruime tijd zou duren alvorens in Nederland een christendemocratische partij tot stand zou kunnen komen.⁸⁹ Maar binnen de coalitie lijken de betrekkingen tussen kvp, chu en arp geen blijvende schade te hebben opgelopen. Op 1 mei had Schmelzer een gesprek met Beernink, Smallenbroek en Berghuis. De kvp'er concludeerde na afloop: 'Bij ar en chu géén verwijdering t.o.v. kvp door Irene-affaire. Geen behoefte aan kabinetscrisis vóór '67.'⁹⁰ Ten slotte werd ook de vrede tussen de kerken snel gesloten. Op 25 april antwoordde Alfrink op de brief van de Generale Synode uit februari. De kardinaal erkende dat hij de prinses had gedoopt en gaf toe dat dit niet had hoeven gebeuren als hij over de juiste gegevens had beschikt. In zijn antwoord stelde het moderamen de herdoop nog steeds te betreuren, maar overigens begrip te hebben voor de positie van de kardinaal. Deze correspondentie zou de aanzet zijn voor gesprekken die drie jaar later leidden tot een wederzijdse dooperkenning van de rooms-katholieke en de hervormde kerk.⁹¹

Laatste schermutselingen

Op 24 april vergaderde de ministerraad voor het laatst over de Irene-kwestie. Marijnen legde uit dat de koningin haar dankbaarheid wilde betonen aan het kabinet en tot uiting wilde brengen dat er geen sprake was geweest van 'tegenstellingen' tussen haar en de ministers. Daarom zouden hij en Biesheuvel aanwezig zijn op het bordes in Soestdijk bij het gebruikelijke defilé op 30 april. Hoe de premier over de gang van zaken dacht, bleek nog eens toen Bot en De Jong voorstelden om een schriftelijke gelukwens aan het bruidspaar te sturen. Marijnen vond 'dat men zoiets van hem bepaald niet moet vragen'. Hij vertelde hoe hartelijk Irene hem in hun laatste gesprek had bedankt terwijl de volgende dag de kranten mededelingen uit Parijs bevatten over de tegenstellingen tussen de koningin en de regering. Hij wilde daarom 'het schrijven van een brief ten sterkste ontraden'.⁹² Daarmee was de gelukwens van de baan.

Irene en Carlos gaven elkaar op 29 april het jawoord in Rome. Op hetzelfde moment sprak de premier in de Tweede Kamer. Hij verwees naar de 'storm van gebeurtenissen', maar zei daar verder niet bij te willen stilstaan: 'De staatsrechtelijke plaats van de prinses in ons midden komt thans te vervallen. In de stilte, die er nu hopelijk op volgt, moge het geluk voor onze Prinses opbloeien; in die stilte mogen ook de wonden helen, die zijn ontstaan.'⁹³

'Laatste communicé: "... En ze leefden nog lang en gelukkig!'",
de Volkskrant, 29 april 1964.
 [Opland, c/o Pictoright Amsterdam 2010]

Het slotakkoord in de Irene-kwestie kwam van de KVP. De koningin had de rechtstreekse televisie-uitzending van Irenes huwelijk maar gedeeltelijk kunnen zien. Halverwege viel de stroom uit in Diepenheim, waar de familie zich bij de moeder van prins Bernhard had verzameld. Ook in de gemeente Baarn, waar Paleis Soestdijk lag, deden zich moeilijkheden met de elektriciteitsvoorziening voor. Kon dit toeval zijn? Het incident kenmerkte de gevoeligheden. Op 1 mei stelde Schmelzer dan ook schriftelijke vragen. Minister van Binnenlandse Zaken Toxopeus antwoordde nog dezelfde dag: onderzoek had uitgewezen dat beide storingen 'het toevallige, maar veel voorkomende gevolg' waren geweest van graafwerkzaamheden waarbij de elektriciteitskabels waren beschadigd. Van sabotage was geen sprake.⁹⁴

Deze laatste schermutseling trok in de kranten weinig belangstelling. Alle aandacht ging uit naar de massale afhankelijkheidsbetuiging – 'na de spanningen van de afgelopen weken', aldus de *NRC* – op Koninginnedag. Ruim twintigduizend mensen – tweemaal meer dan anders – waren naar het traditionele defilé op Soestdijk gekomen. 'Een nieuw element bij het traditionele feest was de aanwezigheid van minister-president Marijnen en vicepremier Biesheuvel,' berichtte de *NRC*, 'Beide bewindslieden waren door de Landsvrouw persoonlijk uitgenodigd om

het hoogtepunt van de Koninginnedagviering in ons land mee te maken, aldus demonstrenderend de hartelijke verhouding tussen vorstenhuis en Koninkrijksregering.’⁹⁵

Een ‘opgeblazen zaak’?

In een interview in 1990 noemde oud-minister en Kamerheer van de koningin W.F. de Gaay Fortman (ARP) de Irene-kwestie ‘een opgeblazen zaak’. Het ging gewoon om een onbezonnen meisje: ‘Na een half jaar sprak niemand er meer over.’⁹⁶ Dat de kwestie na Irenes huwelijk tamelijk snel tot een einde kwam, mag echter niet verhullen dat er een forse crisis had gewoed.

Marijnen koos ervoor hierin niet alleen te handelen. Aanvankelijk trad hij op met drie andere ministers. Ook vroeg hij advies van *elder statesmen*, van wie Beel de belangrijkste was. Daarnaast zocht hij rugdekking door beide Kamers geregeld vertrouwelijk te informeren. Een en ander laat onverlet dat Marijnen de centrale figuur was. Hij moest wekenlang improviseren om aan steeds nieuwe ontwikkelingen het hoofd te bieden. Tegelijkertijd voer hij een vaste koers. De eenheid van de Kroon was voor hem het belangrijkste. De ergste constitutionele problemen waren trouwens begin februari voorbij toen de koningin moest erkennen dat zij geen enkele greep op haar dochter had. De kwestie van de geloofsovergang drong de premier zo veel mogelijk naar de achtergrond. De vraag naar de katholiek op de troon werd niet beantwoord. De directe actualiteit ervan verdween toen Irene haar rechten op de troon opgaf. De KVP-leiding zag ervan af fel positie te kiezen tegenover de aarzelingen van de kant van ARP en CHU. Binnen de partij bleef hierover nog lang onvrede bestaan, maar daadkrachtig optreden van Marijnen (en Schmelzer) voorkwam dat er blijvende schade ontstond. In zijn openbaar optreden was de premier uiterst discreet, een enkele steek onder water aan het adres van de Bourbons daargelaten. In vertrouwelijk overleg lijkt hij echter tamelijk openhartig te zijn geweest. Zo gaf hij toe dat de koningin in het begin de zaak inderdaad te veel als een privéaangelegenheid had beschouwd. Aldus omzeilde Marijnen de grootste klippen. Achteraf heeft hij hiervoor veel lof geoogst. Toen hij in 1975 overleed, spraken de necrologieën zelfs van het enige succes tijdens zijn premierschap.⁹⁷

Het vertrouwelijk overleg met de Kamers wierp zijn vruchten af. Tijdens de openbare debatten werd het heikele probleem van de onenigheid binnen de Kroon niet aan de kaak gesteld. Ook al was de spanning ook op het Binnenhof groot, de steun voor het kabinet bleef Kamerbreed. Wel was duidelijk dat de Kamer unaniem aandrang op modernere regels voor het verkeer binnen de Kroon: de ministeriële verantwoordelijkheid moest worden aangescherpt en de minister-president moest de voorlichting een nieuwe vorm geven. De discussie hierover zou echter worden vertraagd door de val van het kabinet-Marijnen en – vooral – door de verwickelingen rond de verlovings van prinses Beatrix.

Het Huwelijk

Margriet eerst

Kennelijk was er in het midden van de jaren zestig voor de Nederlander geen belangrijker nieuws dan de verlovings van leden van de koninklijke familie. Uit een enquête die het NIPO op 10 februari 1964 hield, bleek dat *alle* ondervraagden op de hoogte waren van de verloving van prinses Irene twee dagen eerder. Een 'bekendheidscijfer' van 100% was nooit eerder 'over enigerlei gebeurtenis, hoe belangrijk ook' geregistreerd, aldus het NIPO. Een jaar later werd de score opnieuw gehaald na de verloving van prinses Margriet met de 25-jarige rechtenstudent Pieter van Vollenhoven.⁹⁸ De koningin maakte de verloving op 10 maart 1965 bekend. Voorafgaand had Marijnen de fractieleiders geraadpleegd over de indiening van een toestemmingswet. Margriet moest echter wachten met haar huwelijk tot Beatrix was getrouwd.⁹⁹ Dat was de reden waarom Cals er in 1966 mee te maken kreeg. Achter de schermen zou de gang van zaken hem de nodige moeite kosten. Vooral de keuze van de plaats waar het huwelijk zou worden voltrokken, vormde een probleem: de koningin en prins Bernhard wilden Soestdijk, het jonge paar wenste Den Haag. Zelfs Beel moest er weer aan te pas komen om de plooiën glad te strijken.¹⁰⁰ Maar in het openbaar is van dit alles niets gebleken. De toestemmingswet werd op 5 juli 1966 in de Tweede Kamer en twee weken later in de Eerste Kamer zonder hoofdelijke stemming aangenomen. Van een debat was nauwelijks sprake.¹⁰¹ Het huwelijk werd op 10 januari 1967 in Den Haag voltrokken. Zo rimpelloos als de partnerkeuze van Margriet verliep, zo veel commotie veroorzaakte die van haar zuster Beatrix.

Conflicten binnen de Kroon

Cals was nog geen drie weken premier toen hij op 3 mei toevallig hoorde dat *De Telegraaf* beschikte over foto's van de kroonprinses, die gearmd liep met een onbekende man. Hij nam direct contact op met de koningin. Net als het jaar daarvoor verzette Juliana zich aanvankelijk tegen inmenging van buitenaf. Zij verzekerde Cals dat er van verloving geen sprake was; het ging om 'een van vele goede vrienden', aldus het dagboek dat de premier speciaal voor deze kwestie bijhield, en zij weigerde een naam te noemen. Cals bleef aandringen: 'Ik moet U kunnen verdedigen.' Hij overlegde met de ministers Biesheuvel en Samkalden. Zij meenden dat de onrust groter zou worden als de naam onbekend bleef. De premier bracht intussen ook Kamervoorzitter Van Thiel op de hoogte. Deze was het met Cals eens dat er geen reden was om senioren bijeen te roepen, en 'deelt ook mening, dat bij belangrijke mededeling *alle* fractievoorzitters worden betrokken'.¹⁰²

Pas op 5 mei liet de koningin weten dat het ging om de Duitse diplomaat Claus von Amsberg. Hierop schakelde de premier de BVD in. Die kwam twee dagen later met 'zeer gunstige' nadere inlichtingen. Von Amsberg was niet vrijwillig

maar automatisch lid geworden van de Hitlerjugend, had slechts kort gediend in de Wehrmacht en was vroeg uit krijgsgevangenschap ontslagen na een uitgebreide screening door de Amerikanen. Als diplomaat had hij voortreffelijke dienstrapporten, 'oprecht, rustig, verantwoordelijkheidsgevoel', noteerde Cals tevreden.¹⁰³ Overigens zou hij nog in juni L. de Jong, de directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIO), naar Italië sturen om te onderzoeken of Von Amsbergs divisie zich schuldig had gemaakt aan oorlogsmisdaden. Dat bleek niet het geval te zijn.¹⁰⁴

De foto's zouden op 6 mei in een Britse krant verschijnen en de dag daarop in *De Telegraaf*. Onmiddellijk brak het onvermijdelijke mediaspektakel uit. De journalisten hadden al snel uitgevonden om wie het ging. Zij gingen nog vrijmoediger te werk dan in 1964. Zo belde de KRO-radio Von Amsberg in de nacht van 6 op 7 mei uit bed voor een interview.¹⁰⁵

Op 7 mei besprak het kabinet de kwestie. De conclusie luidde dat er nog geen aanleiding was om een beslissing te nemen. De raad had geen bezwaar tegen een voortzetting van de relatie. Alleen wanneer nadere gegevens over Von Amsberg 'zeer negatief' zouden zijn, moest er ingegrepen worden. De ministers voelden zich wel voor het blok gezet door de prinses; 'alg. gevoelens: MP (kabinet) te laat ingelicht', noteerde Cals in zijn dagboek.¹⁰⁶ Was dit gevoel terecht? De ministers waren begrijpelijk nerveus na alle commotie rond Irenes verloving. Vooral de oudgedienden uit het kabinet-Marijnen zullen een déjà-vuegevoel hebben gehad. Zonder de Irene-kwestie had het kabinet er waarschijnlijk anders over gedacht.¹⁰⁷ Een minder strenge reactie was zeker mogelijk geweest. Drees bijvoorbeeld meende dat het onredelijk was Beatrix te verwijten dat zij het kabinet voor een voldongen feit had geplaatst. In een uitzonderlijk persinterview in november 1965 sprak de gezaghebbende oud-premier zich niet alleen uit ten faveure van het huwelijk van Beatrix en Von Amsberg, maar verklaarde hij ook dat men moeilijk van de prinses kon verwachten dat zij van 'bedoelde voornemens' kennis gaf voordat zij het met Von Amsberg eens was geworden. De Kamer had volgens hem 'ruimschoots' de gelegenheid om van eventuele bezwaren blijk te geven.¹⁰⁸ Hoe dit ook zij, begin mei meenden alle ministers dat de kroonprinses onjuist had gehandeld. Later zou vooral bij de ministers van PVDA-huize het gevoel blijven bestaan dat de Oranjes het kabinet voor voldongen feiten plaatsten.

Er volgden snel meer verrassingen. Op 20 mei deelde Juliana aan Cals mee dat het paar besloten had zich te verloven. Dat wilde zij op 28 juni aankondigen; eerder kon niet vanwege het eindexamen van prinses Christina. In hetzelfde gesprek vertelde de koningin dat Beatrix eigen adviseurs wilde aantrekken voor de voorlichting rond de verloving. Dat was na de Irene-affaire natuurlijk een buitengewoon gevoelige kwestie. 'Beel is op de hoogte,' zo verzekerde de koningin. Het was duidelijk dat de prinses de Rvd buiten de deur wilde houden. Cals nam onmiddellijk contact op met Beel, zoals hij dat in de tijd daarna wel vaker zou doen. De invloed van de oud-premier en vertrouwensman van de Oranjes lijkt deze keer echter

minder groot te zijn geweest dan in de Irene-kwestie. Hij kon weinig doen aan de gang van zaken rond de voorlichting.¹⁰⁹

Op 27 mei ontmoette de premier Von Amsberg, samen met Beatrix. Omdat de prinses bang was dat de verlofingsplannen via de ministerraad zouden uitlekken, beloofde Cals geheimhouding ('ik ben bereid – met vicepremiers – zo lang mogelijk verantw. alléén te dragen'). Het gesprek ging vooral over de voorlichtingskwestie. Volgens Cals was coördinatie 'absoluut nodig'. Hij eiste 'alles via RVD onder mijn verantw.'. Beatrix hield echter voet bij stuk. Het ging volgens haar voorlopig alleen om 'feestelijke' adviezen. Het enige wat Cals bereikte, was de afspraak dat RVD-directeur Lammers en de secretaris-generaal van Algemene Zaken, jhr. A.J.M. van Nispen tot Pannerden, 'zo spoedig mogelijk' zouden worden ingeschakeld. Overigens bleek dat Beatrix al een publiciteitsplan voor de verlofingsdag gemaakt had.¹¹⁰

Intussen begon Cals van zijn kant aan de voorbereidingen van de verloving. Op 1 juni sprak hij met Vondeling en Biesheuvel af dat hij eerst afzonderlijke gesprekken zou voeren met de vijf leden van het seniorenconvent en vervolgens alle fractievoorzitters gezamenlijk zou informeren.¹¹¹ Op Cals' aandringen belegde Beatrix op 15 juni op kasteel Drakensteyn een bijeenkomst met Lammers en Van Nispen en haar adviseurs, M. Rooij (voormalig hoofdredacteur van de *NRC* en hoogleraar communicatiemiddelen aan de Universiteit van Amsterdam) en E. Diemer (lector perswetenschap aan de Vrije Universiteit en hoofdredacteur van de protestants-christelijke *Kwartet*bladen). De prinses legde uit dat het ging om 'een experiment' om 'de verhouding hof-publiciteitsmedia' te verbeteren. Van Nispen schreef na afloop aan Cals dat Rooij grote invloed had gehad op het publiciteitsprogramma.¹¹² Kennelijk was dat plan inmiddels goedgekeurd. Het zou op 28 juni vrijwel integraal worden doorgezet. Cals moet daarmee hebben ingestemd. Dat was een gewaagde beslissing omdat het ging om twee live-interviews voor de televisie. En dat was niet zonder gevaar, zoals *de Volkskrant* op 26 juni waarschuwde. De interviews hadden immers grote politieke betekenis. 'Eén stap mis van de heer Von Amsberg en de monarchie kan een knauw krijgen waarvan geen herstel meer mogelijk is,' aldus de gezaghebbende correspondent Faas.¹¹³

Verlofingsgeruchten en eerste bezwaren

Na de eerste ophef rond het paar was het in de pers geruime tijd stil. Tot de journalisten lucht kregen van de bijeenkomst op Drakensteyn. De RVD maakte daarop bekend dat Beatrix een bespreking had georganiseerd 'over de berichtgeving rond haar persoon'. De spanningen binnen de Kroon bleven overigens verborgen, ook al ging er in Den Haag een gerucht over meningsverschillen tussen Beatrix en Cals. Wel werd nu in de pers algemeen aangenomen dat de kroonprinses zich binnenkort zou verloven. Dat was het startsein voor een discussie over het voorgenomen huwelijk in de pers. Volgens de *NRC* was een Duitser zeker geen 'ideale keuze'; daarvoor waren de herinneringen aan de bezetting nog te vers. Maar

Claus mocht niet op zijn nationaliteit worden beoordeeld; dat was ook de conclusie van *de Volkskrant*.¹¹⁴ *Het Parool* sprak zich daarentegen wél onomwonden uit tegen de verloving. Volgens het links-onafhankelijke dagblad droeg Von Amsberg weliswaar geen persoonlijke schuld, maar had hij zich 'in een beslissende periode in de geschiedenis der betrekkingen tussen Nederland en Duitsland [bevonden] aan de verkeerde kant van de scheidslijn'. Dat was 'genoeg om hem een integere en respectabele echtgenoot van prinses Beatrix te doen zijn. Maar het is niet genoeg om hem te kwalificeren als echtgenoot van een regerend vorstin.' Een tweede bezwaar was Von Amsbergs leeftijd – kon iemand van 38 jaar zich nog wel inleven in 'het Nederlandse leef- en denkklimaat'?¹¹⁵ Daarmee was de toon gezet: een meerderheid was voor het huwelijk, maar een stevige minderheid verzette zich ertegen.

De onthulling van de bijeenkomst op Drakensteyn bracht Cals in een lastig parket. Op 17 juni adviseerde Beel hem het kabinet en de fractieleiders te informeren. Mocht Beatrix bezwaar maken, dan moest de premier maar zeggen dat hij – Beel – 'volledig akkoord' was.¹¹⁶ Cals informeerde de volgende dag de minister-raad. De teleurstelling was algemeen dat hij niet eerder opening van zaken had gegeven. De ministers hadden overigens geen bezwaar tegen het huwelijk. Eenstemmig besloot het kabinet tot het indienen van een toestemmingswet. Cals zou na de vergadering een persbericht laten uitgaan dat de fractievoorzitters van de Eerste en Tweede Kamer op korte termijn bijeengeroepen zouden worden. Toch meenden vooral de PVDA-ministers dat het kabinet voor het blok was gezet. De verlovingsdatum lag al vast; wat had het dan nog voor zin om de fractievoorzitters te consulteren, vroeg Suurhoff. Samkalden vreesde problemen als 'naar buiten bekend zou worden dat de formele procedure werd overhaast', en liet expliciet in de notulen vastleggen dat hij pas na het overleg met de fractievoorzitters over de verlovingsdatum had willen beslissen. Vondeling, die vanaf het begin door Cals in vertrouwen was genomen, legde de schuld expliciet bij de Oranjes: 'er moet betere discipline zijn bij leden Kon. Huis'.¹¹⁷

Cals heeft tegenover het parlement altijd ontkend dat Beatrix het kabinet voor voldongen feiten had gesteld. Zo antwoordde hij eind oktober 1965 op schriftelijke vragen van PVDA-fractievoorzitter Nederhorst dat de kroonprinses hem 'korte tijd' na het aantreden van het kabinet had ingelicht over haar relatie met Von Amsberg en dat de beslissing over de verloving pas was genomen 'nadat het kabinet te kennen had gegeven de indiening van een toestemmingswet te zullen bevorderen'.¹¹⁸ Tijdens het Kamerdebat over de wet herhaalde de premier dit nog eens.¹¹⁹ De eerste bewering was op zijn minst discutable en de tweede onwaar. Maar de eenheid van de Kroon was belangrijker.

Cals raadpleegt fractieleiders

Op 19, 20 en 21 juni ontving Cals achtereenvolgens Nederhorst, Wtrewaall – die Beernink verving –, Geertsema, Schmelzer en Roolvink (ARP). Wat precies is

besproken, is niet bekend. In Cals' dagboek lezen we slechts dat KVP, VVD, ARP en CHU in principe akkoord gingen met het huwelijk. Wttewaall voorspelde zelfs unanimité van haar fractie.¹²⁰ Alleen van Schmelzer – die vermoedelijk tegelijk met Roolvink werd ontvangen – zijn aantekeningen bewaard gebleven. Daaruit valt op te maken dat de premier eerst vertelde wat hij over Claus' levensloop te weten was gekomen. Hij had een 'zeer goede indruk' van hem gekregen. Vervolgens kwamen de problemen binnen de Kroon tamelijk uitvoerig aan bod. Cals vertelde dat de koningin hem eerst niet had willen informeren. Hij vond dat Beatrix hem 'véél eerder' had moeten inlichten. Ook onthulde hij dat Beatrix de voorlichting ('op eigen houtje!') had willen organiseren.¹²¹ Het is aannemelijk dat Cals deze informatie ook verstrekt heeft aan Wttewaall, Geertsema en Nederhorst. Dat zou overeenstemmen met de openhartige manier waarop Marijnen zich in 1964 tegenover de seniores uitte. Hoe dat ook zij, de informatie bleef beperkt tot de vijf grote fracties.

In het overleg met de fractieleiders gezamenlijk, op 22 juni, zouden de 'pijnpunten' niet aan de orde komen. Wttewaall had nog een klein probleem met haar fractie, die voorafgaand aan de bijeenkomst vergaderde. Schuring maakte ernstige bezwaren. Hij vond Von Amsberg niet acceptabel als prins-gemaal. Andere leden waren evenmin enthousiast, maar meenden dat er geen alternatief was. Daarop hield de freule, een studievriendin van de koningin, een vlammend betoog vóór Beatrix' keuze: 'Het is ontelbare malen misgegaan met e.v. kandidaten. Nu heeft ze een man gevonden die ouder is en haar aan kan en waar ze dol op is. Er is niets op Von A. aan te merken. [...] Bij dit meisje past een oudere man.' Kikkert stelde daarop dat de fractie hier unaniem hoorde te zijn: 'men kan freule niet zo laten gaan'. Daarop verklaarde Schuring dat hij weliswaar niet was overtuigd, maar toch voldoende argumenten had gehoord om zijn tegenstand op te geven.¹²² Aldus kon Wttewaall met opgeheven hoofd naar de vergadering met de fractievoorzitters gaan.

In die bespreking legde Cals uit dat het kabinet voornemens was een toestemmingswet in te dienen en schetste hij vervolgens Claus' levensloop. 'Als er blijkt dat in dit gesprek [...] instemming is, dan kan het kabinet verder.' Als 'een meerderheid' tegen zou zijn, zou 'direct overleg kabinet en HM' volgen. Daarop lieten Schmelzer, Geertsema ('niet met groot enthousiasme'), Wttewaall en Koekeek weten dat hun fracties het wetsontwerp zouden steunen. Wttewaall zette ook hier haar beste beentje voor: 'Wat ik gehoord heb was uitstekend. Als al Uw schoonzons zo onderzocht zullen worden en daar goed uit zullen komen dan wens ik U geluk.' Jongeling (GPV) zag bezwaren: hij vroeg zich af of een 38-jarige nog 'echt Nederlander' kon worden. Nederhorst waarschuwde voor 'overhaasting'. Hij vond het bezwaarlijk meteen een oordeel uit te spreken en hij bedong een tweede bijeenkomst, de volgende dag. Bakker was het daarmee eens. Ook Roolvink en Van Dis wilden nog fractieberaad. Lankhorst liet ten slotte weten dat de PSP waarschijnlijk geen steun zou geven aan de wet.

Premier Cals informeert de fractievoorzitters over de verloving van prinses Beatrix op 22 juni 1965. Rond de tafel vanaf links: Schmelzer, Cals, Kamervoorzitter Van Thiel, griffier Schepel, Roolvink, Geertsema, Bakker, Jongeling, Van Dis, Lankhorst, Wttewaall van Stoerwegen (die Beernink verving), Nederhorst en Koekoek. [Spaarnestad]

Veel discussie lijkt er verder niet te zijn geweest. Zo vroeg Geertsema of de aanstaande prins-gemaal een militaire rang zou krijgen, en wilde Bakker weten wat het doodskopembleem betekende op het legeruniform waarin de jonge Von Amsberg was gefotografeerd. Was dat geen teken van de ss of de Waffen-ss? De verloofde zou geen militaire rang krijgen, legde Cals uit. Hij moest Bakker een antwoord schuldig blijven.¹²³ Nadat L. de Jong hem twee dagen later had uitgelegd dat het doodskopembleem in Duitsland al vóór de Eerste Wereldoorlog gebruikelijk was, kwam Cals met Van Thiel overeen dat hij het antwoord persoonlijk aan de tien fractievoorzitters zou doorgeven.¹²⁴

Op 22 juni informeerde Cals ook de fractievoorzitters van de Eerste Kamer. De verhoudingen lagen hier niet anders. Van Riel vroeg zich af of een 'man van zo hoog niveau' als Von Amsberg wel prins-gemaal kon zijn. Cals antwoordde in de trant van Wttewaall: 'Tegenover een bijzonder sterk figuur als Beatrix is dat heel goed. Wat tegenwicht is hier wel goed.'¹²⁵

Op de tweede bijeenkomst van de fractievoorzitters van de Tweede Kamer, op 23 juni, liet Nederhorst weten dat de PVDA haar stem aan het wetsontwerp niet

zou onthouden. Enkele leden van zijn fractie behielden zich hun standpunt voor. Hij drong erop aan dat bij de aankondiging van de verloving niet zou worden volstaan met gelukwensen, maar dat ook op 'waardige wijze' iets zou blijken van begrip voor de gevoelens die in het Nederlandse volk leefden. Van Dis liet weten dat ook de SGP een wetsontwerp zou steunen, evenals Jongeling; diens bezwaren waren kennelijk vervallen. Van Thiel concludeerde dat een zeer grote Kamermeerderheid achter het huwelijk stond. Alleen PSP en CPN zouden niet voorstemmen.¹²⁶ Na afloop van de bijeenkomst legden de fractieleiders verklaringen af. De informatie die de premier over de persoon en kwaliteiten van Von Amsberg had gegeven, was gunstig geweest. Daarbij spraken de meesten begrip uit voor de bezwaren die er in het land leefden. Volgens de NRC was vooral bij PVDa en VVD de stemming weinig geestdriftig. Cals liet de pers weten dat een toestemmingswet niet unaniem gesteund hoefde te worden, maar 'een zeer grote meerderheid' vond hij beslist noodzakelijk.¹²⁷

De toestemmingswet werd na het zomerreces ingediend. Het debat erover zou in november plaatsvinden.

Verloving

Op 28 juni maakte de koningin op televisie de verloving bekend. Van tevoren hield het jonge paar twee persconferenties voor Nederlandse en buitenlandse journalisten. Op de eerste zei Beatrix dat zij de verloving niet had laten doorgaan als het kabinet bezwaar zou hebben gehad: 'Als er een scheiding is tussen mijn plicht en mijn wensen, dan gaat voor mij de plicht altijd voor.' Na de toespraken van Juliana en Cals volgden twee interviews met koningin, Bernhard, Beatrix en Von Amsberg, één in het Nederlands en één in het Engels met een BBC-correspondent. De kijkdichtheid was groot: meer dan 70% van het televisiepubliek oftewel meer dan vier miljoen personen van 15 jaar en ouder. De levendige tv-uitzending deed veel om het grote publiek voor de verloving te winnen. *De Volkskrant* sprak van 'een openhartigheid, die uniek is in de geschiedenis van het Nederlandse hof. En: 'De verloofde van de kroonprinses is er door een grote openhartigheid [...] in geslaagd, veel reserves weg te nemen.' Onder meer kwamen Von Amsbergs opvattingen over het nationaalsocialisme aan bod. Hij nam daar in ronde bewoordingen afstand van.¹²⁸ Een NIPO-peiling op 5 juli wees uit dat 81% van de ondervraagden positief oordeelde over de verloving, 11% negatief, terwijl 8% geen mening had.¹²⁹ Al met al bleek Beatrix' experiment een geslaagd charmeoffensief te zijn.

De 11% tegenstanders zouden de komende maanden echter flink van zich laten horen. Tijdens het kennismakingsbezoek van de verloofden aan Amsterdam op 3 juli zorgden provo's al voor enkele kleine incidenten.¹³⁰ Een landelijk comité van oud-verzetssrijders nam in een open brief stelling tegen het huwelijk. De Nederlandse Vereniging van Ex-Politieke Gevangenen stelde zich juist op achter de keuze van Beatrix.¹³¹ Na de indiening van de toestemmingswet verheugde het

Premier Cals met prinses Beatrix en Claus von Amsberg, 29 juni 1965.
Op de achtergrond premier J.A. Pengel van Suriname.
[Spaarnestad]

debat zich. Een comité Verzoekschrift Staten-Generaal verzamelde handtekeningen voor een petitie die de volksvertegenwoordiging opriep goedkeuring aan het wetsontwerp te onthouden. De oproep was ondertekend door onder meer de schrijvers Annie M.G. Schmidt en Simon Carmiggelt en de parlementair journalist E. van Raalte. Binnen de PVDa begon het te rommelen. Begin oktober nam de partijafdeling Noordwest-Amsterdam een motie aan die de fractie opriep tegen het huwelijk te stemmen omdat Von Amsberg niet overtuigend had laten blijken afkerig te staan tegenover het naziregime.¹³² Ook de monarchie werd ter discussie gesteld. 'Wandelganger' schreef al op 26 juni 1965 in *de Volkskrant*: 'Het is lastig te schatten hoe sterk de republikeinse stroming is. Pas bij het huwelijk van prinses Irene, nog maar net een jaar geleden, kwam een einde aan het gebruik om het koningshuis vrijwel geheel onbesproken te laten. Commentaren zoals nu veelvuldig verschijnen, waren kortgeleden nog heiligschennis.' Een revolutie zat er volgens Faas niet in. 'Maar het punt is, dat de monarchie [...] een omstreden zaak is geworden. [...] Er komt een publieke discussie. [...] De muren van de paleizen worden steeds meer doorzichtig.'¹³³

Wel of niet in Amsterdam

Ten slotte werd ook de keuze voor de plaats van het huwelijk een twistpunt. De koninklijke familie had een voorkeur voor Amsterdam boven Den Haag, vooral om technische redenen – de residentie beschikte niet over geschikte feestzalen. Het kabinet koos op 10 september voor een compromis – de plechtigheden in Den Haag en de feestelijkheden in Amsterdam – maar liet de beslissing aan het Koninklijk Huis over.¹³⁴ Op 21 september liet het kabinet in de memorie van toelichting op de toestemmingswet dan ook weten: 'In overeenstemming met de Prinses en haar ouders is besloten, dat het huwelijk in Amsterdam zal plaatsvinden.'¹³⁵ In oktober begonnen de ministers echter te twifelen. Er kwamen berichten binnen dat in Amsterdam demonstraties werden voorbereid. Tegelijkertijd liet een opiniepeiling zien dat juist in de hoofdstad de steun voor het huwelijk het kleinst was (35% tegen en 55% voor). Vooral de sociaaldemocratische ministers drongen aan op verplaatsing. Op 21 oktober sprak ook het pvda-bestuur zich daarvoor uit. Cals wilde niet wijken voor agitatie, maar de volgende dag bleek in het kabinet de 'kleinste meerderheid' een voorkeur te hebben voor Den Haag of een andere plaats. Een beslissing werd evenwel nog niet genomen, behalve dat de keuze over de plaats in het kabinet moest vallen.¹³⁶

Eind oktober voerden Beatrix en Von Amsberg – in navolging van de minister-president – bij burgemeester G. van Hall een gesprek met vertegenwoordigers van Joodse groeperingen en van het voormalig verzet in Amsterdam. Het paar raakte zo onder de indruk van de bezwaren dat het zich bereid verklaarde af te zien van Amsterdam. Het werd daarbij gesteund door de koningin. Juliana had er echter bezwaar tegen om 'mer hangende pootjes naar Den Haag te gaan'. Dan zou Baarn een goed alternatief zijn.¹³⁷ De kwestie dreigde te leiden tot een conflict binnen de Kroon. Op 1 november ging een zware ministeriële delegatie – bestaande uit Cals, Biesheuvel, Vondeling, Smallenbroek en Samkalden – naar Huis ten Bosch. Juliana legde uit dat als Amsterdam uit piëteit voor het oorlogsleed uitgesloten was, ook Den Haag afviel – dat had immers ook geleden onder de bezetting. De ministers maakten duidelijk dat zij er nog niet uit waren, maar dat het kabinet de definitieve beslissing moest nemen. Direct hierna kwam de ministerraad bijeen. Met alleen de pvda-ministers tegen besloot het kabinet vast te houden aan Amsterdam.¹³⁸ Hierop liet het kabinet de Tweede Kamer weten dat het zich 'ernstig bezonnen [had] op de afschuwelijke verliezen, die vooral de burgers van Amsterdam hebben geleden'. Het wilde 'de eerlijke gevoelens' van de bezwaarden respecteren, maar: 'Zulks kan er echter niet toe leiden, dat van de eenmaal genomen beslissing inzake de plaats van het huwelijk zou worden afgeweken.' Von Amsberg was 'ten volle aanvaardbaar' als echtgenoot. 'Dat brengt mede, dat hun huwelijk ook in de hoofdstad des lands moet kunnen worden gesloten.'¹³⁹

De problemen van het kabinet waren echter nog niet voorbij. Op 2 november vernam Cals van Van Hall dat er een communiqué in de maak was van het gesprek

dat Beatrix en Von Amsberg bij hem thuis hadden gevoerd. Daar zou in staan dat het paar uit respect voor de oorlogsslachtoffers elders had willen trouwen, maar dat het kabinet anders had beslist. Vondeling en Biesheuvel reisden spoorlags naar Amsterdam om ervoor te zorgen dat dit bewijs van meningsverschil binnen de Kroon werd weggewerkt. Er kwam een nieuw communiqué waarin stond dat zowel bij het paar als bij de minister-president 'een volledig begrip' bestond 'voor de gevoelens die leven bij diverse groepen van de Nederlandse bevolking die onder de Duitse bezetting zulke ontzaglijke verliezen hebben geleden'.¹⁴⁰ Desalniettemin lekte de gang van zaken uit. Op 4 november plaatste *de Volkskrant* op de voorpagina een goedgeïnformeerd overzicht van de gebeurtenissen onder de kop 'Verloofden wilden Amsterdam ontzien'. Andere kranten brachten het nieuws eveneens.¹⁴¹ Toch werd de discussie hierover opvallend snel gesloten. Ook in het Kamerdebat over de toestemmingswet zou er, op één uitzondering na, niet aan worden gerefereerd. Mogelijk speelde hier de reflex – die tijdens de Irene-kwestie zo'n grote rol had gespeeld – de meningsverschillen binnen de Kroon niet te zeer te benadrukken. Een uitzondering vormde de rps, maar zelfs die was zo beleefd dat van tevoren bij het kabinet aan te kondigen. G.H. Slotemaker de Bruïne waarschuwde minister Smallegen in een briefje dat zijn fractie in het Kamerdebat op de kwestie wilde terugkomen.¹⁴²

De brief van Nederhorst

Boven op deze spanningen kwam op 25 oktober nog eens de publicatie in *Het Parool* van een persoonlijke brief die Nederhorst had verstuurd aan 34 mensen – leden en niet-leden van de pvda – die zich verontrust hadden betoond over het huwelijk. In deze brief legde hij uit waarom zijn fractie voor de toestemmingswet zou stemmen. De publicatie leidde tot grote commotie omdat de auteur openlijk sprak over zijn opvattingen over het Nederlandse koningschap en daarbij scherpe kwalificaties aan het adres van de troonopvolgster en twee kvp-kopstukken niet uit de weg ging.

Nederhorst stelde vast dat het koningschap 'een betwiste zaak' was geworden: radio en tv verstoorden elke illusie en brachten 'het vorstenhuis op de begane grond met de daaraan verbonden vrije kritiek en openlijke discussie'. De Oranjes wisten zich volgens hem geen raad met deze ontwikkeling. 'Wilhelmina was de laatste vorstin, die met ijzeren plichtsbetrachting haar taak heeft vervuld. Juliana lukt dat al minder (affaire Hofman) en Beatrix staat volledig vreemd tegenover de harde eisen, die het koningschap stelt.' Dat de kroonprinses 'bij het eerste symptoom van genegenheid' niet direct contact had opgenomen met het kabinet, noemde Nederhorst 'een fout van de eerste orde'. Zou zij het kabinet wel tijdig in kennis hebben gesteld van haar gevoelens, dan had de pvda 'een verder voortgaan op deze weg, ten stelligste ontraden'. Een Duitser als echtgenoot van het toekomstig staatshoofd was immers een betwist punt en 'schadelijk voor de constitutionele verhoudingen'. Nu Beatrix dat had nagelaten, was de pvda in een lastig parket

gebracht. Een stem voor de wet zou onbegrijpelijk zijn voor degenen die bezwaren hadden. Maar een stem tegen zou nóg grotere problemen opleveren. Dan zou Beatrix ofwel afstand moeten doen van haar rechten op de troon, ofwel haar verloving moeten verbreken. In beide gevallen zou een 'koningskwestie' uitbreken, die het land ernstig zou verdelen. Het 'grote publiek', gevoed door 'sentimentele verhalen in de damesbladen', zou alleen nog in 'dat ene punt' zijn geïnteresseerd en 'de reactionaire krachten (Telegraaf, Elsevier)' zouden de wind in de zeilen krijgen. Verkiezingen zouden door dit meningsverschil worden vertroebeld en 'de volle kritiek' zou zich richten op de pvdA.

Toch zou de pvdA volgens Nederhorst dit risico hebben aanvaard als was gebleken dat tegen Von Amsberg 'ernstige bedenkingen konden worden ingebracht'. Dat was niet het geval. Bovendien: kon men van 'een Duitse jongen van 17 jaar' verlangen dat hij in oorlogstijd dienst weigerde 'wanneer wij in Nederland wél De Quay als minister-president aanvaardden, die n.b. vrijwillig het op een akkoordje met de Duitsers en de NSB wilde gooien'? Al mer al zei Nederhorst zich meer zorgen te maken over prinses Beatrix, 'wier eigenzinnigheid krachtig in toom zal moeten worden gehouden'. Aan het slot van zijn brief kwam de fractieleider terug op het koningschap. Hij erkende de nadelen ervan, maar een republiek leek hem toch geen aanlokkelijk perspectief: 'Een Nederland met als staatshoofd een Juliana of een Beatrix – goed in de hand gehouden door regering en parlement – prefereer ik boven een Nederlandse republiek met aan het hoofd een De Quay of een Luns, want dat wordt het.'¹⁴³

Zoals gezegd deed de publicatie van de brief veel stof opwaaien. Cals hervatte op 26 oktober dan ook prompt het dagboek waar hij eind juni mee was opgehouden. *De Telegraaf* riep op tot het ontslag van Nederhorst. Het *Algemeen Handelsblad* twijfelde aan zijn capaciteiten als leider van een Kamerfractie omdat hij zo naïef was geweest te denken dat de inhoud niet bekend zou worden. De brief was niet bedoeld voor publicatie. Daarvoor had de auteur te duidelijk de gevolgen geschetst van een door de pvdA aangezwengelde koningskwestie. Naïef was het wel.¹⁴⁴ Dat *Het Parool* besloot tot publicatie van de brief leidde overigens tot een verdere verwijdering tussen de krant en de pvdA.¹⁴⁵

Binnen de pvdA werd verschillend gereageerd. De ministers zaten met de brief in hun maag omdat de relatie met de kvp erdoor op scherp werd gezet. Aan de basis bestond meer begrip. De Kamerfractie ontving een stapel post met voornamelijk instemmende geluiden: 'Ik neem heel diep mijn hoed af voor de eerlijke brief,' en: 'getuigt van moed en karakter'.¹⁴⁶ Op 26 oktober vergaderde de pvdA-fractie. Nederhorst erkende zijn misstap en verklaarde zich bereid af te treden. Zijn collega's vreesden echter dat daar nóg meer ophef van zou komen. Nederhorst kon beter aanblijven om zijn positie te herstellen. In een verklaring na afloop distantieerde de fractie zich van de brief: de vorm en de gegeven voorbeelden kwamen geheel voor rekening van de schrijver.¹⁴⁷

Achter de schermen slaagde Cals erin de schade te beperken. Hij overlegde op 26 oktober eerst met Schmelzer over de reactie die de kvp zou geven. In een brief

aan Nederhorst zou Schmelzer zijn bezwaren uiteenzetten, waarbij hij nadrukkelijk een onderscheid zou maken tussen de PVDA-fractie en de briefschrijver.¹⁴⁸ Vervolgens sprak de premier met Nederhorst en legde uit dat deze, als hij aanbleef, een bijzonder gebaar moest maken.¹⁴⁹ Ten slotte liet Cals in een verklaring weten dat het kabinet de brief betreurde. De manier waarop Nederhorst de koninklijke familie in de discussie had betrokken, was constitutioneel onjuist: wie het oneens was met de gang van zaken moest zijn verwijten richten tot het kabinet.¹⁵⁰

Op 27 oktober schreef Schmelzer aan Nederhorst dat de KVP-fractie 'pijnlijk getroffen' was door de 'respectloze bejegening van leden van het Koninklijk Huis'. Hij zou daarop terugkomen in het Kamerdebat. Om die gedachtewisseling niet 'onnodig' te belasten moest vooraf echter klaarheid komen in de 'juiste verhoudingen' tussen KVP en PVDA. Hij eiste daarom op twee punten opheldering. Ten eerste achtte hij Nederhorsts relaas in tegenspraak met de uiteenzetting van de PVDA-fractie in het voorlopig verslag over de toestemmingswet dat kort daarvoor was verschenen. Het tweede punt betrof de denigrerende manier waarop was gesproken over De Quay en Luns. Vooral de bejegening van De Quay kon de KVP 'onmogelijk' accepteren.¹⁵¹

In zijn antwoord aan Schmelzer op 29 oktober wees Nederhorst erop dat de PVDA-fractie in het voorlopig verslag ook gewezen had op het gevaar van een 'koningskwestie'. De brief deed aan dat standpunt dus geen afbreuk. Wat het tweede punt betrof, had de fractie de zin over De Quay, de Duitsers en de NSB beoordeeld als 'onnodig grievend' en zij wenste deze niet voor haar rekening te nemen. Dat Nederhorst in zijn brief de voorkeur gaf aan de constitutionele monarchie boven een eventueel presidentschap van De Quay en Luns, zag men 'als een zakelijke beoordeling'. Die passage mocht niet worden uitgelegd 'in het nadeel van de heren De Quay en Luns'.¹⁵²

Ondanks alle ophef leek de schade al snel beperkt te kunnen blijven, mits Nederhorst door het stof ging. Ook de KVP drong immers niet aan op zijn aftreden. Alle betrokkenen hadden redenen om de kwestie niet verder op de spits te drijven. Zou de brief tot een crisis leiden, dan werd het huwelijk of eventueel zelfs de monarchie de inzet ervan. Mogelijk heeft ook de inhoud van de brief er een rol in gespeeld dat de ophef binnen de perken bleef. Al met al maakte Nederhorst namelijk een behartigenswaardige analyse van de problemen rond de moderne monarchie. De beschrijving van het dilemma van de PVDA ter zake was reëel. Dat gold ook voor de spanningen binnen de Kroon, alle kritiek op de uitlatingen over de Oranjes ten spijt. Daar kwam bij dat Nederhorsts twijfels over Beatrix' kwaliteiten op het Binnenhof waarschijnlijk meer gemeengoed waren dan de verontwaardigde reacties deden vermoeden. In een opmerkelijk fel – en even opmerkelijk: niet opgemerkt – hoofdartikel naar aanleiding van de verloving waagde het *Algemeen Handelsblad* te betwijfelen of Beatrix als koningin 'een democrate als haar moeder' zou zijn. De commentator wees op 'het zelfbewuste, impulsieve en onbuigzame karakter van de troonopvolgster' en zei te hopen dat 'haar aanstaande echtgenoot, geschraagd door elf jaar meer levenservaring [...] een zekere invloed

ten goede zal weten uit te oefenen'.¹⁵³ Anderen hielden hun zorgen voor zichzelf. Zo noteerde Schmelzer naar aanleiding van een gesprek met Beatrix, in maart 1962, in zijn dagboek dat de prinses bruiste 'van idealisme en daadkracht'. De KVP-leider vroeg zich af of dat geen conflicten zou geven 'innerlijk voor HKH en extern in het staatkundige vlak': 'Ik vrees dat HKH de grote invloed van het koningschap [...] nog onderschat in haar drang tot meer tastbare daden'.¹⁵⁴ Ondanks alle respect voor de troonopvolgster was Schmelzers twijfel duidelijk.

Een 'murmelend debatje' in de Tweede Kamer

Op 10 november debatteerde de Tweede Kamer over de toestemmingswet. De zaal zat vol met 145 Kamerleden – zelfs de immer afwezige De Groot (CPN) was komen opdagen – alsmede Cals, geflankeerd door Samkalden en Smallenbroek en de gevolmachtigde ministers van de Antillen en Suriname, W.F.M. Lampe en J.F.E. Einaar. De publieke tribune was al snel 'uitverkocht'. De Haagse politie had extra mensen op het Binnenhof ingezet, maar ongeregelde heden deden zich niet voor. Tegen het einde van de middag wisten zes provo's een ruitje voor de alarmschel in de gang achter de publieke tribune in te slaan. Sirenegeloei bleef echter uit. Eén provo werd uit het Kamergebouw verwijderd.¹⁵⁵ De emoties waren in de vergaderzaal voelbaar. Voor het debat las voorzitter Van Thiel de binnengekomen post voor, bestaande uit protesten en steunbetuigingen. Zo pleitte de moeder van een gefusilleerde verzetsman voor de aanwijzing van prinses Margriet als troonopvolgster.¹⁵⁶

In de discussie ging het eigenlijk niet meer om de toestemmingswet; daarover was de voorafgaande maanden al veel gezegd en de koppen waren geteld. PvdA, PSP en CPN lieten nog eens weten dat de Kamer voor voldongen feiten was geplaatst. Alle partijen zetten hun opvattingen over de monarchie uiteen en Koekoek maakte zich belachelijk door te vragen naar Von Amsbergs opvattingen over het Landbouwschap. *De Volkskrant* sprak van een 'murmelend debatje'. Interruptions waren er nauwelijks.¹⁵⁷

Een uitzondering was de toespraak van oud-verzetsman en journalist Goedhart, die met vier andere PvdA'ers zou tegenstemmen. Hij betoogde dat Von Amsberg – weliswaar buiten zijn schuld – in een positie was gekomen 'die hem voor bepaalde taken en functies minder geschikt' maakte. Iemand die niet was ontkomen aan Hitlerjugend en Wehrmacht kon niet de echtgenoot van het Nederlandse staats-hoofd zijn. Dit standpunt was niet het gevolg van 'een veronderstelde republikeinse gezindheid', zo verzekerde Goedhart, maar van de overtuiging 'dat onze Koning of onze Koningin het respect, het vertrouwen en de sympathie van de overweldigende meerderheid van het volk dient te hebben'. Met Bakker pleitte Goedhart ervoor dat Margriet troonopvolgster zou worden. De communisten wensten overigens geen verantwoordelijkheid te dragen voor een wet die zij beschouwden als 'een voldongen feit'; zij zouden dan ook niet deelnemen aan de stemming. De PSP zou tegenstemmen om dezelfde redenen als Goedhart.

Alleen Wttewaall sprak van hartelijke instemming met het wetsonwerp. Bij de andere grote fracties was de geestdrift minder groot – ook zij besteedden veel aandacht aan de bezwaren die aan het huwelijk kleefden. Geertsema kon daar ‘volledig begrip’ voor opbrengen; zelf had hij ook ‘geworsteld’. Volgens Schmelzer waren er geen gegronde redenen om tegen te stemmen.¹⁵⁸ Ook Cals verzekerde herhaalde malen dat het kabinet ‘volledig begrip’ had voor de emoties. Hij prees Lankhorst en Goedhart, die hun bezwaren ‘duidelijk en waardig’ uiteen hadden gezet. En hij bekende dat hij zelf, toen hij hoorde ‘dat het een Duitser was’ had gedacht: ‘Toch wel jammer!’ Maar al na zijn eerste gesprek met Von Amsberg had de premier ingezien dat diens geestesinstelling goed was. Von Amsberg paste ‘volkomen’ in ‘het democratische, constitutionele bestel in Nederland’, zo betoogde de premier.¹⁵⁹

Nederhorsts excuses

De heikle punten in het debat waren natuurlijk de brief van Nederhorst en het onverwacht brede verzet tegen de keuze van Amsterdam.

Nederhorst voerde als eerste het woord. Dat was waarschijnlijk afgesproken om de kwestie van de brief direct uit de wereld te helpen.¹⁶⁰ De PVDA-leider betreurde zijn gebrek aan nuanceren evenals het feit hij er geen moment aan had gedacht dat iemand ermee naar een krant zou lopen. Nu de brief echter gepubliceerd was, kon hij niet anders dan toegeven: ‘Ja, zo denk ik erover, de brief geeft in zijn kern mijn mening weer.’ Nederhorst verontschuldigde zich ook voor ‘het nare zinnetje’ over De Quay: ‘Ik kan hier lang en ik kan hier kort over praten, maar ik kan eigenlijk maar één ding doen, dat is royaal deze zinsnede [...] terugtrekken en mijn spijt hierover betuigen.’ Daarnaast zat het hem ‘bijzonder dwars’ dat hij leden van het Koninklijk Huis in de discussie betrokken had, die zich immers niet konden verdedigen. Hij omschreef Beatrix nu als ‘intelligent, wilskrachtig en idealistisch van instelling, iemand die recht op haar doel afgaat’. (‘Ik zou zeggen: een echte Oranje,’ merkte Wttewaall hierover later op.) Maar Nederhorst trok niet alles in, want: ‘Nu zeggen, dat ik geen bezorgdheid op dit punt heb, zou onjuist en onwaarachtig zijn.’ Tot slot richtte hij het woord tot de degenen die meenden dat hij zich met zijn kritiek tot de ministers had moeten wenden. Formeel hadden zij gelijk, maar zij gingen voorbij aan ‘de werkelijkheid van alle dag’. In feite kon men niet van een kabinet verlangen ‘dat het van alles wat in de koninklijke familie omgaat op de hoogte is’. Het had hier ontbroken aan een goed contact tussen het kabinet en het Koninklijk Huis.¹⁶¹

Al met al slaagde Nederhorst erin ruimhartig zijn excuses aan te bieden zonder overigens zijn waardigheid te verliezen. Dat bleek ook uit de persreacties. De *NRC* noemde hem een ‘goed sportsman’. De katholieke kranten waren het daarmee eens. De *Volkskrant* meende ‘dat het de man niet ontsiert, als hij de moed opbrengt om openlijk het boetekleed aan te trekken’. Volgens De *Gelderlander* had de PVDA-leider ‘op royale wijze *amende honorable*’ gemaakt.¹⁶²

Excuses van Nederhorst in de Tweede Kamer, 10 november 1965.
[Spaarnestad]

In het Kamerdebat besteedden de verschillende woordvoerders na deze verklaring niet veel aandacht meer aan de brief. Sommigen lieten nog eens weten dat zij het betreurden dat de koningin en prinses in het debat betrokken waren geraakt. Schmelzer verklaarde enerzijds de excuses op prijs te stellen. Anderzijds wierp de brief volgens hem 'een zware schaduw' op de verhoudingen tussen de PVDA en de KVP, die, zo waarschuwde hij, 'nog geruime tijd nawerking zal hebben'.¹⁶³ Geertsema noemde Nederhorsts uitleg van de ministeriële verantwoordelijkheid 'staatsrechtelijke nonsens': 'Men heeft als kamerlid uitsluitend en alleen te maken met eventuele fouten van het kabinet.'¹⁶⁴ Zowel de *NRC* als de *Volkskrant* wees er na afloop op dat ook Nederhorsts critici leden van het Koninklijk Huis bij de discussie betrokken. Zo baseerde Geertsema zijn oordeel over Von Amsberg mede op 'het goede inzicht van prinses Beatrix' en beriep Cals zich erop dat hij bij de keuze voor Amsterdam rekening had gehouden met de wensen van het jonge paar.¹⁶⁵

Trouwen in Amsterdam

Tamelijk onverwacht bleek dat een groot deel van de Kamer kritiek had op het handhaven van Amsterdam als plaats van het huwelijk. Nederhorst: 'Een Duitser als echtgenoot voor onze kroonprinses ligt [...] nu eenmaal moeilijk bij een deel

van ons volk. Speciaal in Amsterdam, de stad die zo zwaar heeft geleden onder de nazi-misdaden.' Nederhorst stelde vast dat het kabinet 'een zware verantwoordelijkheid' op zich had genomen. Maar ook Geertsema maakte bezwaar. Het kabinet had volgens hem Den Haag moeten aanwijzen – 'dat is nog steeds de residentie'. Ook Van Dis stelde zich op dat standpunt. Lankhorst noemde de beslissing een voorbeeld van hoe het kabinet geen enkele poging ondernam om de gevoelens te ontzien van sommige Nederlanders die deze ontwikkeling niet konden verwerken. Vervolgens stelde hij de vraag die zijn fractiegenoot Slotemaker al had aangekondigd: volgens persberichten was het paar bereid geweest elders te trouwen – waarom had kabinet dan toch aan Amsterdam vastgehouden? Ook Bakker en Koekoek waren tegen. Beiden voorspelden ongeregelde heden. Dat betekende dat het kabinet hier slechts een krappe meerderheid van KVP, CHU, ARP en GPV achter zich had.¹⁶⁶

Cals verzekerde dat het kabinet zich opnieuw had beraden toen de bezwaren naar voren kwamen. Die bezwaren kwamen volgens hem van twee kanten: van hen die op respectabele gronden moeite hadden met de beslissing, en van 'een kleine, maar bijzonder luidruchtige groep, die altijd de gelegenheid tot het veroorzaken van onrust en relletjes aangrijpt'. Het begrip voor de gevoelens van de eerste groep betekende echter niet 'dat een andere plaats dan Amsterdam moest worden gekozen'. Wel meende het kabinet dat 'het tumult en de dreigementen' van de tweede groep geen argument mocht zijn: 'Daarvoor mag geen enkele Regering wijken.' Cals ontkende dat het kabinetsstandpunt werd ingegeven door 'prestige-overwegingen'. Het nieuwe beraad was overigens aanleiding geweest voor de gesprekken die hij, evenals Beatrix en Von Amsberg, hadden gevoerd in Amsterdam. En Cals citeerde uit het communiqué dat na afloop was uitgegeven. Daarmee ontweek de premier de vraag van Lankhorst, die er in de repliek niet meer op terugkwam.¹⁶⁷

De oppositie tegen Amsterdam berustte in de keuze van het kabinet. Een motie ter zake werd niet ingediend. De toestemmingswet werd uiteindelijk aangenomen met 132 tegen 9 stemmen. Tegen stemden de PSP-fractie en vijf PVDa'ers: Goedhart, H. Peschar, H.M. Franssen, J.G. Leibbrandt en J.J. Voogd.¹⁶⁸

Het debat in de Eerste Kamer, op 7 december, zorgde niet meer voor verrassingen. Enige ophef was er over het feit dat enkele dagen daarvoor het weekblad *Panorama* uit de circulatie was genomen omdat het een suggestief artikel bevatte over het verleden van Von Amsberg. Van der Spek (PSP) sprak van 'weer een geval van onderdrukking van de meningsuiting in deze zaak'. M.A. Geuze (CHU) wilde weten of het kabinet de hand had gehad in de ingreep. Cals verklaarde met klem dat dat niet het geval was geweest. Ook had hij geen contact gehad met De Quay, die als president-commissaris van de Verenigde Nederlandse Uitgevers het initiatief voor de maatregel had genomen.¹⁶⁹

De toestemmingswet werd aangenomen met 65 tegen 5 stemmen. Tegen stemden de twee PSP'ers Van der Spek en M. van Pelt, evenals de drie sociaaldemocraten

L.M. de Rijk, G.J.P. Cammelbeeck en Meester.¹⁷⁰ De communist Van Ommen-Averink nam niet aan de stemming deel.

Huwelijk met veel kabaal

Op 10 maart vond het huwelijk plaats. De politie trad hard op tegen demonstranten, maar kon de legendarische provo-rookbom niet verhinderen.¹⁷¹ 's Avonds schreef Cals de laatste woorden in het dagboek dat hij sinds mei 1965 had bijgehouden: 'Na thuiskomst uitgeput in bed!' Tot op het laatst had hij nog kleine zorgen gehad over de communicatie binnen de Kroon. Zo wilde Beatrix niet vertellen waar zij op huwelijksreis naar toe zou gaan. Na bemiddeling van Luns onthulde prins Bernhard – onder strikte geheimhouding – het reisdoel.¹⁷²

Al met al waren de spanningen binnen de Kroon in 1965-1966 minder heftig geweest dan tijdens de Irene-kwestie. De koningin moest haar verzet tegen de inmenging van buitenaf tamelijk snel opgeven. Ook moest zij toestaan dat het kabinet uiteindelijk de plaats van het huwelijk bepaalde. Maar spanningen waren er toch wel. Had Beatrix nu wel of niet op tijd haar liefde geopenbaard? Daarover was verschil van mening mogelijk. Volgens Drees bijvoorbeeld was dat een onredelijke eis. Maar de ministers meenden dat de kroonprinses onjuist had gehandeld.

De kwestie zeurde voort omdat binnen de pvdA het gevoel bleef bestaan dat het kabinet voor 'voldongen feiten' was gesteld. Tegelijkertijd worstelde Cals met zijn dubbele verantwoordelijkheid. Moest hij het kabinet (en de Kamer) nu wel of niet op de hoogte brengen? De premier kon niet verhinderen dat Beatrix de voorlichting rond haar huwelijk zelf regelde. Cals bracht vertrouwelijk Schmelzer – en waarschijnlijk ook de andere leden van het seniorenconvent – op de hoogte. Het conflict kon echter worden toegedekt en Beatrix' 'experiment' pakte uiteindelijk wonderwel uit.

Het derde meningsverschil – dat ontstond toen Beatrix zich bereid toonde af te zien van Amsterdam – kwam wel naar buiten. Het werd in de pers opgemerkt, maar raakte daar vervolgens opmerkelijk snel op de achtergrond. Alleen de psp stelde er een vraag over – die nota bene van tevoren werd aangekondigd. De pvdA kon de zaken niet zo hard zeggen als de partij het waarschijnlijk had gewild. Was dat de oude reflex om conflicten binnen de Kroon met de mantel der liefde te bedekken?

Een ander verschil met de Irene-kwestie was dat er ditmaal een maatschappelijke discussie ontstond over het huwelijk in het bijzonder en de monarchie in het algemeen. Hoewel het huwelijk in de publieke opinie brede ondersteuning vond, bestond er bij een flinke minderheid bezwaar tegen. De kvp en arp leken er geen last van te hebben, maar de vvd stemde er 'zonder enthousiasme' in toe en zelfs de chu-fractie had korte tijd een dissident. De psp was traditioneel republikeins en de cpn stelde zich afzijdig op. De politieke lading in de discussie kwam door de ambivalente positie van de pvdA en de brief van Nederhorst.

De rookbom in de Raadhuisstraat tijdens de rijtoer op de huwelijksdag van prinses Beatrix en prins Claus, 10 maart 1966.
[Spaarnestad]

Ministeriële verantwoordelijkheid

Door de val van het kabinet-Marijnen en de – kort daarop begonnen – verwikkelingen rond prinses Beatrix was er vertraging ontstaan in de behandeling van het dossier over de ministeriële verantwoordelijkheid in aangelegenheden van het Koninklijk Huis. De Kamer zou er pas in juni 1966 over debatteren. Voor een goed begrip van deze discussie moeten we teruggaan naar het begin, toen Marijnen in het Irene-debat in april 1964 aankondigde dat het kabinet Drees en Oud zou vragen om advies over het onderwerp.

Twee adviezen

Op 24 juli 1964 brachten de twee ministers van Staat hun advies uit. Volgens hen lag de grens tussen privé zaken en publieke aangelegenheden daar 'waar een particuliere aangelegenheid geen openbaar belang raakt'. Deze grens te trekken was een zaak van de ministers, die daarvoor verantwoordelijk waren aan de Staten-Generaal. Drees en Oud meenden dat de ministeriële verantwoordelijkheid zich ook uitstreckte tot de overige leden van het Koninklijk Huis. Die verantwoordelijkheid was echter een andere dan die voor het staatshoofd, omdat voor de leden van het Koninklijk Huis de onschendbaarheid niet gold. Wanneer ministers 'bepaalde gedragingen' van leden van het Koninklijk Huis ongewenst vonden, zouden zij een beroep moeten doen op de koning om zijn invloed 'aan te wenden'. Daarbij dienden de ministers overigens rekening te houden met een ander element: de afstand van de betreffende persoon 'ten opzichte van de Kroon'. Dat wil zeggen, hoe verder verwijderd van de troonopvolging, hoe meer vrijheid het familielid had. Ten slotte stelden de ministers van Staat dat nieuwe wettelijke voorzieningen niet nodig waren; het 'staatkundig gewoonterecht' bood voldoende middelen om de verantwoordelijkheid te effectueren.¹⁷³

Het advies van Drees en Oud geldt nog steeds als basisdocument voor de moderne opvattingen over de ministeriële verantwoordelijkheid voor het Koninklijk Huis.¹⁷⁴ Minder bekend is het advies dat de Raad van State in oktober 1964 uitbracht over het onderwerp. Hoewel Beel in grote lijnen het advies van Drees en Oud onderschreef, scherpte hij de discussie op drie punten aan. Allereerst noemde hij expliciet de minister-president als eerstverantwoordelijke, waar Drees en Oud spraken van 'de ministers'. Door 'vertrouwvol beraad' tussen de premier en de koningin moest de ministeriële verantwoordelijkheid in de praktijk worden gebracht. Ten tweede waagde Beel zich aan een definitie van het begrip 'Koninklijk Huis'. Volgens hem moesten 'van erfopvolging uitgesloten bloedverwanten' niet meer tot deze kring worden gerekend. Ten derde kwam Beel met aanbevelingen voor een betere voorlichting. De verschillende secretariaten aan het hof moesten volgens hem voortaan niet alleen hun werk beter coördineren, maar daarnaast dienden zij nauw contact te onderhouden met 'een door de Minister-President

aangewezen ambtenaar'. Beels advies werd niet gepubliceerd. Pas na lang aandringen kreeg de Kamer in oktober 1965 de tekst vertrouwelijk te lezen.¹⁷⁵

Voorzichtig kabinet en ontevreden Kamer

Bij gebrek aan bronnen is het lastig vast te stellen hoe de discussie binnen het kabinet verliep. In november 1964 zond Marijnen een nota over het onderwerp aan de Kamer. Daarin volgde hij het advies van Drees en Oud over de grens tussen privé en openbaar. ('Daar waar het staatsbelang niet in geding is, heeft het Kabinet geen taak,' schreef hij.) Ook onderschreef hij hun redenering over de verantwoordelijkheid voor de handelingen van de overige leden van het Koninklijk Huis. Belangrijker was dat Marijnen bijzonder terughoudend was op de drie punten die Beel in zijn advies had aangestipt. Antwoord geven op de vraag wie tot het Koninklijk Huis behoorde, wilde hij niet. Hoewel Beel dat er niet expliciet bij had gezegd, betekende zijn definitie dat prinses Irene niet meer tot het Koninklijk Huis zou behoren. Dat alleen was al een kwestie waaraan het kabinet zich – na alle ophef rond de prinses in het voorjaar – niet meer wilde branden.¹⁷⁶ Ook wilde de premier niet tornen aan de organisatie van de voorlichting. In zijn nota maakte hij duidelijk niets te willen veranderen aan de opzet, 'die nog voor verbetering vatbaar is, maar nu al vele jaren is beproefd'. De directeur van de RVD zou dus zijn twee andere taken – die van voorlichtingsadviseur van het Koninklijk Huis en van perschef van de minister-president – behouden. Nieuw was alleen dat voortaan periodiek coördinatiebesprekingen zouden plaatsvinden van de RVD-directeur met de secretariaten van het Koninklijk Huis. De grensbepaling diende te geschieden 'door de Ministers'. De premier stelde dat 'regelmatig overleg binnen de Kroon' de onderlinge eenheid moest waarborgen. Overigens beklemtoonde hij nergens de centrale positie van de minister-president in het contact tussen staatshoofd en kabinet. Het was duidelijk dat hij hier voorzichtig wilde manoeuvreren. Er waren immers twee obstakels. Gegeven de collegialiteit binnen de ministerraad lag het allereerst niet voor de hand dat de minister-president zich op de voorgrond plaatste, dus ook niet waar het het staatshoofd betrof. Ten tweede was er de grondwettelijke vrijheid van de koningin om haar 'Huis' in te richten.¹⁷⁷

Dat de Kamer niet tevreden was met de nota, was geen verrassing. Er werd besloten een nader onderzoek in te stellen.¹⁷⁸ Vooral de KVP-fractie betoogde dat dit onderwerp 'niet alleen zo belangrijk, maar ook zo ingewikkeld' was dat het in een mondelinge behandeling niet voldoende uit de verf kon komen. Kort voor de val van het kabinet-Marijnen werd hiervoor een bijzondere commissie ingesteld.¹⁷⁹

Het voorlopig verslag van deze commissie, dat op 23 september 1965 verscheen, was bijzonder kritisch. De commissie onderschreef weliswaar het oordeel van Drees en Oud dat nadere wetgeving niet nodig was om de ministeriële verantwoordelijkheid te effectueren, maar de meeste fracties achtten aanvullende, niet-legislatieve maatregelen dringend geboden. De ervaringen in de Irene-kwestie

lagen nog vers in het geheugen. De pvda pleitte voor de aanstelling van een 'speciale vertrouwensman' die onder de verantwoordelijkheid van de minister-president het dagelijks contact met Soestdijk zou verzorgen. De sociaaldemocraten meenden verder dat er duidelijke afspraken moesten worden gemaakt tussen koningin en kabinet over 'bijvoorbeeld' buitenlandse reizen en toespraken van de koningin. De vvd stelde dat de problemen in het verleden waren voortgekomen uit 'niet altijd even gelukkige adviezen' van raadgevers aan het hof. De liberalen wensten daarom een 'adviseur ten Hove' van de minister-president. Alle fracties pleitten ervoor dat de ministerraad gekend zou worden in de benoeming van de particuliere secretariaten.

Ten tweede werd van 'verschillende zijden' aangedrongen op een duidelijke omschrijving van het begrip 'Koninklijk Huis'. Dat was niet alleen van belang vanwege de ministeriële verantwoordelijkheid, maar ook omdat het begrip voorkwam in verschillende wetten en besluiten. Zo genoten leden van het Koninklijk Huis portvrijdom en konden zij niet worden opgeroepen als getuige bij een proces.¹⁸⁰ Ten derde drongen de meeste fracties aan op een verbetering van de voorlichting over het Koninklijk Huis. De kvp meende dat de driedelige taak van de directeur van de rvd 'praktisch niet te vervullen' was. De fractie vroeg om de aanstelling onder de minister-president van een voorlichtingsfunctionaris aan het hof.¹⁸¹

Cals hakt enkele knopen door

Naar aanleiding van het voorlopig verslag vroeg de nieuwe premier, Cals, Drees en Oud andermaal om advies. Moest het begrip 'Koninklijk Huis' een duidelijker omschrijving krijgen? In november 1965 concludeerden de twee ministers van Staat dat dat niet nodig was. Er waren nimmer moeilijkheden geweest met de wettelijke voorschriften waarover het voorlopig verslag sprak. En bij de problemen rond de verloving van prinses Irene had de vraag wie lid was van het Huis ook al geen rol gespeeld. Bovendien was het onbegonnen werk om vaste regels voor de in- en uittreding te formuleren.¹⁸² Dat was een welkom advies, want ook het kabinet-Cals voelde er niet veel voor om de Irene-kwestie weer op te rakelen. In de memorie van antwoord, die hij op 21 december 1965 naar de Kamer stuurde, sloot Cals zich dan ook aan bij het betoog van Drees en Oud.¹⁸³

Wat de voorlichting over het Koninklijk Huis betreft ondernam Cals wel actie. Niet alleen de Kamer maar ook de Raad van State had immers geadviseerd nadere regelingen te treffen. Op Algemene Zaken was men deze mening eveneens toegegaan. Secretaris-generaal Van Nispen tot Pannerden meende dat Cals 'een straffere regeling' met de koningin moest treffen.¹⁸⁴ De ministerraad besloot daarom tot de uitvaardiging van een Koninklijk Besluit alsmede een instructie aan de secretariaten van het hof. Het kb bepaalde dat de rvd voortaan verantwoordelijk was voor de berichtgeving over het Koninklijk Huis. De instructie gaf de directeur van de rvd een coördinerende taak aan het hof.¹⁸⁵ Een scheiding van

de functies van de directeur RVD leek Cals geen goede oplossing. Hij voelde evenmin voor een 'vertrouwensman' of een voorlichtingsambtenaar aan het hof. Voor ambtelijke tussenpersonen was volgens hem binnen de Kroon geen plaats.

Toch kwam Cals op twee belangrijke punten met concrete verbeteringen. Allereerst formuleerde hij enkele 'richtlijnen' waardoor de moeilijkheden volgens hem beter ondervangen konden worden. Zo was nodig 'een regelmatig en persoonlijk contact tussen de Koning en de Minister-President (en de andere bewindslieden)'. Verder meende Cals dat 'een zo tijdig en volledig mogelijke informatie over de voornemens van de Koning' van belang was. Het ging dan om reizen, toespraken en de voorlichting. In aansluiting hierop meldde Cals dat bij de benoeming op posten in de particuliere secretariaten 'voorafgaande informatie raadzaam kan zijn'. De premier had een nieuwtje: 'Bij de recente benoeming van de waarnemend-secretaris van de heer Von Amsberg heeft zodanige informatie dan ook plaatsgevonden.' Ten tweede hakte Cals een belangrijke knoop door, want ook al plaatste hij 'en de andere bewindslieden' tussen haakjes, het was duidelijk dat hij de minister-president centraal stelde. Op één plaats sprak hij zelfs van 'de eerst-verantwoordelijke minister, de Minister-President'. Dat was de stap die Marijnen nog niet had durven nemen.

Overigens raakte Van Nispens opmerking over 'een straffere regeling' van de voorlichting een terrein waarover we helaas weinig informatie hebben: wat was het standpunt van het staatshoofd? Het is niet ondenkbaar dat de koningin heeft geprobeerd de inmenging van buitenaf zo veel mogelijk te beperken. Zij kon daarbij een beroep doen op artikel 25 van de Grondwet: 'De Koning richt zijn Huis naar eigen goedvinden in.' Zo zal de versterking van de invloed op de voorlichting – ja, de mogelijke plaatsing van een vertrouwensman op Soestdijk – voor de koningin moeilijk te aanvaarden zijn geweest.

Over de discussie omtrent de richtlijnen voor het verkeer binnen de Kroon hebben we iets meer informatie. Zo was de opmerking in de memorie van toelichting over de informatie over de reizen van de koningin waarschijnlijk minder duidelijk dan sommige ministers hadden gewild. In de ministerraad van 3 december, waar een concept van de memorie ter tafel lag, legde Cals uit dat hij met de koningin had afgesproken dat 'over de voornemens voor reizen en redevoeringen een berichtje zal worden gezonden aan de minister-president of de betrokken minister'. Indachtig de vliegtocht naar Parijs in februari 1964 vond Biesheuvel dat de koningin de minister-president niet alleen moest inlichten over haar officiële, maar ook over privéreizen. Cals antwoordde slechts dat hij hierover 'geen moeilijkheden' verwachtte, wat erop lijkt te duiden dat zo'n afspraak niet is gemaakt.

Het tweede punt betrof het vooroverleg over de benoemingen op de hofsecretariaten. Cals' opmerking over de benoeming van Von Amsbergs secretaris was een nogal rooskleurige weergave van de feiten, want eind mei was er een conflictje binnen de Kroon ontstaan toen bleek dat Beatrix op eigen initiatief al iemand had aangetrokken, de diplomaat C.J. van Schelle. Juliana bracht Cals hiervan op de hoogte, maar toen was het kwaad al geschied. Hoewel de ministerraad uitein-

delijk instemde met de benoeming, was Luns bijzonder ontstemd toen hij het nieuws hoorde.¹⁸⁶ Het was dan ook niet verrassend dat in de ministerraad bezwaar werd gemaakt tegen de concepttekst dat 'voorafgaande informatie raadzaam' was. Vondeling stelde dat zo'n belangrijke functionaris alleen in overleg met de premier kon worden benoemd. Cals verdedigde de bestaande tekst; deze werd gehandhaafd.¹⁸⁷ Kortom, ondanks de druk vanuit de Kamer (en het kabinet) moest Cals rekening houden met de koninklijke gevoeligheden.

Geen ambtenaar aan het hof en geen definitie van het begrip 'Koninklijk Huis'

Het debat over Cals' beschouwing vond plaats op 7 en 8 juni 1966. De Kamer was vrijwel unaniem van mening dat de ministeriële verantwoordelijkheid ook gold voor privéaangelegenheden die staatkundige implicaties konden hebben, ook waar het de overige leden van het Koninklijk Huis betrof. Alleen Jongeling was het daar niet mee eens. Hij meende dat de minister-president niet de 'staatsrechtelijke peetvader' van de hele familie moest worden en hij wees op de Grondwet: 'Als er staat "naar eigen goedvinden", dan is dit naar eigen goedvinden en niet het omgekeerde.'¹⁸⁸

De Kamer sprak zich in grote meerderheid uit voor een begrenzing van het begrip 'Koninklijk Huis'. Alleen Geertsema steunde de redenering ter zake van Drees en Oud, terwijl Beernink er begrip voor had dat het kabinet nader beraad over deze kwestie wenste. Daarentegen vonden Aalberse (KVP) en C. Boertien (CHU) dat er te veel verwarring bestond over het begrip. Zij spoorden het kabinet aan tot een nadere omschrijving. Patijn meende dat de onzekerheid over het lidmaatschap moest worden weggenomen, vooral over de positie van Irene. Ook Bakker en Lankhorst vroegen om maximale duidelijkheid.¹⁸⁹

Zoals te verwachten was, drong de Kamer unaniem aan op extra maatregelen om, zoals Patijn zei, 'de kans op verdere ongelukken' in het grensgebied tussen privézaak en publiek belang zo veel mogelijk te verkleinen. Hoewel iedereen zich kon verenigen in de versterkte rol van de RVD, betwijfelden de meeste woordvoerders of dit voldoende was. De overige fracties ging het vooral om een verbetering van de voorlichting over het Koninklijk Huis. Aalberse wilde geen 'adviseur ten hove', maar 'een afzonderlijke functionaris, die uitsluitend belast zou worden met de voorlichting'. Ook Boertien pleitte voor een permanente post van de RVD op Soestdijk. Beernink en Geertsema meenden dat de driedelige taak van de directeur van de RVD te zwaar was. Zij stelden een splitsing in twee posten voor: de RVD en een adviseur Koninklijk Huis. Geertsema waarschuwde dat als Cals geen van de voorgestelde adviezen wilde opvolgen 'het kabinet zich [...] grotendeels de mogelijkheid ontnemt om in het parlement een beroep te doen op een eventuele feitelijke onmacht om een ongewenste gebeurtenis te voorkomen'. Alleen Bakker steunde het kabinet. Hij sprak zich uit tegen 'tussenpersonen' tussen kabinet en koningin; deze vervaagden de ministeriële verantwoordelijkheid en fungeerden slechts als 'stro-poppen' in geval van een crisis.¹⁹⁰

Overigens was Geertsema de enige die het heikele punt van de benoeming van de particuliere secretarissen aanstipte. Uit de memorie van antwoord meende hij te kunnen afleiden dat het kabinet op het standpunt stond dat ook 'de inrichting van het Huis' in beginsel onder de ministeriële verantwoordelijkheid viel. Waarom werd het overleg over posten in secretariaten dan slechts 'raadzaam' genoemd? Voorafgaand beraad was toch zeker 'noodzakelijk', wilde in dit geval de ministeriële verantwoordelijkheid tot gelding kunnen worden gebracht.¹⁹¹

Cals begon zijn antwoord met een doorwrochte uiteenzetting over de ministeriële verantwoordelijkheid. 'Grensbewaking' vond hij in dit verband 'een beetje een onvriendelijk woord', want 'wij moeten niet vergeten, dat aan gene zijde van de grens geen vreemde woont, laat staan een vijand'. Ook Jongelings kwalificatie 'staatsrechtelijke peetvader' gaf volgens hem een verkeerde indruk. Een beter beeld was dat van de minister-president als 'staatsrechtelijk schild van de Kroon': 'Op de buitenkant van dat schild moeten de slagen vallen, als er al slagen vallen. Maar men kan het toch moeilijk de drager van het schild kwalijk nemen, dat hij die slagen zoveel mogelijk poogt te voorkomen.'

Cals legde veel wensen van de Kamer naast zich neer. Het was volgens hem 'moeilijk, zo niet onmogelijk' een waterdichte omschrijving te geven van het begrip 'Koninklijk Huis'. Het enkele feit van niet meer troongerechtigd te zijn, was niet beslissend. Niemand zou immers beweren dat prinses Wilhelmina geen lid meer was geweest. De vraag naar de plaats van prinses Irene noemde hij 'niet meer van zulk een importantie'. Dezelfde afwijzende reactie volgde op de pleidooien voor een afzonderlijke functionaris aan het hof. Zou de vertrouwensman van de pvdA wel een dagtaak aan zijn werk hebben, zo vroeg hij zich af, en hoe voorkwam men dat een dergelijke persoon in het gedrang zou komen tussen koning en de verantwoordelijke ministers? Datzelfde gold voor de gewenste voorlichtingsambtenaar. Cals beklemtoonde dat de coördinatie 'op dit ogenblik [...] goed' werkte. Hij erkende dat de driedelige taak van de directeur van de RVD zwaar was, maar een ideale oplossing was er volgens hem niet. Op Geertsema's vraag over het voorafgaand overleg over de benoeming van de particuliere secretarissen ging Cals niet in. De vvd'er zou dat vervolgens over zijn kant laten gaan; het onderwerp was waarschijnlijk te gevoelig. Overigens stelde de premier dat grondwetsartikel 25, over de inrichting van het Huis des Konings, in beginsel niet uitgesloten was van een toepassing van de ministeriële verantwoordelijkheid.¹⁹²

Nadere omlijning ministeriële verantwoordelijkheid

Tijdens het debat vergeleek Bakker de gedachtewisseling met een ijsberg: '1/10 boven water, 9/10 eronder'. Dat gold volgens hem voor de hele discussie over de monarchie; in de stukken van de afgelopen anderhalf jaar had hij 'pagina's vol eier-lopen' gezien.¹⁹³ Deze constatering was overdreven, maar sneed toch zeker hout, ook al waagde de communist het net zo min als zijn collega's man en paard te noemen. De discussie werd vrijwel geheel theoretisch gehouden, een enkele

verwijzing naar de Irene-kwestie daargelaten, maar die was dan ook de aanleiding voor het debat geweest. Ook ditmaal zal de huiver om eventuele problemen binnen de Kroon concreet aan te duiden, een rol hebben gespeeld. Hierdoor konden de verschillende woordvoerders hun twijfels of de minister-president over voldoende mogelijkheden beschikte om zijn verantwoordelijkheid uit te oefenen, minder hard maken dan zij wellicht hadden gewild.

Cals kon daardoor de klippen in het debat gemakkelijk omzeilen: er kwam geen vertrouwensman of voorlichtingsambtenaar op Soestdijk en de definitie van het begrip 'Koninklijk Huis' ging niet door. Overigens waren de meningen hierover in de Kamer niet eenduidig en liepen ook de adviezen van Drees-Oud en Beel uiteen. Toch hakte Cals enkele knopen door: hij noemde de minister-president als eerstverantwoordelijke, gaf aan wat er kon verbeteren in de contacten tussen kabinet en staatshoofd en plaatste de RVD – en dus ook zichzelf – aan het hoofd van de voorlichting over het Koninklijk Huis. Al met al werd in korte tijd toch een aantal zaken geregeld.

Het inkomen van de Kroon

Tijdens het debat over de ministeriële verantwoordelijkheid in juni 1966 was duidelijk geworden wat de achtergrond was van de problemen rond het Koninklijk Huis: de grotere 'openheid' en de bereidheid de monarchie ter discussie te stellen. Hadden de kabinetten-Marijnen en -Cals nog niet voldoende leergeld betaald? Of was het slechts kenmerkend voor de onrust in de Nederlandse politiek in 1966, dat het kabinet-Cals nóg eens in de problemen zou komen door een koninklijke zaak? Het ging om het wetsontwerp voor de verhoging van het zogenoemde 'inkomen van de Kroon', dat in juli werd ingediend.

Het begrip 'inkomen van de Kroon' kon gemakkelijk aanleiding geven voor verwarring. Het ging immers niet om een inkomen in de gewone zin van het woord, maar om een vergoeding van de kosten die voortvloeiden uit de openbare functie van het staatshoofd. Volgens het wetsontwerp van juli 1966 bestond het inkomen van de Kroon uit drie delen: het inkomen van de koningin, het onderhoud van de paleizen en de inkomens van prins Bernhard, prinses Beatrix en prins Claus. De eerste post was verreweg de grootste. Deze was bestemd voor de salarissen van het koninklijk personeel – de zogenoemde 'civiele lijst' – en de 'overige uitgaven', zoals verlichting en verwarming, kantoormeubelen en staatsbezoeken. Het inkomen was in de Grondwet vastgelegd en was belastingvrij. De bedragen konden worden gewijzigd bij wet met tweederdemeerderheid.

Vóór 1966 waren wijzigingen betrekkelijk geruisloos tot stand gekomen. De laatste maal was in 1961 geweest toen het inkomen van de koningin werd verhoogd van 1,5 naar 2,5 miljoen gulden. Toch was toen al duidelijk dat er in de Kamer bedenkingen leefden. In het voorlopig verslag maakte de PVDA allereerst bezwaar tegen de ondoorzichtigheid van de uitgaven. Zo verzocht de fractie om een overzicht van de bedragen, ook van de particuliere middelen van de koningin, waarmee

de voorgestelde verhoging nader gewettigd zou worden. Ten tweede moest de hofhouding rechtstreeks onder staatsbeheer komen: 'Voor zover de "civiele lijst" aangaat, moet de Kroon [...] als een parlementair te controleren staatsinstelling worden beschouwd.'¹⁹⁴ Het kabinet-De Quay veegde de bezwaren van de pvdA van tafel met een beroep op de grondwettelijke vrijheid van de koning 'zijn Huis' in te richten. Een nadere motivering van de bedragen zou de bestemming daarvan te veel vastleggen. Van parlementaire controle over de civiele lijst kon al helemaal geen sprake zijn.¹⁹⁵ Over het geven van informatie over de particuliere middelen van de koningin repte het kabinet niet eens; dat was taboe. Zoals minister van Financiën Vondeling zich in augustus 1966 liet ontvallen in de betreffende beslotenheid van een pvdA-bestuursvergadering: 'Over de particuliere vermogens worden geen mededelingen gedaan hier in Nederland.'¹⁹⁶ De pvdA zou in 1961 dus weliswaar voorstemmen, maar de geuite bezwaren waren een voorbode voor wat er in 1966 zou gebeuren. Ook toen betrof de kritiek de gebrekkige informatie, met name over het privévermogen en over de plaatsing van de hofhouding onder staatsbeheer.¹⁹⁷

Een dringende zaak

Onder Marijnen bleek dat snelle stijgingen in de salarissen van het personeel en de onderhoudskosten nieuwe wijzigingen in het inkomen van de koningin noodzakelijk maakten. Het kabinet had hiervoor zelfs al een wetsontwerp in portefeuille voor een verhoging tot 3,25 miljoen gulden, maar het durfde dat niet in te dienen vanwege de verwickelingen rond het huwelijk van prinses Irene. Kort na de totstandkoming van het kabinet-Cals kwam de kwestie in de ministerraad. Cals sprak van een 'dringende zaak'. Het kabinet besloot dat de premier zich samen met Vondeling en Smallenbroek (Binnenlandse Zaken) met de kwestie zou bezighouden. Waarom Cals zelf het voortouw niet nam, is niet bekend. Mogelijk zag hij het wetsontwerp als een louter technische aangelegenheid. Ook in 1961 was de verhoging door de drie ministers behandeld. Hoe dat ook zij, al snel bleek dat nader onderzoek nodig was omdat het vorige kabinet de zaak 'technisch niet voldoende' had voorbereid.¹⁹⁸

In september zorgde het nieuwe onderzoek voor een onplezierige verrassing. De kosten van de koningin bleken véél hoger te zijn dan tot dan toe was aangenomen. Haar inkomen moest verhoogd worden van 2,5 naar 4,5 miljoen gulden met terugwerkende kracht tot 1 januari 1965. Over de details geven de notulen van de ministerraad geen informatie, maar het was duidelijk dat de koningin al jaren haar begroting uit eigen middelen moest aanvullen. In 1966 bedroegen alleen de personeelskosten al 3,7 miljoen gulden, aldus de memorie van toelichting. Het laat zich overigens raden dat de premier onder stevige druk van het hof stond om hier iets aan te doen. Maar er volgde vertraging op vertraging.

De ophef over de verlovings van prinses Beatrix was de eerste hobbel. De behandeling van de toestemmingswet had prioriteit. Daarbij kwam dat het om

een heikele kwestie ging. Bogaers bijvoorbeeld waarschuwde dat de drastische verhoging niet alleen effect zou hebben op de loononderhandelingen, maar ook algemeen verontwaardiging zou veroorzaken: 'Niemand zal naar de toelichting kijken, terwijl in de pers alleen de verhoging van de bedragen zal worden vermeld.' Begin december 1965 vreesde Cals dat het kabinet in tijdnood kwam. Vooraf zou ook vertrouwelijk overleg worden gevoerd met de fractievoorzitters 'om te voorkomen, dat de Tweede Kamer zich door het wetsontwerp voelt overvallen', aldus Cals. Smallenbroek zou dat overleg voeren.¹⁹⁹

De gesprekken met de fractievoorzitters van de Tweede en de Eerste Kamer vonden plaats op 2 februari 1966. Van dit overleg zijn geen notulen bekend. Alleen over de bijeenkomst met de Tweede Kamer weten we iets meer. Op 4 februari bracht Smallenbroek in de ministerraad summier verslag uit. Het was hem gebleken 'dat men algemeen de voorstellen van het kabinet [...] financieel juist achtte'. De fractieleiders vonden het echter niet wenselijk dat het wetsontwerp nog vóór het huwelijk van prinses Beatrix zou worden ingediend. Voorts maakten zij bezwaar tegen de verlening met terugwerkende kracht van de verhogingen tot 1 januari 1965. Dat was te lang. Mede met het oog hierop zouden de fractievoorzitters ervoor hebben gepleit 'het inkomen van de Koningin te rekenen van 1 januari 1966 af tot fl. 5 mln. per jaar te verhogen', aldus Smallenbroek.²⁰⁰

Over dit overleg bestaan nog twee andere bronnen, die een andere interpretatie geven van hetgeen werd besproken. Dat is van belang omdat later, nadat het wetsontwerp van tafel was geveegd, van de kant van het kabinet werd gewezen op de vermeende instemming van de fractievoorzitters. Ten eerste is er een brief van 26 augustus 1966 van Schmelzer die is gericht aan onder meer het bestuur van de KVP-fractie. Volgens Schmelzer was in februari een 'ruime meerderheid (in ieder geval de vertegenwoordigers der 5 grote fracties)' van mening geweest 'dat een voorstel in de orde van grootte zoals nu wordt gedaan aanvaardbaar is, wanneer inderdaad wordt aangetoond dat de kostenontwikkeling de verhoging rechtvaardigt'. De laatste bijzin duidt erop dat ten minste het verlangen had bestaan om meer informatie te krijgen. Overigens stelde Schmelzer in deze brief een aantal vragen die ook bij de PVDA leefden, zoals over de wenselijkheid om de hofhouding rechtstreeks onder staatsbeheer te brengen en over de belastingvrijdom voor inkomsten uit het privévermogen van de Oranjes.²⁰¹

Ten tweede beschikken we over de uitleg van Nederhorst in het PVDA-partijbestuur op 25 augustus. De fractievoorzitter erkende dat hij akkoord was gegaan met een verhoging van de onkostenvergoeding, maar het was voor hem onmogelijk geweest na te gaan of dat bedrag juist was. Er waren niet voldoende gegevens boven tafel gekomen. Over het privé-inkomen van de koningin had minister Smallenbroek geen mededelingen willen doen.²⁰² Beide versies dateren van eind augustus, dat wil zeggen nadat de kwestie een rel was geworden. Dat kan de interpretatie hebben beïnvloed. Toch lijkt het onwaarschijnlijk dat de fractievoorzitters in februari unaniem onvoorwaardelijke steun hebben uitgesproken.

Haastige spoed

Na Smallenbroeks verslag in de ministerraad uitte Vondeling weliswaar zijn verbazing over de uitkomst van het overleg, maar hij accepteerde de nieuwe rekensom, ook al betekende dat een verdubbeling van het bedrag uit 1961. Cals betreurde het dat de fractievoorzitters hadden gepleit voor uitstel, 'gezien de nadrukkelijke toezeggingen, die aan de Koningin zijn gedaan'. Maar ook hij ging akkoord: 'Na het [...] overleg met de fractievoorzitters zou indiening op dit moment echter tot grote moeilijkheden leiden.' Over de precieze bedragen zou nog nader overleg plaatsvinden.²⁰³

De dag na het huwelijk van Beatrix en Claus stelde Cals dat het wetsontwerp 'thans met spoed' gereedgemaakt moest worden. Het moest volgens hem vóór het zomerreces door de beide Kamers zijn aanvaard.²⁰⁴ Toch zou er opnieuw tweemaal uitstel komen. Eerst vormden de gemeenteraadsverkiezingen in juni een obstakel. Vervolgens moest er worden gewacht op de parlementaire goedkeuring van de extra kosten van het huwelijk van Beatrix en Claus. Deze kwam pas medio juli.

Intussen maakten de ministers zich grote zorgen over mogelijke reacties op het wetsontwerp. Op 17 juni waarschuwde Den Uyl dat de argumentatie voor de verdubbeling van het inkomen van de koningin onvoldoende was. Hij kreeg toestemming voorstellen voor verbetering te doen, maar de minister van Economische Zaken was daar kennelijk niet snel mee. Op 7 en 11 juli moest Cals hem eraan herinneren. Het bleef al met al een heet hangijzer. Vondeling meende 'dat andere tijdstippen ook ongunstig zullen zijn voor indiening van een dergelijk wetsontwerp'.²⁰⁵ Dat ook Cals zich daarover zorgen maakte, blijkt uit zijn aantekeningen van een gesprek met de koningin, eind april. De premier noteerde: 'moeilijk dat "men" meent dat het fortuin van de Oranjes zo immens groot is'. En: 'hoeveel fortuinen in Ned. groter zijn', en: 'bijna alles op aan salarissen'.²⁰⁶ Dat was een goede samenvatting van de problemen waarmee het kabinet te maken zou krijgen.

Tezelfdertijd ontving de premier nóg een signaal dat het wetsontwerp niet vanzelfsprekend was. In Cals' privéarchief bevindt zich een notitie van Beel over de kwestie. Het document heeft geen briefhoofd en is gedateerd op 9 juli 1966. Wat de status ervan was, is niet duidelijk. Had de vicepresident van de Raad van State het op persoonlijke titel geschreven? Hoe dan ook maakte Beel duidelijk dat er belangrijke vragen waren. Er was volgens hem een debat gaande over de vraag of de civiele lijst tot de openbare dienst behoorde. Hij waarschuwde dat dit punt zeker aan de orde zou komen bij de behandeling van het geplande wetsontwerp. 'Wie betaalt [...] vraagt medezeggenschap,' aldus Beel, en hij vervolgde: 'Zodanige medezeggenschap zou inluiden een verdere inbreuk in de privacy van het Koninklijk Huis.' Ook waren vragen mogelijk over de 'efficiency' van dat huishouden, waardoor het budget wellicht omlaag kon worden gebracht.²⁰⁷ Merkwaardig genoeg roerde Beel het heikele punt van het privévermogen van de koningin niet aan. Ook zweeg hij over de belastingvrijdom, maar dat zou erop kunnen duiden

dat hierover pas discussie ontstond nadat de PVDA zich er in augustus over had uitgelaten.

Al met al was het kabinet dus gewaarschuwd toen het op 23 juli, juist voor het reces, eindelijk het wetsontwerp indiende. De memorie van toelichting was ondertekend door Cals, Vondeling en Smallenbroek. Zij beklemtoonden dat het ging om een ‘aanpassing’ en niet om een ‘verbetering’. Zij erkenden dat dergelijke wijzigingen beter geleidelijk konden plaatsvinden. Het kabinet bestudeerde daarom of een grondwetswijziging nodig was. Op de uitslag van die studie kon echter niet worden gewacht ‘nu reeds enige tijd de noodzakelijkheid van een verdere aanpassing [...] is gebleken’. Vervolgens legden de drie ministers globaal uit wat de koningin aan kosten had voor personeel, onderhoud der paleizen en ‘overige kosten’. Zo waren er op dat moment 13 hoffunctionarissen in dienst en 266 man overig personeel. De memorie maakte duidelijk dat de koningin in eigen buidel moest tasten. De personeelskosten bedroegen zoals gezegd al 3,5 miljoen gulden per jaar. Het inkomen van de koningin moest daarom worden verhoogd tot 5,2 miljoen gulden per jaar, wat neerkwam op meer dan een verdubbeling. Het inkomen van prins Bernhard ging van 300.000 naar 475.000 gulden, een verhoging van meer dan 50%. De wijzigingen zouden ingaan per 1 januari 1966. De memorie repte met geen woord over de vraag of de hofhouding rechtstreeks onder staatsbeheer kon worden gebracht. Evenmin was sprake van het privévermogen van de Oranjes of van de belastingvrijdom, en dat waren juist de punten waarover in juli de discussie losbarstte. Het kabinet lijkt daarbij nóg een fout te hebben gemaakt. *Het Vaderland* wees er bijvoorbeeld meteen op dat het onverstandig was het wetsontwerp zo vlak vóór het reces in te dienen. Tijdens de vakantie van de politici was de kans op ‘extra misverstanden’ groter. Waarom had het kabinet niet nog twee maanden gewacht?²⁰⁸

Kritiek

Het wetsontwerp bracht een stroom van kritiek teweeg. Afgezien van de onmiddellijk afwijzende reactie van de KVP-jongerenorganisatie en van steunverklaringen van NVV en NKV (die opkwamen voor de belangen van het hofpersoneel) werd de discussie tussen eind juli en medio augustus vooral in de media gevoerd. Bij de algemene beschouwingen in oktober zou Cals zeggen dat het in de kritiek over bijzaken – zoals het tijdstip van indiening van het wetsvoorstel – was gegaan en niet over de inhoud. Dat was geen juiste constatering. Zeker, het tijdstip was een kritiekpunt. *De Volkskrant* bijvoorbeeld noemde het wetsontwerp ‘moeilijk verteerbaar’ op een moment dat het kabinet opriep tot versobering en inkomensmatiging. Maar de kritiek – die vooral van katholieke en sociaaldemocratische kant kwam – bevatte wel degelijk inhoudelijke elementen, ook al waren de meeste commentatoren het erover eens dat de koningin een ‘behoorlijke vergoeding’ moest krijgen. Zo werd gewezen op de gebrekkige informatie: de noodzaak van de verhoging was niet voldoende aangetoond. Ook pleitten veel kranten ervoor

dat het personeel in staatsdienst zou treden. De kwesties van het privé-inkomen en het vermogen van de koningin kwamen eveneens ter sprake. Ten slotte stond de belastingvrijdom van de Oranjes – voor bijvoorbeeld inkomsten- en vermogensbelasting – ter discussie. Zolang er geen indicatie was van het financiële voordeel dat de koningin daardoor genoot, bleef het onduidelijk of de verhoging van het inkomen gerechtvaardigd was, meende zelfs *Het Vaderland* dat eerder ‘de nauwkeurige cijfers’ in de memorie van toelichting nog had geprezen.²⁰⁹

Zoals Cals had gevreesd, deden meteen allerlei speculaties de ronde over de grote rijkdom van de koninklijke familie. Volgens een Amerikaanse televisiedocumentaire was koningin Juliana de rijkste vrouw ter wereld. De ministerraad sprak verontwaardigd over een televisie-uitzending van *Achter het nieuws* van de VARA, begin augustus. Daarin was de Amerikaanse informatie niet alleen gretig overgenomen, maar werden ook vergelijkende cijfers gepresenteerd over het inkomen van andere staatshoofden. Overigens publiceerden ook de meeste dagbladen dergelijke overzichtjes. Daarbij werd niet altijd vermeld dat die cijfers weinig duidelijk maakten omdat de verschillende bedragen gekoppeld waren aan verschillende taken.²¹⁰

Op 16 augustus stelde de parlementair journalist Van Raalte vast dat het kabinet de meningsvorming uit de hand had laten lopen. De toelichting was overduidelijk tekortgeschoten en vervolgens waren alle geruchten onweersproken gebleven. Hij verwees fijntjes naar Cals’ verklaring in juni in het Kamerdebat over de ministeriële verantwoordelijkheid dat de minister-president het staatsrechtelijke schild van de Kroon moest zijn.²¹¹

Te late reparatiepoging

Hoewel de ministers problemen hadden voorzien, schrokken zij van de felheid van de reacties in de media. Op 10 augustus zat een ‘vakantiekabinet’, met twee ministers en zes staatssecretarissen, met de handen in het haar. Er moest iets gebeuren om ‘de kennelijk aanwezige misverstanden’ recht te zetten. Veldkamp stelde voor dat Binnenlandse Zaken een nota ‘voor intern gebruik’ zou voorbereiden ‘met nadere gegevens en vergelijkbare cijfers’.²¹² Pas op 22 augustus was het kabinet weer op volle sterkte. Het werd een chaotische vergadering. Zo ontstond een meningsverschil over de bijeenkomst met de fractievoorzitters in februari. Den Uyl zei te hebben gehoord dat ‘wel mededeling is gedaan over een verhoging van dit inkomen, maar daarbij niet over een verdubbeling ervan is gesproken’. Smallenbroek hield vol dat bij de bespreking ‘alle bedragen’ waren genoemd. Iedereen was het er echter over eens dat de geruchten die de ronde deden ‘uitermate schadelijk’ waren voor het Koninklijk Huis en het kabinet. Ze moesten op korte termijn worden tegengesproken. Na rijp beraad werd besloten dat Cals op televisie zou reageren om ‘enkele zakelijke onjuistheden in de discussie te weerleggen’. Dat zou gebeuren (‘in verband met de meest objectieve opstelling van de interviewer’) in het NTS-journaal.²¹³

Op 26 augustus liet Cals zich interviewen in het achtuurjournaal. Hij weersprak het gerucht als zou de koningin 'een van de grootste fortuinen ter wereld' bezitten: 'De koningin zou miljarden bezitten! Dat is gewoon een sprookje.' Hij voegde daaraan toe dat verschillende Nederlanders een groter vermogen hadden dan de koningin. Het optreden van de premier oogstte in de perscommentaren weliswaar enige waardering, maar kwam te laat. De PVDA had zich de dag ervoor al publiekelijk uitgesproken tegen het wetsontwerp.²¹⁴

Intussen was er in de PVDA paniek uitgebroken na de zware nederlagen bij de Statenverkiezingen in maart en de gemeenteraadsverkiezingen in juni. Moest de samenwerking met de KVP worden voortgezet of niet? Twee kwesties zorgden voor extra onrust binnen de partij: de benoeming van de omstreden Duitse generaal Von Kielmansegg tot commandant van het NAVO-hoofdkwartier voor Midden-Europa en het wetsontwerp over het inkomen van de Kroon. Bij het partijbestuur kwamen boze brieven en moties binnen. Secretaris Meester sprak op 17 augustus in de vergadering van het dagelijks bestuur van 'een opstand in de partij': 'De sfeer is bedorven door een reeks onaangename bijzaken.' In de kwestie van het inkomen van de Kroon speelde 'onze eerste man', Vondeling, bovendien een hoofdrol. 'Men ziet ons niet meer als de partij die pal staat voor de zwakken in de samenleving,' aldus Nederhorst. 'Terwijl er allerlei bezuinigingen worden toegepast vindt men het onbegrijpelijk, dat het Koninklijk Huis zo'n verhoging moet hebben,' vond oud-fractievoorzitter Burger. Een week later sprak Nederhorst, zoals eerder gemeld, in het partijbestuur over de bijeenkomst met Smallegenbroek in februari. Hij legde uit hoe de fractievoorzitters 'strikt betrouwbaar' waren geïnformeerd: er mocht 'helemaal met niemand' over worden gesproken. Geen wonder dat de fractie zich door het wetsontwerp overvallen had gevoeld. Nederhorst zette het fractiestandpunt uiteen: de verhoging was dringend nodig en moest gehonoreerd worden. Maar zij moest wel worden verantwoord. Daarvoor moest inzicht gegeven worden niet alleen in de hoogte van het belastingvrije inkomen van de koningin, maar ook in haar vermogenspositie. Ten slotte was de vergoeding van de onkosten 'volstrekt uit de tijd'; het kabinet moest ervoor zorgen dat de hofhouding 'en alles wat in dienst is' op de gewone begroting kwam.²¹⁵

Op 25 augustus liet Nederhorst aan de pers weten dat zijn fractie 'zeer veel bezwaar' had tegen het regeringsvoorstel. Hij hekelde de gebrekkige toelichting. Daarnaast was er nog te veel onduidelijk over de positie van het koninklijk personeel. Ten slotte was er geen enkele indicatie van het financiële voordeel dat de koningin genoot door de vrijdom van inkomsten- en vermogensbelasting.²¹⁶ Na deze verklaring was het wetsontwerp zo goed als kansloos geworden. Zonder de PVDA was de vereiste tweederdemeerderheid immers onhaalbaar.

Het is de vraag in hoeverre de interne onrust van invloed is geweest op het uiteindelijke standpunt van de PVDA. De bezwaren lagen immers in de lijn van de sociaaldemocratische opvattingen. Anderzijds nam inderdaad de druk op Nederhorst om stelling te nemen toe. Misschien had hij zich anders minder stellig uitgesproken. Maar zó moeilijk moet dat toch niet meer zijn geweest nadat in de

weken daarvoor de kritiek op het wetsontwerp van vrijwel alle kanten was gekomen? Op 24 augustus, dus nog vóór de verklaring van Nederhorst, stelde *de Volkskrant* vast dat niet alleen in de PVDA, maar ook binnen KVP, ARP en VVD 'grote aarzelingen' bestonden over het wetsontwerp. Ook daar speelde het persoonlijk vermogen van de koningin een grote rol: 'Wanneer blijken zou, dat de belastingvrijdom een zeer belangrijk financieel voordeel oplevert, wordt het [...] voor de Kamerleden moeilijker de voorgestelde verhoging te aanvaarden.'²¹⁷

Cals retireert

Het kabinet werd in september grotendeels in beslag genomen door de begrotingsperikelen. Pas op 7 oktober kwam Cals – na overleg met Juliana en met Beel – in de ministerraad met een voorstel om de impasse te doorbreken: het kabinet zou aan de Raad van State advies vragen over de interpretatie (en mogelijke wijziging) van enkele grondwettelijke bepalingen. Cals zei tot het inzicht te zijn gekomen dat een andere interpretatie van begrippen als 'Huis van de Koning', 'inkomen' en 'onderhoud' een oplossing kon bieden. Nadat hij het plan had ontvouwd, ontstond in de ministerraad opnieuw de nodige verwarring. Schoof het kabinet daarmee de verantwoordelijkheid niet van zich af, zo vroegen Verdam en De Jong. Biesheuvel noemde het nieuwe verzoek daarentegen 'een goede vondst'. Werd het wetsontwerp nu ingetrokken of moest de Kamer de behandeling voortzetten? De notulen van de vergadering maken niet duidelijk wat precies het antwoord op deze vraag was. Wel ging de raad akkoord met het plan voor een adviesaanvraag.²¹⁸

Op 10 oktober zond Cals een brief aan de Kamer waarin hij liet weten dat het kabinet, 'na nadere bezinning', had besloten advies in te winnen bij Raad van State. Het ging daarbij vooral over de interpretatie van de bepalingen in de Grondwet. De minister-president schreef dat hij de indruk had dat binnen het kader van deze bepalingen een oplossing kon worden gevonden 'die aangepast is aan de huidige omstandigheden'. In afwachting van het advies wilde het kabinet 'niet aandringen op een spoedige behandeling' van het wetsontwerp.²¹⁹ Het is niet duidelijk waarom Cals – in tegenstelling tot voorheen – nu wél alleen optrad in deze kwestie, maar deze daad – die overigens in de Kamer onbesproken bleef – lijkt toch wel te duiden op de ernst van de situatie.

De brief kwam op 11 oktober 1966 aan de orde tijdens de algemene beschouwingen in de Tweede Kamer. Ze ontmoette kritiek van alle zijden. Waarom had het kabinet de zaak teruggetrokken vóór de Kamer over het wetsvoorstel had kunnen overleggen? Schmelzer sprak van 'een zeer ongebruikelijke gang van zaken'. 'Men krijgt de indruk, dat hier ernstig rekening is gehouden met publieke reacties,' meende ARP-fractievoorzitter Roolvink. Volgens Nederhorst had het kabinet Nederland overvallen met de inkomensverhoging en was het vervolgens te passief gebleven toen 'de meest fantastische verhalen' over het vermogen van de koningin de ronde deden. Toxopeus meende dat het kabinet door zijn wisselvallige beleid

schade toebracht aan de constitutionele monarchie, terwijl het er juist alles aan moest doen om dat te vermijden. Nederhorst was overigens de enige die inging op de inhoud van het wetsvoorstel. De bezwaren golden niet de salarisverhogingen van het personeel, maar het feit dat dat personeel niet onder de normale begroting gebracht werd. Dat was ook zonder grondwetswijziging mogelijk. Het tweede punt was de belastingvrijdom. Die paste volgens de PVDA-fractie leider niet meer in de tijd.²²⁰

Cals reageerde – op 13 oktober 's middags – nogal bits. Volgens hem had de kritiek zich niet gericht op de hoofd-, maar op de bijzaken. Volgens de premier was het kabinet ruimhartig geweest met de informatie. Hij was van mening dat 'wanneer men de Memorie van Toelichting zorgvuldig had gelezen [...] en zich niet had laten beïnvloeden door allerlei fantastische verhalen, de reacties bepaald anders geweest zouden zijn'. Merkwaardig genoeg meldde Cals dat het kabinet het met Nederhorst eens was 'dat een deel van de kosten naar de normale rijksbegroting zou kunnen worden overgebracht'. Dat was rijkelijk laat. Ten slotte beklemtoonde Cals dat de kwestie niet werd uitgesteld tot een volgend kabinet. Op de kortst mogelijke termijn zou de Kamer nadere mededelingen krijgen.²²¹ Daarmee bleek de discussie te zijn afgesloten, want de val van het kabinet – enkele uren later – overschaduwde al snel alle andere zaken.

Nakaarten

Achteraf is van de kant van het – inmiddels gevallen – kabinet gewezen op de betekenis van de bijeenkomst van minister Smallegen met de fractievoorzitters in februari 1966. In december verklaarde Cals in een interview dat het kabinet zich toen verzekerd had van de steun van de Kamer en dat daarom het wetsontwerp was ingediend: 'Maar niemand is toen voor ons in de bres gesprongen en heeft gezegd: ja, daar staan we achter!' De interviewer vroeg nog of Cals dat had mogen verwachten. Waarop de oud-premier stellig antwoordde: 'Heel duidelijk. U begrijpt toch, dat als de vijf grote partijen daar niet positief tegenover staan, dat je dan daar niet mee doorgaat.'²²² Het is de vraag of de oud-premier hiermee de situatie juist omschreef.

Het kabinet stond met het wetsontwerp voor twee problemen: het moest het brede publiek overtuigen van de noodzaak van de verhoging en het moest tegemoetkomen aan de inhoudelijke bezwaren vanuit de Kamer. De ministers zagen het eerste probleem aankomen, maar slaagden er niet in om er een antwoord op te vinden. Het kabinet kwam op een verkeerd moment, vlak vóór het reces, met het wetsontwerp en sprong vervolgens te laat in de bres. Binnen een tijdsbestek van enkele weken was zowel inkomen, als vermogen, als belastingvrijdom van het staatshoofd onderwerp van debat.²²³ Het tweede probleem werd onderschat. Het kabinet informeerde de Kamer onvoldoende en had te weinig oog voor de bezwaren die ook al leefden vóór de commotie in juli 1966 losbarstte. Vooral de PVDA zag

de belastingvrijdom en het ontbreken van parlementaire controle als een anachronisme, maar ook andere partijen hadden bedenkingen.

Het was misschien een geluk bij een ongeluk dat het kabinet met zo veel kabaal viel. Dat bedekte een nederlaag die de onzorgvuldige behandeling van het wetsontwerp met zich had meegebracht. Dat Cals nooit werd afgerekend voor deze misstap, had waarschijnlijk niet alleen te maken met de gevolgen van de Nacht van Schmelzer. Belangrijker was waarschijnlijk de behoefte in de Kamer, vooral van de vijf grote partijen, kwesties rond de monarchie zo veel mogelijk te depolitiseren. In 1970 zou premier De Jong in alle stilte een definitieve oplossing vinden voor de problemen rond het inkomen van de Kroon.²²⁴

Ten slotte: zaken van buitengewoon politiek belang

Waarom werden kwesties rond het koningshuis vanaf 1964 plotseling zo urgent? Dat kwam allereerst door de grotere openheid en de bereidheid om de monarchie ter discussie te stellen. In zijn nota aan Cals schreef Beel in 1966 dat de privacy van de Oranjes niet alleen werd beperkt door het 'indringend karakter van de hedendaagse publiciteitsmedia', maar ook doordat de koningin en haar familie veel meer dan voorheen in de samenleving stonden. 'Zij allen bewegen zich aldus aanmerkelijk meer dan oudtijds te midden van het openbare leven,' meende in 1966 ook Van Raalte.²²⁵ Bovendien werd de koninklijke familie steeds groter en nam de kans dat zich eventuele moeilijkheden zouden voordoen, navenant toe. En – dat was misschien nog het belangrijkste – er waren huwbare prinsessen.

Uiteindelijk kwam de monarchie niet serieus in gevaar. Ook gedurende de jaren zestig bleef een brede consensus bestaan over de waarde van het constitutionele koningschap. In de Kamer was alleen de PSP openlijk republikeins. In april 1964 constateerde Vondeling aan de hand van een opiniepeiling dat slechts 8% van de bevolking de voorkeur gaf aan een republiek. Hij concludeerde dat het Koninklijk Huis en de monarchie tegen een stootje konden en dat ook de tegenslag van de Irene-kwestie gemakkelijk overwonnen zou worden.²²⁶ Dat zou ook later steeds het geval zijn. Dat laat onverlet dat de spanningen hoog konden oplopen.

Politiek belang

In 1964-1966 waren de kwesties rond de troon om vier redenen van buitengewoon politiek belang. Ten eerste bleek verschillende malen hoe wankel het evenwicht was in de relatie tussen ministers en staatshoofd waar het ging om de grens tussen wat privézaak was en wat niet. Irenes geloofsovergang was het kabinet-Marijnen niet bekend en het kabinet-Cals meende dat het eerder op de hoogte had moeten zijn van Beatrix' gevoelens voor Claus von Amsberg. Hierbij speelde ook de grondwettelijke vrijheid van de koning om 'zijn Huis' in te richten een rol. Tegelijkertijd bleven verschillen van inzicht niet altijd binnenskamers, waardoor de eenheid van de Kroon in gevaar kwam. Dat zorgde enkele malen voor flinke

spanningen. Vooral in de beginfase van de Irene-kwestie bereikten die een hoogtepunt. Het vertrouwen in de minister-president werd op de proef gesteld. Om dat vertrouwen draaide alles, hoewel iedereen van mening was dat de premier het geheim van Soestdijk moest bewaren. Al snel na de val van zijn kabinet werd Marijnens premierschap in het licht gezien van de Irene-affaire. De manier waarop hij die kwestie had opgelost, oogstte algemeen lof. Cals mocht in 1965-1966 van geluk spreken dat de ondergang van het wetsontwerp over het inkomen van de Kroon gemaskeerd werd door de Nacht van Schmelzer en dat de keuze voor Amsterdam als plaats van het huwelijk hem niet werd aangerekend.

Ten tweede waren de marges klein. In het Kamerdebat in november 1965 citeerde Wttewaall uit R. Kranenburgs handboek *Het Nederlands staatsrecht*: het boven de partijen tronende staatshoofd moest verenigen en stabiliseren. Dat wilde zeggen dat het niet omstreden mocht zijn en moest kunnen rekenen op een brede instemming.²²⁷ Wat precies onder 'brede instemming' werd verstaan, was niet duidelijk. Toen koningin Juliana in 1964 meende dat een tweederdemeerderheid nodig zou zijn voor een toestemmingswet voor Irenes huwelijk, stelde Toxopeus dat dat waarschijnlijk onvoldoende was. Cals sprak in 1965 van de noodzaak van 'een zeer grote meerderheid'. Kwantificering was echter een moeilijke kwestie. In november 1965 wees Nederhorst op een opiniepeiling over de toestemmingswet: de overgrote meerderheid van de bevolking, 78%, stond daar positief tegenover, 11% was tegen, terwijl eenzelfde percentage geen mening had. Volgens de pvda-leider was het feit dat 22% niet positief ten aanzien van deze toestemming stond 'iets om niet zonder meer aan voorbij te gaan'.²²⁸ Daarbij kwam dat in 1965 prestigieuze tegenstemmen (*Het Parool*, Goedhart) een belangrijke rol in de discussie speelden. Dat de pvda in het najaar van 1966 steeds meer verdeeld raakte, was eveneens een factor van gewicht.

Een derde probleem vormde de grote belangstelling in de media en bij het publiek. De stelling dat de pers 'royalty' pas in de jaren negentig zou ontdekken, is onjuist.²²⁹ De partnerkeuze van Irene en Beatrix was maandenlang voorpaginanieuws. De druk op ministers en Kamer was hierdoor groot. Elke fout of elk verschil van mening werd uitvergroot. Daarnaast was er het gevaar van wat men tegenwoordig *collateral damage* zou noemen. Als voorbeelden daarvan kunnen worden genoemd de spanning in 1964 tussen kvp en chu-arp rond Irenes geloofsovergang en de commotie in 1965 rond de brief van Nederhorst.

Ten slotte was er op de achtergrond steeds de dreiging van een constitutionele crisis. Nederhorsts doemscenario was beslist niet ondenkbaar. Als de pvda tegen Beatrix' huwelijk zou stemmen, kon de prinses twee dingen doen: haar rechten op de troon opgeven of de verloving afbreken. In beide gevallen zouden de sociaaldemocraten de schuld hebben gekregen. Wanneer er dan ook nog een conflict over zou ontstaan tussen kabinet en parlement, dan was sprake geweest van een 'koningskwestie' omdat nieuwe verkiezingen geheel door het probleem zouden zijn gedomineerd.

Taboes of niet?

In de jaren 1964-1966 kwam er snel een einde aan de traditionele terughoudendheid van de volksvertegenwoordiging ten aanzien van het Koninklijk Huis. De discussie werd al vanaf het begin, in februari 1964, tamelijk open gevoerd. De Kamerleden accepteerden zonder meer de grote publieke belangstelling voor de Oranjes. Ook was er eensgezindheid over het feit dat het privé domein van de koninklijke familie kleiner was geworden en dat de ministeriële verantwoordelijkheid navenant was uitgebreid.

De Kamer was zich tegelijkertijd bewust van de risico's; de fracties begrepen dat zij behoedzaam moesten manoeuvreren. Zoals Geertsema het zei in het debat over de ministeriële verantwoordelijkheid, was het laatste woord aan het parlement, maar zou de Kamer er wijs aan doen een verschil van mening niet op de spits te drijven omdat men dan wel eens in een onoplosbare constitutionele crisis terecht kon komen.²³⁰ Dat betekende niet alleen dat er vertrouwen in de minister-president moest zijn, maar ook dat eventuele onderlinge tegenstellingen zo veel mogelijk ontzenuwd moesten worden.

In de Irene-kwestie ging het om een geschil tussen protestanten en katholieken. Doordat Carlos zijn politieke ambities niet wenste op te geven, hoefde de vraag of een katholiek de troon kon bestijgen, niet te worden beantwoord. Het kostte Schmelzer en Marijnen de nodige moeite de onvrede in eigen kring hierover te sussen. In 1965 ging het natuurlijk vooral om de brief van Nederhorst, maar ook de bezwaren tegen de keuze van Amsterdam als plaats van Beatrix' huwelijk werden in het debat over de toestemmingswet niet hoog opgespeeld.

Behoedzaam manoeuvreren betekende ook dat niet alles hardop kon worden gezegd. Zo bleef de Hofmansaffaire een taboeonderwerp (en niet alleen in de politiek, ook de pers zweeg nog steeds in alle talen). Maar vooral de spanningen binnen de Kroon moesten zo veel mogelijk worden toegedekt. Ook al wisten de meeste woordvoerders waarschijnlijk van de hoed en de rand, zij drongen niet aan op nadere informatie over duistere punten. In 1964 waren dat bijvoorbeeld de vraag wanneer de 'regering' kennis had genomen van Irenes geloofsovergang, en de vraag hoe het precies zat met de reis van de koningin en prins Bernhard naar Parijs. Een voorbeeld uit 1965 was de bereidheid van prinses Beatrix om niet in Amsterdam te trouwen. De meeste vragen kwamen van de kant van PVDA en VVD, al legden Vondeling, Nederhorst, Geertsema en Van Riel zich erbij neer toen zij daar geen antwoord op kregen. In juni 1966 vergeleek Bakker de gedachtewisseling over de ministeriële verantwoordelijkheid met een ijsberg: '1/10 boven water en 9/10 eronder'. Maar ook hij liet zich uiteindelijk niet uit over die onzichtbare 90%. Dat deed evenmin de PSP-fractie, die in november 1965 nota bene het kabinet van tevoren liet weten dat zij wilde terugkomen op een kwestie, maar vervolgens niet doorvroeg toen Cals daar geen antwoord op gaf.

De gevoeligheid van de materie bracht ten slotte ook met zich mee dat het kabinet de Kamer op belangrijke momenten sondeerde. Marijnen zocht in 1965

verschillende malen contact met de senioren en de fractieleiders van de Eerste Kamer. Bij de voorbereiding van Beatrix' huwelijk overlegde Cals in juni 1965 met de vijf senioren individueel en vervolgens met alle fractieleiders gezamenlijk. De premier leek zich enkele maanden later bijna te verslikken toen een grote minderheid in de Kamer bezwaren bleek te hebben tegen de keuze van Amsterdam. Bij het wetsontwerp over het inkomen van de Kroon was de 'voorverkenning' ronduit onvoldoende. Daardoor kwam de PVDA in een moeilijke positie.

Duidelijker verantwoordelijkheden

Intussen kreeg het leerboek van de ministeriële verantwoordelijkheid er enkele hoofdstukken bij. De Kamer drong unaniem aan op maatregelen om problemen in de toekomst te vermijden. Niet alle wensen werden vervuld. Zo kwam er geen vertegenwoordiger van de minister-president op Soestdijk en kreeg het begrip 'Koninklijk Huis' geen nadere definitie. Toch kwam al met al in betrekkelijk korte tijd veel tot stand. De ministeriële verantwoordelijkheid in aangelegenheden van het Koninklijk Huis werd duidelijker geformuleerd. Ook de door Cals opgestelde 'richtlijnen' voor het contact binnen de Kroon waren daartoe een belangrijke bijdrage. De privésfeer van de Oranjes werd teruggedrongen. Cals maakte in juni 1966 duidelijk dat de inrichting van het Huis des Konings niet was uitgezonderd van de ministeriële verantwoordelijkheid. Daarbij kreeg de minister-president een sterkere rol. Hij moest voortaan bepalen wat een privéaangelegenheid was en wat het staatsbelang raakte. Weliswaar was deze ontwikkeling al begonnen in 1956 met de Hofmansaffaire en zou zij pas haar voltooiing krijgen na de Lockheed-affaire twintig jaar later, maar de Irene-kwestie en de verwickelingen rond de verloving van Beatrix speelden een belangrijke rol.²³¹

Op 1 februari 2002, de avond voor het huwelijk van prins Willem Alexander met Máxima Zorreguieta, relativeerde premier W. Kok in het televisieprogramma *NOVA* het politieke belang van zijn werk voor het huwelijk. Gewonnen verkiezingen of grote beleidsbeslissingen waren belangrijker, aldus de minister-president, die zijn zin echter veelbetekenend besloot met de woorden 'alleen... als het misgaat...' Marijnen en Cals zouden het Kok hebben nagezegd. Een premier heeft het druk als 'prinsessen zich verloven'.